SCANFAN

tarih ve toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ İLETİŞİM YAYINLARI / AĞUSTOS 1986 / 500 TL. (KDV DAHİL)

32

Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları
Şeyh Bedreddin • Mahmud Paşa
Takuo Kato'nun Seramikleri

dış ticarette hızlı ve kârlı çözüm: Esbank

İthalat ve ihracatla ilgili her türlü sorununuzu hızlı ve kârlı biçimde çözümleyen bir bankanın ihtiyacını duyuyorsunuz.

ESBANK, BU İHTİYACINIZI KARŞILAYACAKTIR.

Çünkü ESBANK, bilgisayar teknolojisiyle donatılmış uzman şubeleri ve dışdünyanın ticaret merkezlerindeki muhabir bankalarıyla size aktif bankacılık hizmeti verir.

ESBANK, sizi yormadan, daha çabuk ve daha çok kazandıran bankadır.

ESBANK

"tedbirli ve kararlı"

tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi: Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen: Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Pikaj
Süleyman Hakan
Montaj
H.Miray YÜZGEÇ

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 5000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 5000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2575 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 600 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla
35 Amerikan Doları.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım
GAMEDA

5 Tarihin Akışı İçinde Bir Adam: Marc Bloch
Halil Berktay

9 Ermenice Bir Elyazmaya Göre Vezir-i Âzam Mahmud Paşa
Kevork Pamukciyan

14 Solun Tarihinden: Türkiye'de Siyasi Fırkalar

16 Her Ay Bir Marş

18 19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancının Gözlemleri
Metin And

24 Geçmiş Şölenler

25 Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları: Ocaklı'nın Evlenmesini Sağlamak İçin Hoşgörülen Araçlar: Hayat Kadınları
Orhan Koloğlu

30 Koleksiyoncunun Dağarcığından

31 İstanbul'da Bir Japon Seramik Sanatçısı: Takuo Kato
Filiz Çağman

34 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

36 Phaselis'in Katil Antik Asmaları
Mete Tunçay

38 Harzemli Musa
Sabahattin Peyman

42 Ebuzziya Tevfik Bey'in Divan-ı Harb'dan Kapatma Kararı Beklemesi
Necdet Sakaoğlu

44 Atatürk Sayfası

45 Osmanlı Mahkeme Kararları

46 Yaşayan Türkologlar: XV
Michel Balivet ile Söyleşi
Server Tanilli

57 **Kitabiyat:**
Dr. Refik Nevzad'ın Bir Denemesi
Mehmet Ali Kılıçbay/57
Cezayir Denizciliği
Orhan Koloğlu/59
16. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri
Cemal Kafadar/59
Alman-Türk Sanayi ve Ticaret Kılavuzu
Gültekin Emre/62

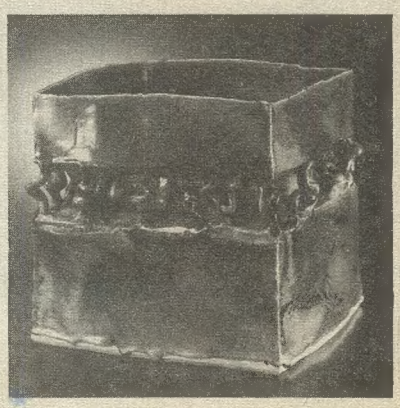

Mavi sırlı vazo: "Deniz Rüyası" T.Kato'nun seramik çalışmalarından bir örnek.

Okuyucu Mektupları

ARAP BASININDA TÜRK SOLU

Türkiye, Cumhuriyet'e yönelmesiyle beraber, Batı ile artan ilişkilerimiz adına; İslam ülkelerini ve Doğu'yu ihmal etmişti... Bunun bazı istisnaları vardı; zamanın İran şahı ve Afgan kralı ile Atatürk'ün ilişkileri gibi... Başka bir olayda; 1925'te Suud Abdülaziz'in bir İslâmî "kongre" tertibi için Türkiye'yi de Hicaz'a davet etmesiydi. Bu kongrenin amaçlarından biri Vahhabî düşüncesinin "bölgesel" olmadığını, bilâkis "diyalog"a açık bir düşünce olduğunu vurgulamaktı. Dünyada meşhur olan Müslüman ulema çağrılmıştı. Bedreddin-i Hasenî ve Şekip Arslan gibi şahsiyetler de bu kongre için "davet" almışlardı. O gün Atatürk'ün yönetiminde olan Türkiye, Kongre için olumlu bir tavır takınmıştı. Atatürk'ün bir diğer niyeti de, Suudi Arabistan'da bu vesile ile bir elçilik açmaktı. O günkü Suud Hanedanı ülkeden İngilizler'in adamı Şerif Hüseyn'i kovmuş, Amerika ile iyi ilişkiler içine girmişti.

Türkiye daha sonra, daha ileri adımlar atarak "Cento" gibi ittifakların üyesi oldu. Bilâhare, Cemal Abdünnasır'ın Arap âleminde nüfuz ve etkinliğinin artmasıyla, "Nato" içinde yer alan Türkiye'nin çıkarları çatışmaya başladı. İsrail'i tanımamız, Cezayir Kurtuluş Savaşı'ndaki tutumumuz, Kerkük meselesi ve Hatay, Arap dünyası ile olan "pürüz"lerimizi teşkil ediyordu. Bunlar, ilişkilerimizin stratejik/sevkülceyş boyutları. Bir de Arap dünyası ile olan kültürel ilişkilerimiz vardı. Bu kültürel ilişkiler, Batı'ya açılmamızla birlikte, en alt seviyesine inmişti. İstiğrap/Batılılaşma, bize salt Cumhuriyet'in getirdiği bir kavram değildi. Arap dünyası ile karşılıklı ilişkilerimiz, Tanzimat'la, milliyetçilik düşüncelerinin filizlenmesiyle törpüleniyordu hanidir. Ancak Cumhuriyet, Batılılaşma konusunda kesin ve net bir "çizgi" oluşturmuştu. Ne var ki, doğal olarak Batı ya yönelmemiz bütün sorunlarımızı çözmüş olmuyordu. Daha sonra, Batı ile başgösteren sorunlarımız arttıkça, dış politikamız tekyanlı görüntüsünden uzaklaştı. Tabiatıyla, Cumhuriyet'ten sonra Arap dünyası ile olan kültürel ilişkilerimiz kopmuştu, 1932'de en son, Darülfünun'un da kapatılmasıyla Arapça "tedris" hayatından uzaklaştırılmıştı. Hac yolu ise, senelerce Türk hacılarına kapalı kalmıştı. Türkiye'de demokratikleşme başladıktan sonra, kültürel ilişkiler üzerine oturtulmuş, "ipotekler" yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır. 1980'den itibaren Avrupa ile ilişkilerimiz azalırken İslam âlemi ve üçüncü dünya ile ilişkilerimiz ilerledi. Herkesin bildiği gibi, politik ilişkiler, kültürel ilişkileri de beraberinde getirdi.

Kültürel ilişkilerimizdeki kopukluk, o denli bir hal almıştı ki, "Türkiye'nin; "Müslüman mı?", "coğrafî konumu nerede?" suallerine birçok Ortadoğulu: "Bilmiyorum" diyor veya yanlış cevap veriyordu. Halbuki Türkiye'de yetişmiş bazı edebiyatçı ve pedagoglar Arap âleminde büyük bir "ün" kazanmışlardır. Prens Şekip Arslan, sosyolog Sâti el-Husrî, 150'liklerden Refik Halid Karay ve diğerleri... 1952 Mısır devrimini yapan genç "özgür subaylar" ın akıl hocası teorisyen; Ali Aziz el-Mısrî, Türkiye'de II. Abdülhamid'in okullarında yetişmişti. Galatasaray'da okuyan meşhur Ozan ve hikâyecimiz Ahmed Haşim Bağdat'lıydı. Ne yazık ki, bunlar "elit"lerin mahdut merak dünyalarına hitap ediyor, "âmme" dediğimiz kamuoyu bunlardan haberdar edilemiyordu.

1980'lerde Mısır'dayken alışveriş yaptığımız bazı Hıristiyan cemaati, beni ve Türkiye'yi Hıristiyan zannediyorlardı... Bu "imaj"ı değiştirmek pek kolay olmuyor, öyle istiyor gönülleri adamların!.. Son yıllarda Türk düşüncesi Arap âleminde az da olsa tanınmaya başladı. Bu tanıtma, dünya basını, Arap üniversitelerindeki Türkoloji kısımları ve Türkiye'de öğrenim görmüş Arap aydınları tarafından gerçekleştiriliyor. Kaddafi ve şimdiki Suriye Başbakanı Türkiye'de öğrenim görmüş devlet adamlarından. Mısırlı Dr. Muhammed Harb ve Dr. Safsati gibi akademik kariyerli zevatın Türk edebiyatı ile ilgili çalışmaları var. Muhammed Harb daha çok Necip Fazıl üzerinde duruyor. Bediuzzaman Said Nursî'nin de Arap âleminde yadsınmaz bir şöhreti var. Irak'ta çıkan "el-Vahdet-ül İslamiyye"de yazıları çıkan İhsan Kasım devamlı Bediuzzaman'dan çeviriler yapıyor.

Sedat'ın ölümünden sonra, "M.E.D."de (Mısır İstihbarat Teşkilatı) tutuklu iken birçok solcu öğrenci ile tanışmıştı. Onlarla Türkiye ve Mısır üzerine sohbet ediyorduk. Bunlardan Ahmed Şelebi diye bir öğrenci, Türk olduğunu ve Türkiyeli yazarlardan Nazım Hikmet'i tanıdığını ve O'nun; "Es'arun minel menfa/Sürgünden Şiirler" kitabını okuduğunu ve çok beğendiğini söylüyordu. Mısır'da Kölemenler'den bu yana Türkler'in ve Çerkezler'in nüfuzu çok artmış ve yerli halka karışmışlardı. Arabî Paşa İsyanı da orduda Çerkezler'e karşı başgösteren bir tepkiydi ve İngilizler'in Mısır'ı işgaline sebep olmuştu. Eski Başbakan Kemal Hasan Ali gibi birçok Arap vatandaşı kökenlerinin Türk olduklarını söylüyorlardı. Dahası da, Mısır'da İlerici Birlik Partisi'nin yayın organı olan *el-Ahali* gazetesi Sedat'ın öldürülmesi üzerine, Halid Şevki İslamboli'nin annesiyle bir konuşma yapmış ve onların Türk olduklarını vurgulamıştı. Hatta, "Türkçe konuştuğunuz halde niye Türkiye'de yaşamıyorsunuz?" diye sormuştu gazeteci... Annesi: "Ben Müslümanım, heryer de Müslümanın anavatanıdır" demişti. *el-Ahali* ve *el-Hilâl* dergileri zaman zaman Türkiye'den bahsediyor ve çeviriler yapıyorlar. Bir dönemin sol sosyologlarından olan Niyazi Berkes, 1965'te bazı Arap ülkelerine yaptığı gezide, Arap solunun, Türk soluna olan ilgisine dikkat çekmektedir.

Yusuf İdris'le olan konuşmalarını aktarırken şöyle der:

Berkes: 'Bu sanatçı aydınların Türk sanat ve edebiyat adamları arasında tanıdıkları tek kişi Nazım Hikmet. Onu zamanın en büyük şairlerinden biri sayıyorlar. O gün hayli sıkıntı çektim; çünkü onun benim bilmediğim duymadığım eserlerini biliyorlar. Ağzımı kapayıp oturduğum yere sindim. Haydi bize son bir şiirini Türkçe oku, deseler rezil olacağım. Fakat onlar farkında değiller. Hep biliyoruz sanıyorlar. Özellikle onun Süveyş olayları sırasında yazdığı ve adı galiba "Portsaid Şehidi" olan şiiri Arapça'ya çevrilmiş; nerdeyse devrimin millî marşı olacak kadar popüler olmuş. Bu kadar kuvvetli bir şiiri hiçbir Mısır şairi yazamadı diyorlar. Dediklerine göre, bugün hiçbir Mısır şairi yokmuş ki, bir şiirini ya da ki-

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızda, yine ayrı ayrı damaklara uygun gelecek çeşitli tadlardan bir demet sunuyoruz. Bilim tarihinden, basın tarihinden, yakın siyasal tarihten sosyal tarihe, iktisat tarihine, kuramsal tarihe kadar türlü incelemelerimiz var.

Kapak resmimiz ve Topkapı Sarayı Müzesi uzmanlarından Filiz Çağman'ın içerideki yazısı, 14. İstanbul Festivali bağlamında geçen ay bir seramik sergisi açan Japon sanatçısı Takuo Kato'nun, İslâmî teknik ve biçemlerden esinlenişini Japon gelenekleriyle bağdaştırma çabalarına ilişkin.

Bu ayın en renkli katkısı, bence, Orhan Koloğlu'nun yazdığı (beş sayı sürecek) "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları" araştırmasının ilk bölümü. Osmanlı İmparatorluğuna 16.yüzyıl ortalarında üç ayrı beylerbeyi halinde katılan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'taki yeniçerilerin (ki bunlar genelin tersine, Müslüman-Türk devşirmeleri!) yönetimde ağır basmaları nedeniyle Garp Ocakları diye anılan bu ülkelerin geçmişinde, Türk denizcilerinin (korsanların) ve karacılarının (yeniçerilerin) kendi aralarında gelişen rekabet çok önemli olmuştur. Kitabiyat bölümümüzde, yine Koloğlu'nun tanıttığı, Arap tarihçisi Belhamissi'nin Cezayir Denizciliğine dair eseri, konunun suya ilişkin yanına ışık tutuyor. Koloğlu'nun asıl yazı dizisi ise, Garp Ocaklarının genel bir tarihi olmayıp, önde gelenlerin değil, sıradan karacıların, savaş ve siyaset dışındaki günlük yaşayışlarını anlatmayı amaçlayan, edebiyat destekli bir inceleme. Fakat ben burada Ifrikiyye ya da Magreb'in [bu şunuş yazılarında dipnot düşememem ne kötü: Umit Hassan'ın doçentlik tezini okuyan çok bilmiş bir jüri üyesinin Ifrikiyye'yi Afrikiye diye düzelttiğini; Marx'ın aile çevresinde Magrebli (Moor: Kuzey Afrika Arabı) takma adıyla anıldığını yazmak isterdim!], özellikle de Cezayir'in 1830'da Fransız işgaliyle sona eren Osmanlı egemenliği dönemi üstüne çok kısa bir özet vermek gereğini duyuyorum. Böylelikle, anlatılacak olayların evveliyatı hatırlanacaktır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te Cezayir'i İstanbul'a bağlamasıyla elli yıl kadar süren bir merkezden atanma beylerbeyiler devri başlamış, fakat bundan sonra Cezayir yönetimi yarı bağımsızlaşmıştır. Reis taifesi (denizciler) kendi içlerinden birini üç yıllığına paşa olarak seçmekte, Osmanlı devleti de bunu onaylamaktadır. 1659 ile 1671 arasındaki 12 yıl boyunca ise, karacılar reislerin üstesinden gelmiş ve kendi ağa'-

➡

tabını ona adamamış olsun. Birçok piyesi de sahneye konmuş."[1]

O sıralarda, sonradan Müslüman olan Fransız düşünür Garaudy Fransa'da Fransız Komünist Partisi içinde Sovyet çizgisine karşı çıkar, Berkes anılarında ve zamanın *Yön* dergisinde Garaudy'ye eleştiriler yapar. Ancak, Nâzım Hikmet'in bir zamanlar Mevlâna'ya övgüler yağdırdığını unutur.[2]

Türk Solu'ndan çeviriler, Yaşar Kemal'den, Aziz Nesin'den ve Nâzım Hikmet'ten olmakta genelde. Ayrıca Arap âleminde Yılmaz Güney'in filmlerinin de etkisi vardır. Kahire ise bu gibi çeviriler ve filmlerin merkezi durumunda. Yaşar Kemal'in kitapları ise Irak'ta çevrildi ve basıldı. Dünya Klasikleri içinde Nazım Hikmet'in Arapça'ya çevrilen meşhur şiirlerinden biri, Bir tanem! (Karıma Mektup)'dir...[3]

En son güldürü ustası diye tanınan Aziz Nesin'in "Evimiz" adındaki kısa öyküsü "Beytuna" adı altında Urdünlü Safvan Şelebi tarafından Arapça'ya çevrildi.[4] Bunların yanında bazen Arap basınında diğer Türk araştırmacı ve yazarlarının da yazıları çıkıyor. Prof. Hüseyin Atay'ın *el-Muslim el-Muasır*'da bazı yazıları yer alıyordu. Ayrıca Gibb'in kitabı üzerine Şerh yazan Fuad Sezgin'in de araştırması Arapça'ya çevrilmekte.

Türkiye'de de Arap edebiyatı ile ilgili çalışmalar var. Tevfik el-Hakim'in bazı piyesleri Türkçe'ye çevrildi. Yine Necip Mahfuz'dan çeviriler yapıldı. Mısır Solu'ndan, dünya literatüründe ünlü M. Haseneyn Heykel bizde de, *Kahire Dosyası, Ramazan 1973 Savaşı* ve *Öfkenin Sonbaharı* kitaplarıyla tanınıyor.

Temennimiz, kültürel ilişkilerimizin daha da artmasıdır.

Mustafa ÖZCAN-Adapazarı

---

[1] Niyazi Berkes *İslâmcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm,* Bilgi Yayınevi 1969, s. 118, 119

[2] age. s. 112, 113

[3] *el-Mecelle* (Londra), sayı: 217, 7-13 Nisan 1984 s. 61

[4] *Al-Majallah el-Arabiah* (Riyad), 1986 Haziran, s. 114, 115

OKUYUCULARA MEKTUP

larını başa geçirmişlerdir. Sonra reisler yeniden erki almış ellerine ve dayı dedikleri başyöneticiyi kendileri seçer olmuşlardır. Ama bu da uzun sürmemiş, ocaklılar tekrar duruma hâkim olarak dayıları kendilerinden seçmeye başlamışlardır. (Tunus ve Trablusgarp'ta beyliğin kalıtımsal hale dönüşmesine karşılık, Cezayir'de askerî demokrasinin sürmesi ilginç değil mi? Tunus 18. yüzyıl başında Hüseynî sülâlesinin yönetimine girdi ve 1881'de Fransızlarca istilâ edildi; Trablusgarp ise 1835'e kadar Karamanlı hanedanının yönetiminde yaşadıktan sonra, yeniden bir Osmanlı eyaleti olarak merkeze bağlandı ve ancak 1911'de savaş sonucu İtalyanlara bırakıldı.) Cezayir'e Fransızların gelmesine kadar, burasının Osmanlılara bağımlılığı saymaca (itibarî) olmuştur. Koloğlu'nun araştırması, Cezayir'in işte bu en son dönemini yansıtmaktadır.

Metin And'ın aktardığı, 91 yıl önce yayımlanmış, bir Alman gezginiinin Anadolu köyü ü tüne sosyolojik gözlemleri, bizimle ilgili köy araştırmalarının da eski bir geçmişi olduğunu meydana çıkarmaktadır. Kevork Pamukciyan dostumuzun, Ermenice anonim bir tarih yazmasından çevirerek sunduğu bölüm, İstanbul'un pek popüler bir alışveriş semtine adını veren Mahmut Paşa hakkında, kısas-ı enbiya'yı hatırlatan, adeta mitolojik bir öykü. Bu söylenceleri okurken, sizlerin haklınıza nelerin takılacağını düşünemiyorum. Ama ben, bugün hâlâ Ermenilerin kendi aralarında bize -her nedense- "Tacik" demelerinin, yüzyıllarca geriye giden bir geçmişi olduğuna dikkat ettim. Fatih'in adının kendi zamanında Muhammed-Mehemmed olduğunun bir kez daha ayırdına vardım ("Mehmet" son yüzyılların uydurması olmalı - herhalde köylü dilinden şehir ağzına geçmiştir). Daha böyle bir yığın yan ayrıntı.

Emekli tıp profesörü Sabahattin Peyman'ın Harzemli Musa üstüne incelemesi, bu önemli İslâm bilginin Hint matematiğiyle Arap matematiği arasında bir köprü oluşturarak, nasıl Rönesans bilginliğinin temel taşlarından birini meydana getirdiğini aydınlatıyor. Halil Berktay'ın geçen ay Paris'te izlediği Marc Bloch'un doğumunun yüzüncü yılı Kolokyumuna dair yazısı, dergimizde gerek biçim gerek içerik açısından bir yenilik. Eylül'de de, bu Kolokyuma sunulan belli başlı bilimsel bildirileri özetleyerek anlatacak. Gelecek sayılarımızda aynı türden bidat-ı hasene'leri sürdürmek istiyoruz. Bu arada, Genel yayın yönetmenimiz Murat Belge'yi dergimize transfer ettiğimizi de müjdeleyeyim. *YeniGündem*'de bu müstaid genci siyasetten mizaha kadar çeşitli işlere koşup harcıyorlardı. Ancak sayfaları büsbütün boş kalmasın diye, bir süre o haftalık mevkude de yazmasına izin vereceğiz. Bizdeyse İstanbul'un köşe bucağını tanıtacak.

Benim geçen sayıda başlattığım Türkiye'de Sol Akımların Tarihinden sayfalarımızda, bu kere Sultan Galiev'in Kurtuluş Savaşımız arasındaki Türk Siyasal Partileri üstüne Rusça bir yazısını daha o vakit yapılmış çevirisisinden okuyacaksınız. (Gelecek ay, bu sayfalarda artık Tiflis'ten Ankara'ya geçeceğiz.) Botaniksel arkeoloji konulu notumun ve çektiğim fotoğrafın da merakınızı okşayacağını umuyorum.

Yaşayan Türkologlarda yine genç bir Fransız bilim adamıyla tanışıyoruz. Michel Balivet'nin, Şeyh Bedreddin hakkındaki ilk yarısını sunduğumuz kapsamlı makalesi, tarihimizdeki fetret dönemi düşünce akımlarından çok yönemli birini âyân beyân ortaya koyuyor. Hint-Moğol sultanı Ekber'in Din-i İlâhî'sinden yüz küsur yıl önce, Anadolu ve Rumeli'de benzer nitelikli bir dinlerüstü din hayali - hoş doğrusu! Necdet Sakaoğlu'nun Ebüzziya Tevfik'le ilgili belgesel açıklaması, basın tarihimizin bilinmedik, ama Bâbıâlî'nin içyüzünü tanıyanları pek şaşırtmayacak bir olaya ışık tutmakta.

Sürekli sayfa ve köşelerimizde, ilginizi çekeceğini umduğum yeni örnekler bulacaksınız: Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay, Hamidiyye Marşı, İkinci Dünya Savaşı yıllarından karneli bir Fransız lokantasının menüsü, bir Osmanlı mahkeme kararı, Kolleksiyoncunun Dağarcığından çıkan eski bir seçim iltiması yapma girişiminin belgesi. Atatürk sayfası'nda çevirisini sunduğumuz, Avusturya Maslahatgüzarının gizli raporunun aktardığı olayların doğruluk derecesini elbette bilemem. Atatürk acaba gerçekten karısını tokatlamış mıdır?
Kesin olarak bildiğim bir şey varsa, o da benim kendi babamın bu işi yapmak istediği (ama tabiî, cesaret edemediği)'dir. Gazi Paşa 1924 Eylülünde Hamidiye kruvazörüyle Trabzon'a giderken, Lâtife Hanım da yanındaymış. Atatürk'ün donanma erkânına hitaben bir konuşma yaptığı günün akşamı, o zaman genç bir küçük zabit olan rahmetli babam köprüüstünde nöbetçiyken, karıkoca arasında geçen sert bir tartışmaya tanık olmuş. Lâtife Hanım, babamın ve diğer seyir görevlilerinin yanında bulunmalarına hiç aldırış etmeden, Atatürk'e ağır sözler söylemiş; biraz önce verdiği nutku kastederek "nedir o çan çan ettiğin" demiş. Gazi'yi bir tanrı gibi gören babam, dehşete düşmüş, ama büyük kurtarıcının eşinin saldırganlıklarını sadece "Ya, ya, ya" diyerek gergin bir sabırla karşılamasına da hayran olmuş. Sanıyorum ki, Lâtife Hanımın güncesi ölümünden sonra Tarih Kurumu'na verildi. Mahkeme de bir uzmana inceleterek, bu anıların ancak aradan (30 yıl mı, 50 yıl mı ne) uzun bir süre geçtikten sonra araştırıcılara açılmasını kararlaştırdı. Yine de, ömrümüz olursa, günü gelince, bu mutsuz evliliğe ilişkin bazı gerçekleri öğrenebileceğiz demektir.

Devamı 56. sayfada

ULUSLARARASI MARC BLOCH KOLLOKYUMUNDAN İZLENİMLER (1)

Tarihin Akışı İçinde Bir Adam

HALİL BERKTAY

Marc Bloch'un 100. doğum yıldönümü münasebetiyle düzenlenen uluslararası kollokyum, 16-17-18 Haziran 1986'da Paris'te toplandı. Kollokyuma, Avrupa tarihçiliği, antropolojisi ve sosyolojisinin eski ve yeni nesillerinden, çoğu Batı Ortaçağı uzmanı olan *Arnaldi, Aymard, Beis, Bonnassie, Burguiére, Cartier, Fossier, Furet, Gplenicot, Gieysztor, Goody, Graus, Hilton, Kuchenbuch, Le Goff, Le Roy Ladurie, Pastor, Patlagean, Tardits* ve *Warner* gibi birçok ünlü isim katıldı. Bloch'un hayatı ve eserlerinden türetilen çeşitli tema ya da araştırma eksenlerinin ayrı ayrı geliştirilmesine hasredilmiş altı oturumda, - protokoler açış konuşmaları ile halen yaşayan bir avuç yakın arkadaşının anılarını saymazsak- o seansın ana fikrini tanıtan toplam 5 bilimsel "başkanlık sunuşu" yapıldı ve 29 tebliğ okundu. İsmi ilk programda gözüken Georges Duby'nin beklenmedik yokluğunda, kapanış konuşması Jacques Le Goff tarafından gerçekleştirildi.

Başka bir deyişle, *Annales* ekolünün büyük kurucusuna, Fransa (18), Batı Almanya (6), İngiltere (2), Belçika (1), İtalya (1), İspanya (1), Avusturya (1), Polonya (1), Çekoslovakya (1), ABD (2) ve yurtdışına çıkmasına izin verilmediği için tebliği François Furet tarafından simültane olarak çevrilen Aaron Gurevitch ile birlikte SSCB'den (1) derlenmiş tam bir yıldızlar topluluğu, Ecole Normale Supérieure'ün, dışarıdaki yol tamiratı gürültüsüne açık Dussane Salonu'nda, üç gün süreyle saygı gösterisinde bulundu. Hemen tamamen profesyonellerden oluşan ortalama yüz kişilik dinleyici kitlesi içinde, sanırım Almanca bilmeyen tek ben olmadığım halde, galiba başka kimse bu gerçeği itiraf etmek istemediğinden, - Şart 77'nin hazırlanmasına katıldıktan sonra ülkesini terketmek zorunda bırakılan ve halen İsviçre'nin Basel Üniversitesi'nde çalışan- Frantisek Graus'un, Franz Irsigler'in, Hermann Kellenbenz'in ve Ludolf Kuchenbuch'un bu dilde yapmalarına izin verilen katkıları, artsız aralıksız gelen 25'er dakikalık raporlar yağmuru içinde birçok kişiye, başka türlü kavuşamıyacakları dinlenme olanakları sağladı. Buna karşılık, başta Le Goff olmak üzere ve sahiplerinden bazılarının, Fransız entellektüellerinin geleneksel *érudition* ve hitabet üstünlüklerini her fırsatta kendi şahıslarında yeniden ispatlamaya mecburlarmışçasına davranmaları, bir yandan edebî değeri yüksek söylemlere, diğer yandan içeriğe ilişkin titiz ve rasyonel tartışmalar için kalan çok kısa sürelerin de büsbütün eriyip gitmesine yol açtı.

Ancak bütün bu dışsal pırıltı, kargaşalık, sıcak, yorgunluk ve tezahürat ortasında dahi, kollokyum dişe dokunur konulara fazlasıyla girdi; özellikle Fransız tarihçiliğindeki belli başlı eğilim ve gerilimleri sık sık açığa vurdu. *"Mentalités"*nin (zihnî yapıların), onları doğuran toplumsal çatışmalardan görece kopartılmış öyküsü üzerinde yoğunlaşmayı, adına devrim dediğimiz nitel sıçramaların tekyanlı bir *"longue durée"* vurgusuna feda edilmesinin manivelâsı olarak kullanma eğilimine (bkz: çerçeve yazı) kâh açık, kâh örtük bir karşıtlık içinde; Tarihî Materyalizmin Bloch üzerindeki etkisi, Ortaçağda sınıf mücadelesi, köylü ile lord arasındaki antagonizma, sadece üstyapısal anlamda değil ekonomik temelde "feodal devrim" aşamaları ve krnolojisi,

Bloch'un *feodal devlet* hakkındaki ihmali ve bunun evrenselci bir perspektife getirdiği sınırlar, vb., daha çok Guy Bois'nın, Rodney Hilton'un, Reyna Pastor'un, Evelyne Patlagean'ın, Pierre Bonnassie'nin ve - kullandığı çok sayıda İngilizce alıntı aracılığıyla izleyebildiğim kadarıyla- Ludolf Kuchenbuch'un katkılarında irdelendi. Üretim ilişkileri düzleminde feodalleşmenin genelliği ve özgüllüğü sorunsalına duyduğum ilgi nedeniyle en çok yararlandığım bu tebliğleri, gelecek yazımda aktarmaya çalışacağım.

Ne var ki şu anda bir başka özlem, herhangi bir teorik hesaplaşmaya öncelik taşıyor. Marc Bloch'un hem bilim adamı, hem anti-faşist Direnme savaşçısı kişiliğine; 1920'lerden 1940'lara kadar yirmi yıl içinde Ortaçağ araştırmalarını altüst edip gününün belki en büyük tarihçisi mertebesine yükseldikten sonra, gerektiğinde bütün bunlara sırt çevirerek vatanının kurtuluşu uğruna Gestapo işkencelerine, idam mangalarına meydan okuyabilme yeteneğine duyduğum hayranlığı, bundan üç yıl önce, O'nu hayatının bu içtenlikli bütünlüğü açısından Türkiye aydınına örnek gösterecek bir tarzda kağıda dökmeyi tasarlamıştım. 1984'te ölümünün 40. yıldönümüne yetiştiremediğim için, bu projeyi bir taslaktan ibaret bıraktığıma pek hayıflanmıyorum artık: Paris kollokyumunun ilk gününün-

"Mentalités" Tarihçiliği Üzerine Bir Not

Halil BERKTAY

Çağdaş dünyada kendini hissettiren sağa kayış tarihçilik alanına, sadece az çok açık bir Marxizmden uzaklaşma vaazı biçiminde değil, aynı zamanda, "mantaliteler" (zihnî yaptılar) ile uğraşmayı esas alma önermesi biçiminde yansıyor.

Herhangi bir dönemin veya toplumun düşünce ve inanış şekillerini bilmek, kuşkusuz o dönem/toplum hakkında derin ve bütünsel bir kavrayış edinmek, ekonomik temeldeki sınıfsal çelişmelerin yakalanışını sosyolojik bir kuruluğa indirgemeyip somutluğun tüm renkleriyle yeniden boyamak için zorunlu. Ama zihnî yapılar üzerinde yoğunlaşan "la nouvelle histoire" (yeni tarihçilik) veya "la nouvelle nouvelle histoire" (en yeni tarihçilik), bundan fazlasını: Herhangi bir tarihî gerçekliği şekilsiz bir et ve kemik yığını olmaktan çıkaran bütünleyici deriyi kültür'ün sağladığını; dolayısıyla, şu veya bu dönemi genel havası, atmosferiyle birlikte gözlerimizin önünde canlandırmak misyonunu yüklenen tarihçinin *"mentalités"* üzerinde yoğunlaşması gerektiğini imâ ediyor. Kültür kertesi, tarihî yaşanmışlıkların zenginleştirici, tamamlayıcı unsuru, ekonomik temelin üzerine oturtulması gereken çatının bir parçası *değil*, adeta *özü* oluyor; zihnî yapıların tarihçiliği de, mesleğin en moda, en yüksek, en seçkin branşı haline geliyor. Georges Duby'nin College de France'den Ortaçağ toplumsal tarihi alanında artık bilinmeyen hiçbir şey kalmadığı için bundan böyle kendisini sırf zihnî yapıların incelenmesine hasredeceğini söylemesinde görüldüğü gibi, *"mentalités"* tarihçiliği, toplumsal tarihçiliğin neredeyse alternatifi olarak öne sürülüyor.

Böyle bir tercihin önemli sonuçları var. Kültür, toplumun *çelişmeli gerçekliğini* görünüşte çelişmesiz ve bütünlüğe dönüştüren bir örtü: esasen, toplumun yekpare bir "organizma" olduğu fikrini pekiştirme yeteneği de buradan geliyor. Aslında bizatihî bu çatışmasızlık yanılsaması, çatışmanın *sonucunun* ürünü: Ayrı ayrı çıkarlarıyla mevcut farklı toplumsal sınıflar, kültür kertesine, birbirinden ayrı duran tek tek kültürleriyle yükselemiyorlar; bunun yerine, üretim araçlarının mülkiyetini/fiilî denetimini ve siyasal iktidarı kendi elinde toplayan hâkim sınıfın zihnî yapıları, kültür kertesine damgasını vuruyor ve bu yolla kendini ezilen sınıfların çok büyük çoğunluğuna da kabul ettiriyor. Başka bir deyişle, kültür kertesinin tekilliği, aslında çoğulluğun bir tahakküm süzgecinden geçmesinin izdüşümü.

Bu koşullarda, tek tek tarihî somutlukların içsel, sınıfsal çelişmelerinden kültür kertesine yükselmeksizin, belli bir anda mevcut zihnî yapıları sırf o kerte içindeki kendi kronolojik öncelerine bağlayarak yapılan kültür tarihçiliği, son tahlilde, bir ara (1960'lar ve 1970'lerde) Batı profesyonel tarihçiliğinde ağırlık kazanan sınıfları ve sınıf mücadelesini yeniden geri plâna itmenin; hattâ, her toplumun karşılıklı tamamlaycılık içindeki unsurlardan oluşan, "yaşayan bir organizma" olduğu yolundaki o eski işlevselci metafiziği geri getirmenin, ince mekanizmasını ifade ediyor. Bu bir. İkincisi, genel olarak üstyapının, özel olarak kültürün, gerçekten üretim tarzına oranla bir göreli özerkliği var: en azından bazı zihnî yapılar, üretim tarzlarını çok aşan devamlılıklar gösterebiliyorlar; örneğin Hıristiyanlık, kendi içindeki değişmelerle birlikte, kölelikten başlayıp feodalizmi geçerek modern kapitalizme, hattâ sosyalist toplumlara uzanabiliyor. Bu yüzden, kültür tarihçiliği bir bakıma, *"La longue durée"*yi vurgulamanın imtiyazlı uygulama alanını meydana getiriyor: tersten söyleyecek olursak, sırf zihnî yapıların içsel evrimi üzerinde uzmanlaşmak, sınıf çatışmalarının yanısıra, kesintileri, sıçramaları, nitel dönüşümleri de ikinci plâna iten bir düz evrimcilik yönünde deformasyonlar doğruyor.

Yeri gelmişken belirteyim ki, Fernand Braudel'in -ölümünden sonra *Tarih ve Toplum*'un katıldığı gibi- "çağımızın en büyük tarihçisi" ilân edilmesinin ardında, ideolojiler-üstü bir saf-bilimsel mutabakat değil, biraz da bu güncel cereyan yatıyor.

de, -Le Goff'un kapanış konuşmasında işaret edeceği gibi, çağı ve kişiliği, veya Biyografisi gibi, daha klâsik başlıklara alternatif olarak- "Un Homme dans l'Histoire" motifi etrafında söylenenleri özetlemek, bu sorumluluğu yerine getiriyor bir bakıma.

"Babamın ölüm ânı; kendisi gibi zincire vurulmuş silâh arkadaşlarıyla birlikte, bir kamyonetin arkasında, onları mitralyözlerin beklediği Lyon yakınlarındaki ıssız tarlaya gidişleri, katliamdan kurtulabilen iki kişi tarafından çokça anlatılmıştır. Ama ben bu sahneye tanık olmadım. O'nun bendeki son, giderek bulanıklaşan görüntüsü, 18 Aralık 1942 günü, yeraltına geçmek üzere Montpellier garının merdivenlerinde anneme, bana ve iki kardeşime veda edişidir..." Ecole des Hautes Etudes ciences Sociales'dan (EHESS) Prof. *Charles Moraze*'nin başkanlık ettiği 16 Haziran sabah oturumunda, emekli yargıç *Etienne Bloch*, Marc Bloch'un portresini çizmeye, aşağı yukarı bu sözlerle başladı. 1938'deki son mutluluk günlerinde, ailecek yaptıkları İtalya gezisinde 14 yaşında olduğunu belirten "çok yaşlı bir oğulun", sesindeki titremelere rağmen idealizasyondan uzak durmaya gayret ettiği bir portreydi bu: "Sadece tarih değil, aynı zamanda ekonomi, jeoloji, coğrafya, müzik, edebiyat, felsefe, matematik, kısacası her şeyi, ama her şeyi bildiği izlenimini uyandıran" 40'larındaki Marc'ın tutkusu, "ister Paris'te, ister taşrada, nerede olursa olsun çalışmak, tembelliğe en küçük bir müsamahası olmaksızın çalışmaktı; gündüz kahvesine düşkünlüğünün dışında, sabah girdiği çalışma odasında, akşam yemek için çıkardı." Evinde demokrat mıydı? Pek denilemez: aşkının derinliğini ancak mektuplarında ve kendisi için yazdığı şiirlerde dile getirdiği, hoşlandığı burjuva konforunu servetine borçlu olduğu, zaman zaman "müthiş öfke"leriyle korkuttuğu, "ürkek ama silik olmayan" karısı, bugünün ölçülerince hayli eşitsiz sayılabilecek, 20. yüzyılın ilk yarısının tipik orta sınıf aile ilişkileri içinde, yuvanın çekip çeviricisi ve çocukların annesi olduğu kadar, kocasının mutlak hayranı, çalışma arkadaşı, sekreteri, daktilosu, kupür kesicisi ve fişlerinin tasnifçisiydi de. Öte yandan Marc Bloch'un aslında çok iyi tanıdığı çocuklarına, "belki de duygularının bastırılmışlığından ötürü", "gerçek bir yakınlık gösterdiği söylenemez" di; bir baba olarak, akılda sevecenliği değil, "sertliği ve otoriterliği" kalıyordu. Bütün bunlarla birlikte, hayatı dolu dolu yaşayan bir adamdı Marc Bloch; "iyi yemeğe ve iyi şaraba düşkün"dü; tiyatro, konserler, müze- ve sergi-gezerlik gibi "asil zevkler"in yanısıra, o yıllarda henüz küçümsenen sinemaya bayılıyor, İngiliz toplumuna ilişkin ayrıntılı bilgisini öncelikle detektif romanlarından ediniyor, -kendisi evde yokken çocuklarının kısa zamanda keşfettiği gibi- okumadaki doymazlığı kıyıya köşeye sakladığı erotik romanlara kadar uzanıyordu. Onun için, "saf ve düz bir Marc Bloch arayanlar, babamı hiç anlamamışlardır."

Peki, Etienne Bloch'un sayıp döktüğü diğer özellikleri: içine işlemiş olan o Cumhuriyetçi yurtseverlik, kendi "imtiyazlı yaşantı"sının bilincinde olarak emekçilere duyduğu büyük saygı, kültürden yoksun bırakılmış kitleler karşısında çocuklarına öğütlediği alçakgönüllülük, Leon Blum önderliğindeki Halk Cephesi'ne verdiği destek, daha o zamandan Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinin özerkliğini savunması... bilimini, rahatını, karısı ve çocuklarını arkada bırakıp "o bambaşka, korkunç hayatı" seçmesini yeterince açıklıyor muydu? Siyasî inançları hakkında söz alan eski dostlarının da belirttiği gibi, herhangi bir partiye değilse de genel olarak Sosyalizme bağlıydı Marc Bloch; *Charles Moraze*'nin anlatımıyla, dünya ekonomik krizini, Almanya'daki enflasyonu, mark'ın düşüşünü ve şiddetin tırmanışını, sanayinin militarizasyonunu endişeyle izlemiş, "üretim ve bölüşüm sistemini değiştirmek gerektiği" sonucuna varmıştı; saygıdeğer meslekdaşlarına karşı bile, bir önceki neslin büyük tarihçilerinden, Avusturyalı Alfons Dopsch'un *festgabe*'sine verdiği makaleyi *Anschluss*'tan sonra geri çekecek kadar ödünsüz olabiliyordu; dedesine bu vesileyle yazdığı mektubu kollokyuma sunan *Heinz Dopsch*'un (Salzburg Üniversitesi) bu tutumu "isteksiz" diye yorumlayıp Yahudilik duygusuna izafe edişine gelen eleştirilerle tekrar tekrar açıklandığı üzere, faşizme daha derin bir düşmanlığı vardı; belki de, oğlunun öne sürdüğü gibi, bir kere kavganın tadını aldıktan sonra "yaşasaydı mutlaka siyasî mücadeleye atılacaktı." Gelgelelim, gene Etienne Bloch'un dürüstlükle ifade ettiği gibi, Marc Bloch İkinci Dünya Savaşı öncesinde solcu olmakla beraber "bir düzen adamı" *("unhomme de l'Ordre")* idi; Le Goff'a göre, "1929-31'de, Neolitik'ten kırsal bölgelerin çağdaş topoğrafyasına kadar her şeyle uğraşan, bir başka tarihçi yoktu" ve insan bu kadar kıymetli bir mücevherden çelik sertliği beklemiyor - parlak Avrupa kültürünün bu denli âlim bir bayraktarını, şimdi hangi dürtü, Charles Moraze'nin sözleriyle, 60'ına merdiven dayamışken "en tehlikeli doruğa", ilk ateş hattına, komando baskınlarının düzenleyiciliğine, "Fransa'nın muhtaç olduğuna inandığı düşünsel ve manevî silkinişi, kendini feda ederek aramaya" yöneltiyordu?

Bu soruların cevabını, North Carolina Üniversitesi'nden C. Fink'in "The Historian and the Resistance" başlıklı tebliğinde bulduğumu sanıyorum. Fink'e göre *Marc Bloch, bütün diğer "kişisel çözüm" patikalarını: fildişi kulesine kapanmayı, pasif beklemeciliği, ailesini Amerika'ya kaçırmayı... bir bir denedikten sonra, "aktif direniş"te gönül huzurunu bulmuştu.* Vichy hükûmetindeki dostları sayesinde, *Statut Juive*'in (Yahudi Yasası'nın) yalnız on istisnasından biri kendisine tanınmıştı; bu sayede Clermont-Ferrand'da ders vermeyi sürdürüyor, gizliden gizliye *L'Etrange Défait*'de (Garip Yenilgi) neslinin özeleştirisini yapıyor, durumundaki çelişkiyi ireni ile kabulleniyor, New York'taki New School for Social Research'ten aldığı dâvete, karısı ve çocukları için zamanında vize alınamadığından uyamıyor, bu arada göç yasaklanıyor, 1942 ilkbaharında Alfred Rosenberg'in bizzat yönettiği Paris taramalarından birinde özel kütüphanesi yağmalanıyor, buna rağmen son makalelerini bitiriyor. Montpelliler'ye taşınıyor ve nihaî kararı-

nı orada veriyordu. Aileşini emin yerlere gönderdikten sonra, 56 yaşındaki Marc Bloch, kuzeydeki *Résistance*'ın 1941-42'de birleştirilmiş olmasına karşılık henüz siyasal bakımdan daha geri olan güneye, Klaus Barbie ve SS'leriyle aşağı yukarı aynı sırada Lyon'a geldi. Jean-pierre Levy'nin kurmuş olduğu Cumhuriyetçi, Avrupa-yanlısı bir örgüte katıldı; gizli yayın organında çalışmaya başladı; De Gaulle'ün güneydeki üç esas FKP-dışı örgütü birleştirmesinin ardından, Temmuz 1943'te, yeni organizasyonun bölge şefliğine atandı. Bileğinin hakkıydı bu: kusursuz hafızası, ayrıntılara özeni, insan tabiatına dair kültürlü sezgisi ile Marc Bloch, iyi bir örgütçüydü; kolayca otorite kuruyor, dağınıklığı gideriyor, lüzumsuz işleri azaltıyor, akılcı ve sıkı bir dikey yapı yaratıyordu. Faaliyetin heyecanı içinde O, "karanlık günler"ini geride bırakmış, özgürlüğünü bulmuştu: adetâ eski arşiv çalışmalarının doğal uzantısı olarak, bilgi toplama üzerinde uzmanlaşıyor, kendi bölgesini taradığı gibi sık sık Paris'e gidip geliyor, karısını gizlice ziyaret ediyor, yeraltı basınına ısırıcı makaleler yazıyor, birleşik direnişin dergilerinden *Cahiers Politiques*'in başına getirilmesi düşünülüyor, etrafında "ulusal çapta bir liderin doğmakta olduğu" kanısı yerleşiyordu. Derken 1944 başlarında, -Lyon belgelerinin büyük kısmı Mayıs 1945'te SS'lerce yakıldığında, niçin ve nasıl patlak verdiği hâlâ bilinmeyen- tevkifat; Vichy milislerince yakalanıp Gestapo'ya devrediliş; sorgusunun mezara giden sırları; hapishanede, sırf arkadaşlarının tanıklığında yaşayan işkenceler, buzlu banyolar, hastalanması; ve bütün tutukluların imhası emri, 1944 Mayıs'ında: adını kimin seçtiği asla öğrenilmeksizin, yirmi kadar genç demiryolu işçisiyle aynı listede yola çıkarılışı, içlerinden birini "korkma, kurşunların acısını duymayacaksın" diye teskin edişi -çünkü her zaman materyalist, agnostik-; sonra *"Vive la France!"* Acaba devlet katında kendisine gösterilen saygının geçliği ve eksikliğinde, "Fransa'nın gevşekliği ve ekonomik geriliğinden sorumlu tuttuğu hakim sınıf"ın, Petainist ihanetin bu kadar zıddı bir güçlülük örneğini affedemeyişi mi yatıyor, diye soruyordu Etienne Bloch. Kollokyumun en yoğun dakikalarında, yerinden sessizce doğrulan eski topçu teğmeni, Marc Bloch'un ilk girdiği grubun kurucusu *J.-P. Levy*'nin kısa kısa cümleleriyle, "O, örgüte alçakgönüllülük ve sadelikle gelmiş, 'ben ünlü bir profesörüm, benim işim yazı yazmaktır' dememiş, *hem yazmış hem davranmış"*tı. Marc Bloch, bu konuşmalardan tam 42 yıl önce, 1944'ün 16 Haziran gecesi kurşuna dizilmişti; anısına her yıl düzenlenen "Marc Bloch Konferansları"ndan bu seferkini vermesi gereken *Bronislaw Geremek*'in, Dayanışma Sendikası'nın danışmanlarından olduğu gerekçesiyle, polis tarafından Polonya'da alıkonması ve yolladığı metni 17 Haziran'da, Sorbonne'un Büyük Anfi'sinde, Jacques Le Goff'un okumak zorunda kalması, bütün hafta boyunca Bloch ile Geremek arasındaki paralelliğe defalarca işaret edilmesi sonucunu doğuruyor, örneğin *EHESS rektörü* toplumsal sorumluluklarına karşı bilim adamlarının "çekimserliği ya da kaçaklığının mazereti olmadığını" bir kere daha hatırlatıyordu.

Bütün kollokyum boyunca, başkanlık kürsüsünün arkasındaki karatahtaya iliştirilmiş solgun karakalem eskize bakıp durdum. Evet, kafası Etienne Bloch'un dediği gibi yusyuvarlak, miyop gözleri tel gözlüklüydü. İnce, yaralı gülümseyişi, 'bütün insanlar için mümkün olan şeyleri yaptım, çünkü görün, ben ne kadar insandım' diyordu.

TÜRK FOLKLORU
BELLETEN
1986/1
İsteme ve Yazışma Adresi:
Order and Mailing Address:
Türk Folkloru Dergisi,
Boyacıahmet Sokak,
No:3 34400 Türbe
ISTANBUL/TÜRKİYE
Tel. 527 69 84
2200'ü ÇIKTI
TÜRK FOLKLORU
YAYINLARI

Ermenice Bir Elyazmaya Göre Vezir-i Âzam Mahmud Paşa (?-1474)

KEVORK PAMUKCİYAN

Bundan onsekiz yıl önce, yaklaşık ikiyüz senelik yazma bir Osmanlı tarihi kompilasyonu istifademize sunulmuştu. Müellifi ve yeri belli olmayan eserin muhteviyatında, iki kıymetli yazı bulunmaktaydı. Birincisi, Fatih Sultan Mehmed'in (1430-1481) fütuhatı hakkında idi, ki tercümesini sayın Hocamız Şevket Rado Bey'in "Tarih ve *Edebiyat Mecmuası*"nın, 1981 yılı Haziran sayısında (s.42-48) neşredilmiştir. İkinci yazı ise, işbu makalemizin mevzuu olan, Fatih devrinin ünlü vezir-i âzamı Mahmut Paşa'nın birçok yeni ve ilginç bilgiler ihtiva eden biyografisidir. Kaynağımızın 35-44'üncü sayfalarında bulunan, ve "Mahmut Paşa'nın Hikâyesi" başlığını taşıyan yazının dili eski Ermenice olmakla beraber, bazı konuşma dili terkiplerine ve bir hayli de Türkçe kelimelere raslanmaktadır. Metindeki bazı cümlelerin mânası güçlükle anlaşılmaktadır. Zira cümle yapısı ve gramer de biraz farklıdır. Keza, bazı imlâ hataları da mevcuttur. Yazının diğer bir kusuru da, tarih kullanılmamış olmasıdır.

Mümkün mertebe aslına sadık kalarak ve yorucu olmasın diye yeni paragraflar düzenleyerek, tercümesini sunuyoruz.

Sultan Mehemmed'in[1] doğumundan ölümüne kadar icraatı anlatılmaktadır. İstanbul'u feth eden Sultan Mehmed'in pederi Sultan Murat Gazi (1404-1451), Edirnede'ki tahtında oturduğu zaman, davaların adaletle görülüp görülmediğini öğrenmek ve kadılarla beylerin adaletsizliği hakkında bilgi edinerek, gelip kendisine malûmat vermeleri için, bilhassa şahsına sadık adamlarını Devletin muhtelif şehirlerine gönderirdi.

Bu maksadla Rumeli taraflarına teftişe giden, Sultan Murad'ın adamlarından zeki bir kimse, Manastır kasabasına vardı. Bir ilkbahar mevsiminde, şehrin dışında gezinirken, toplantıda olan ve münakaşa eden üçyüz veya dört yüz kadar papaza ve rahibe tesadüf etti. Bunlardan birine işbu toplantının maksadını sordu. Din adamı ise şu cevabı verdi:

Her sene âdet edinmişiz ki, Mukaddes[2] Kitapta anlamadığımız ve şüphemiz olan hususları burada muzakere edip, bunları şerh edebilen kimseyi bize başkan seçelim.

Sultan Murad tarafından gönderilen şahıs bunu işiterek, onların konuşmalarına kulak misafiri oldu ve gördü ki, uzun yıllardan beri çözülemeyen, ve toplantıya katılan okadar ihtiyarların halledemediği çetin meseli, uzun boylu bir nevcivan genç ayağa kalkarak, yaklaşıp halletti. Bunun üzerine, mecliste bulunanlar başlarını eğerek, ona karşı büyük hürmet gösterdiler.

Mahmud Paşa Camii

Bunu gören Sultan Murad'ın adamı, yapılan bukadar hürmetin sebebini sorar. Derler ki, bu genç İncildeki o çetrefil meseli açıklığa kavuşturdu. Binaenaleyh, onu Tarikatımızın başkanlığına getireceğiz ve bundan dolayı ona bukadar hürmet ediyoruz.

Padişah tarafından gönderilen şahıs günün birinde Edirne'ye gelip, Sultan Murad'a icraatı hakkında bilgi verir ve sonra da, Manastır kasabasında olup biteni anlatır. Yani okadar yaşlı ve büyüklerin halledemediği çetin bir meselin yeni yetişmiş bir genç tarafından çözüldüğünü. Onun çok akıllı ve üstün zekâlı olduğunu beyan ettikten sonra, Padişahımızın büyük icraatına[3] fayda sağlayacağını bildirir. Sultan razı olarak, onu huzuruna getirmelerini emreder. Derhal mektuplar yazılarak, memurlar hazırlanır. Manastırda kasaplık yapan pederine varan mektuplarda, oğlunu gelen şahıslarla Padişahın Sarayına göndermesi emredilerek, Devletin işlerine lâyık olduğu ifade edilmekte idi. Gönderilen kimselerle mektup pederine vardığında, şu cevabı verir:

— Hali hazırda, benim sözüm oğluma geçmez. Şimdi o din adamıdır ve din adamlarının hükmü altındadır. Gidip din adamlarına ve oğluma söyleyin ki, bir yerde toplanarak, meclis ne karar verirse öyle olsun.

Bunun üzerine meclis toplanır. Hepsi de fikrini beyan edip, biri verilsin, diğeri verilmesin diyerek, uzun münakaşalara düşerler. Nihayet kasap Rado'yu meclise davet ederek, kendisiyle bu hususta görüşürler. Şayan-ı hayret olan bir husus da şudur ki, o yakışıklı delikanlı rüyasında, Müslümanlığa[4] döneceğini ve Sultan Murad'ın yanına gideceğini görürmüş. Bu sebeple daima yollardan geçenleri gözetlermiş. Bu haberi işitince, yürekten Allaha şükreder ve der ki:

— Bu kadar din adamlarından biri verilsin, diğeri de verilmesin diyor. En nihayet, onlardan biri şöyle der:

— Verilmesin diyenlerle, verilsin diyenler ikiye ayrılsın.

Neticede, verilsin diyenler çoğunluk kazanır. Böylece, aralarında ihtilaf çıkmasın diye Saraydan gelen memurlara teslim ederler. Görevliler onu teslim alır almaz, kendisine Mahmut ismi verirler. Manastır kasabasının halkı *ise toplanarak, arabaya* mermer bir sütun yükleyip, onu uğurlamaya gelirler ve ayrıldıkları yere hatıra olarak sütunu dikerler ki, kasabadan bir mil kadar uzakta idi. Şimdi işbu sütuna mola taşı denmektedir.

Nihayet Mahmud Paşa'yı Edirne'den, Sultan Murad'ın huzuruna çıkarırlar, Tavırları ve mahcubiyeti Padişahın hoşuna giderek, onu tasavvur

ettiğinden daha üstün bulur. Bu sıralarda Molla Gürani[5] Sultan Mehemmed'in hocası idi. Sultan Murad onu yanına çağırarak der ki.

— Hoca Efendi, bu delikanlı İncil'e hakkiyle vâkıftır, arzu ediyorum ki, Kuran'a[6] da vâkıf olsun.

O da tam iki sene ona ders verir. Ve günün birinde Padişah, bütün ulemanın Saray-ı Hümayununa gelerek, yeni saadetli kulunu görmelerini emreder. Sultanın emri üzerine, hepsi Sarayında toplanır ve onlara hil'atlar ihsan eder. Teşrifatçı emreder ki, iyi bir insan olan Kazasker Ali Efendi içeri girsin. O da, siyah elbiseler giyinmiş olan Mahmut Paşayı birlikte getirir. Ali Efendi Tülbent sarık takmasını emreder ve bu şekilde huzura çıkar. Herkes ayağa kalkar. Mahmud ise, orada bulunan Efendilerin ellerini öperek, en geride bir yere oturur. Müteakiben, her taraftan âlimler ona çetrefil ve güç mesele'ler sorarlar. O da, siz âlimsiniz diye cevap verip, elini öperek yerine oturur. Ali Efendi de ona şunları söyler:

— Aferin berhudar[7] olasın. Bu meseli de bilirdin amma, Hürmeten onu tefsir etmekten kaçındın.

Sonra da, hepsine dönerek, şöyle devam eder:

— Kardeşler, bu kardeş herkesten daha asîl ve mumtaz bir şahıstır ki, Padişaha göndermeğe karar verdiler.

Sultan da onu kabul ederek, tekrar ulemaya hil'atlar hediye eder.

Bundan sonra Padişah, vezir[8] Büyük İbrahim Paşaya mektup yazıp der ki:

— Alim bir kulum vardır. Hikmetine hürmet etmek için, onu vezir yapmayı arzu etmekteyim. Yüksek emrim, senin de onu lâyık görmendir.

Üç gün sonra vezir olup, üç yıl makamında kalır. Sora aleyhinde Sultana tezviratta bulunurlar. Padişah da bundan müteessir[9] olarak, Saray-ı Hümayunu önünde idam edilmesini emreder.

Sultan Murad için de, Sarayın önünde yer hazırlanarak oraya oturur. Mahmud Paşa'yı elleri bağlı vaziyette Padişahın huzuruna getirirler. Saray erkânı ise öldürülmemesi için istirham eder. Fakat, sözleri dinlenmediğinden, serseme dönerler. Sonra da hepsi birden:

— Bu gibi iyi bir kimseyi kıskançlık yüzünden öldürmek doğru değildir icabında Padişah onun kabahatini affetsin, diyerek, cellâdı zorlarlar. O da, iyi niyetle Sultana müracaat eder. Padişah ise hiddetlenerek:

— Benim emrim emir değil mi? Muhakkak idam olunsun der ve bir iki adım ilerleyerek, kılıcını havaya kaldırır. Aynı anda, Mahmud Paşa durduğu yerden kayıplara karışır ve sonra da, mucizevî bir şekilde peyda olur.

Sultan Murad üç ay sonra vefat ederek, oğlu Sultan Mehemmed saltanat sürer. Ananeye göre kırk gün yas tuttukları için, Kırım Hanı Padişahın vefatını işiterek, otuz veya kırk bin Tatarla, geceyi gündüze katarak Edirne'ye gelirler, ve bundan sonra padişahlık bizimdir diyerek, şehrin etrafında ordugah kurarlar. Sultan Mehmed de, Mahmud Paşa'yı yanına çağırarak, bir çare düşünmesini emreder. Mahmud Paşa'da der ki:

— Hünkârım, senin büyük Devletinle onların tertibi bertaraf edilecektir.

Sultan da, seni göreyim, der. Mahmud Paşa ise, derhal Tatarların otuz veya kırk kadar ünlü nazırlarına zehirli kaftanlar hediye eder, ve sair armağanlarla onları ağırlar. Sonra da, bizzat Tatarların ordugâhına giderek, ihsanlarda bulunup, bundan sonra padişahlık sizindir, der. Ancak, matemlerinin sona ermesi ve mallarının taşınması için, davarlarının gelmesine kadar onbeş gün sabretmelerini rica eder. Tatar Beyleri dahi, elindeki hil'atları, onun eliyle hepsine giydirirler.

Müteakiben geri dönerek, alelâcele Padişahın huzuruna çıkar ve şöyle der:

— Sultanım, Allahın inayetiyle Tatar ordusunun musibetine bir çare buldum. Zehirli ve vâdeli kaftanlar hazırlayarak, hepsine elimle giydirdim.

Sultan Mehemmed bunun üzerine biraz rahatlar. Müteakiben Mahmud Paşa, Edirne şehrindeki bekârlardan bir ordu teşkil ederek, onbin kılıçlı süvariye tenbih etti ki, onbeş gün sabretsinler. Sonra da, şayet Allah muvaffak kılarsa, Tanrının emriyle Tatarların malları sizin olacaktır, der. Keza, Tatarların Beyinin zehirli kaftanı daima giymekte ve vâdesinin dolmasını beklemekte olduğunu bildirir,.

Onaltıncı gün, Tatar Hanının ömrü sona erer. Orduda kötü haber işitilince, hepsi de dağılırlar. Bunun üzerine, Mahmud Paşa, hazırladığı askerlere hücum emri verir. Askerler, Tatar mücahidlerini öyle bir kılıçtan geçirirler ki, üç veya dört bin kişi ancak kurtulabilir. Keza, Mahmud Paşa, vâdı üzere, yağma edilen mallara el sürmeyip, kâffesini askerlere bağışlar, ve bu tertiple Osmanlı Ordusunu Tatarların elinden kurtarır. İşbu Tatar olayı yasın 41.ci günü vuku bulur.

Müteakiben, Mahmud Paşa, Devlet hudutları dahilinde donanma merasimi yapılması için emirname çıkardı. Sonra da Sultan Mehmed'e dedi ki:

— Hünkârım, bundan sonra İstanbul'un fethine karar verelim.

O zamanki Osmanlı Ordusu ile sefere çıkarak ve Gelibolu'dan geçerek, Bursa'ya gittiler. Sultan Mehemmed, ecdadını ziyaret ettikten sonra İznik'e varıp, üç ay kadar orada kaldılar. Mahmud Paşa, İznikli Eşrefzâde[10] adındaki şahısla istişarede bulunarak ve Hacı Bayram Sultandan da yardım alarak, üç ay sonra İznik'den hareket edip, İstanbul'un üzerine varırlar. Kocaeli denilen taraflarda bulunan Eskihisarda oturup, İstanbuldaki Bey'e[11] adam gönderirler ve kendisine tenbih ederler ki:

Şayet, Sultan Mehemmed'in bu taraflara gelişi hususunda soru tevcih edilirse, bu memleketin suyu ve bu yörenin havası mülâyim olduğu için, nefsimin bir nebze istifadesi mülâhazasiyle, birkaç gün sizinle komşuluk yapmak için gelmiştir, desin. Ve orada birkaç ay ikamet ederler.

Günün birinde Mahmud Paşa Sultan'a der ki:

— Padişahım, şayet karşı tarafta[12] ikamet edecek yer bulunmazsa, bu şehri feth edemeyiz. Sultan Mehemmed de:

— Lâla, bildiğin gibi hareket et, der. Bunun üzerine Mahmud Paşa:

— Sultanım, bir gön kadar yer isteyelim, diye cevap verir. Bu maksadla bir sığır gönünü bir önlüğün içine yerleştirir. Deriyi İstanbul Beyine gönderirler. Giden adam şu dilekte bulunur:

— Padişah bazan eğlenmek için, sizden bu sığır kadar yer rica etmektedir.

İstanbul'un Beyi de itiraz etmeden, baş üstüne diyerek razı olur. Mahmud Paşa haberdar olunca, Derhal karşı sahile geçer ve bayrağı elbisesinin kemerine sıkıştırarak, deriyi keskin bir bıçakla dar ve uzun şekilde bir tirişe[13] gibi keser. Bundan sonra da, ihtiva ettiği yer kadar tirişeyi dolaştırır, ve hemen orada bir hisar ve kale inşa etmeğe başlar.

İstanbul Beyi onları görerek, yaptığı iş için pişman olup, endişe etmeğe başlar. İstanbul'un bütün iaşesi Karadenizden geldiğinden, ve Gelibolu Osmanlıların elinde bulunduğu için, Karadenizden[14] zahire geldiği zaman, Geliboludan topla gemileri vurup batırdıklarından, tarif edilmiyecek tarzda yiyecek sıkıntısı çektiler. Bundan sonra âniden bin kadar adam gidip, 33.ncü gün fethederler. Müteakiben Mahmud Paşa bir gece Padişaha der ki:

— Padişahım, biz buraya nasıl yerleşeceğiz?

Padişah da nasıl olacağını sorar. Mahmud Paşa da şöyle cevap verir:

— Sultanım, Rum âlimlerinin hükmü şudur ki, Türkler ta ki karadan gemi yürütmezlerse, İstanbul şehri zaptedilemez. İşte, şimdi Zat-ı Şahanenizin yüce kudreti ile bu sözlere intibak edelim.

Müteakiben, Gedik Paşa'yı beraber alarak, Okmeydanı denilen yerde bir kadırga inşa edip, tekerleklerle yürütürler ve müsait bir sahatte denize indirirler. İçine de insan ve top yerleştirererk, yelken açıp, karşı taraftaki Fener denen kapıya doğru ilerleyip, topla döğerek yıkarlar. O gece bin kadar mücahid geri dönerek, Galatayı muhasara etmekle görevlendirirler. On bin kadar mücahide de, Topkapı ve Silivrikapı'yı dövmek vazifesi verilir. İçerden küffar[15] hâkisar[16] dışardan da Osmanlıların askerleri, iki gün iki gece durmadan cenkleştikten sonra, üçüncü gün Rumlar istirahat edemediklerinden takatsiz kalarak, kaçmağa gayret ederler. Türk askerleri ise, sevinçli ve neşeli olarak, ümidlerini kılıçla ifa ederler.[17]

Sultan Mehemmed Paşa ise, Yahudi kapusu[18] denen kapının yanından yüksek bir yere çıkarak, birer ok atarlar, ve şart koşarlar ki, Ayasofya'ya hangisinin oku yetişirse, onun olsun. Buna da rıza göstermeyerek, sen bir taraftan, ben de diğer taraftan, kim önce yetişirse onun olsun derler, ve koşa koşa giderler. Mahmud Paşa Camiinin yerinde, o sıralarda Ayasofya gibi büyük ve ünlü bir kilise varmış.[19] Mahmud Paşa oraya gider. Fatih Sultan Mehmed ise, caddeden doğruca Ayasofya'ya varır.

Meğer süngülü olan Rumlar Ayasofya'nın içinde saklanmışlar. Mahmud Paşa dahi, rasladığı kilisede epeyce din adamı bulur ve hepsini kılıçtan geçirir. Sonra da üzerine nöbetçi dikerek, Padişahı müteakip Ayasofya'ya gider. Halbuki, onun içinde dahi epeyce Rum varmış. Onların da hepsini kılıçtan geçirir. Bakiye kalan küffar, Cehennemde dahi yer bulamıyarak, kaleye sığınırlar. On gün sonra, Yedikule'yi dahi fethederler.[20] Bütün İstanbul'u sıkı bir idare altına alırlar ve her sınıftan herkes rahata kavuşup, muhtelif köylere yerleşirler. Müteakiben Sultan Mehemmed der ki:

— Lâla, karadan gemi yürüttüğümüz için, kaptan-ı deryalık vazifesini de sana teslim ediyorum. Mahmud Paşa da kabul ederek, yerini Gedik Paşaya terkediyor. Kendisi de kadırgalarla, bir yıl denizlerde seferler yaptıktan sonra, İstanbul civarında bulunan Çatalcada içinde beş altı bin kadar Rumla meskûn, muhkem bir kalenin mevcudiyetini işitiyor. Bunlar devamlı olarak,İstanbul'un etrafına akınlar düzenleyerek, vurup, harap edip, birçok kimseyi de kaçırırlarmış. Mahmud Paşa bu olaylardan haberdar olunca, gidip Çatalcayı feth eder ve gelip Sultan Mehemmed'in elini öper. O da Mahmud Paşa'ya şu telkinde bulunur:

— Lâla, bundan sonra Rumeli tarafında da muharebe edelim. Rumeli'nin yönetimini de sana tevdi ediyorum.

Üç ay sonra, Kazasker Ali Efendi[21] Kâbe'ye gitmeği arzu etti. Sultan da ona:

— Yerine kendinden daha üstün birini tayin et, ondan sonra git, dedi. O da:

— Kendimden daha iyi biri, Mahmud Paşa kulunuz olabilir, dedi. Hünkâr da ona:

— Bunu da yapabilirmisin?, diye sorar. O da, emir Padişahımızındır, der.

Ali Efendi Kâbeye gidip, orada vefat eder. Mahmud Paşa da, hem vezir-i âzam, hem kaptan-ı derya, hem Rumeli Beylerbeyi, hem de kazasker olur. Bu dört şerefli makamı birlikte deruhde eder. Hepsinde de başarı gösterir.

Camiinin yerinde büyük bir kilise bulunmakta idi. Padişahdan, kiliseyi yıktırıp, yerine bir cami inşa etmek için ricada bulunur. O da müsaade eder. Bunun üzerine, kilise yıktırılıp temeller kazılırken birdenbire, ağzına kadar altunla dolu, iki büyük küp meydana çıkar. Keyfiyetten Sultanı haberdar eder. O da:

— Lâla, emrediyorum ki hepsi de senin olsun, der.

Mahmud Paşa da, altunlardan sikke keserek, camiin inşaatında çalışan ustalara, kalfalara ve işçilere der ki:

— Camimin masraflarından malım kalmadı. Para yerinden çıktı. İsteğim ve muradım şudur ki, herkes kendi iradesi ile çalışsın. Ve yedi yıl zarfında cami tamamlandı.[22]

Bundan sonra, camiinin temelinden çıkan altunları bana getirin diye emreder. Ve kese ile getirip önüne dökerler. Yanında bulunan devlet ricaline der ki:

— Türkler, şahid olun ki, avucumun içine nekadar altun gelirse, Allahın binbir ismi için, Medinedeki fakirlere verilsin. Ve elini uzatarak, altunu avucu ile alır. Önünde sayarak, binbir altun bulurlar. Bunun üzerine her yıl, Medinede'ki yoksullara binbir altun gönderilmesine karar verilir.

Kısa bir bahis de kaydedelim. Meğer Mahmud Paşa'nın vezirliğinden önce, vezir-i âzam olan İbrahim Paşa'nın[23] zevcesi ölünce, ona Sultan Mehemmed'in odalıklarından güzel bir harc verirler.

Sultan Murad, zekâsından ötürü, Mahmud Paşa'yı vezir-i âzam atadı ve İbrahim Paşa ikinci sınıf vezir oldu. Fakat bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen, vezir-i âzamlık sevdasından soğumamış ve Mahmud Paşa'ya karşı içindeki kıskançlık zail olmamıştı. Bundan maada, daha önce,

İbrahim Paşa , Mahmud Paşa'nın hizmetine bir delikanlı vermişti'ki, onun ölümüne sebep oldu. Zira,birgün, İbrahim Paşa gizlice ona haberyollar ve der ki:

— Seni göreyim ne yapıp yap, Mahmud Paşa'nın mührünü taşıyan beyaz bir kâğıt yolla. O da bilmeyerek, bir kâğıdı mühürleyip, İbrahim Paşa'ya gönderir. Müşarünileyh de, Mahmud Paşa'nın ağzından, refikasına hitaben bir mektup yazar ve şöyle der:

— Sen bir nazlısın, İbrahim Paşa ise bir ihtiyardır. Senin gibi güzel ve nazik biri, onun gibi bitap ve kudretsiz bir erkeğe lâyık mı? Şimdi ne yapıp yap, İbrahim Paşa'yı zehirledikten sora, benim eşim olacaksın. Ve buna benzer birçok şeyler yazar. Mektubu bitirdikten sonra, İbrahim Paşa derhal, gece yarısı doğruca Saray-ı Hümayun'a giderek, Sultan Mehemmed'in huzuruna çıkmak için ricada bulunur. Zira, o zamanlar dahi, vezirlerin Padişahla görüşmesi için herhangi bir engel yokmuş.[24] Sultan da, İbrahim Paşanın huzuruna çıkmasını emreder. İbrahim Paşa, Padişahın önünde riyakârca ağlamağa başlar, ve sözde Mahmud Paşa tarafından yazılan mektubu Sultana gösterir. Hünkâr muhteviyatını okuyunca, derhal canı sıkılıp öfkelenerek, Mahmud Paşa'nın geceleyin Yedikule'ye hapsedilmesini emreder. Onbeş nöbetçi nefer sarayına giderek, Yedikule'ye sevkedip, hapse atarlar. Hizmetine dört nefer tahsis ederler. Hapishaneden, İznik'de bulunan eşrefzâde Efendiye bir mektup yazar.[25] Eline geçince, Mahmud Paşa'nın başına gelen bu musibetin sebebi anlaşılır. Eğriboz kalesinin fethi[26] esnasında kumandan iken, kendi milletinden, yani Müslüman[27] bir çocuğu esirgemiyerek, tesadüfen öldürür. Çocuğun annesi onu lânetler ve böylece Sultandan cezasını bulur.

Eğriboz'un fethinden bugüne kadar 14 yıl geçmiştir.[28] Efendi (Eşrefzâde) verdiği cevapta, bundan sonra Ahret için hazirlan, demişti. Müteakiben, Ahmet adında bir celâd gelip, kemendle onu boğduktan az sonra, Hünkâr tarafından, öldürülmemesi için bir adam gönderilir. Cesedi arabaya koyularak, camiinin önüne getirilip, orada defnolunur. Padişah da çok ağlar.[29] Rebiülevvelin gurresinde (İlk günü), sene esni (sekiz) ve sitein (sittin, altmış) ve elf (bin).[30]

Yazımızın sonunda, işbu biyografinin ihtiva ettiği başlıca yenilikleri de kaydediyoruz. İlkönce, Mahmud Paşa'nın şimdiye kadar bilinmeyen doğum yerinin Yugoslavya'nın Manastır şehri olduğu meydana çıkmaktadır. İnciciyan ise, Alacahisarlı olduğunu yazmaktadır.[31] Alacahisar, Yugoslavya'nın Niş şehri yakınında bulunmaktadır ve kruşevaç adı ile de bilinmektedir.[32] Doğum tarihine gelince, kanaatımızca, takriben 1400 olmalıdır. Zira, Sultan Murad Devrinde, kendisinden önce vezir-i âzamlık görevinde bulunan İbrahim Paşa 1429'da vefat etmiştir. Mahmud Paşa'nın, Sultan Murad zamanında, üç yıl vezir-i âzamlık yaptığı meçhuldur. Üçüncü yenilik ise, pederinin Rado isminde bir kasap olmasıdır. Böylece, Sırp veya Hırvat asıllı olduğu ağırlık kazanmaktadır. Tatarların akını da yanılmıyorsak bir yeniliktir. Nihayet, İdam edilmesinin sebebinin bir komplo olduğu da bu kaynakdan meydana çıkmaktadır.

Diğer taraftan, birkaç şahıs isminin yanında bulunan doğum ve ölüm tarihlerinin, tarafımızdan ilâve edildiğini belirtmek istiyoruz.

---

[1] Ermenice metinde "Muhammed" şeklinde yazılıdır.

[2] Ermenice metinde "ebedî" kelimesi kullanılmıştır.

[3] Kanaatımızca İstanbul'un fethi kasdediliyor.

[4] Ermenice metinde Türkçe "iman" kelimesi kullanılmıştır.

[5] Ermenice metinde "Monla Küranî" şeklinde yazılıdır.1416'da Irak'ın Güran kasabasında doğup, 1488'de İstanbulda vefat etmiştir.

[6] Ermenice metinde Kur'an yerine "Fırkan" kelimesi geçmektedir ki, doğrusu "Fürkan" dır.

[7] Ermenice metinde de aynı kelimeler bulunmaktadır.

[8] Vezir-i âzam demek istiyor.

[9] Ermenice metinde, "rahatsız" mânasına gelen "anhankisd" kelimesi kullanılmıştır.

[10] Eşrefoğlu soyadı ile de bilinen bir mutasavvıf ve şairdir. Şimdiye kadar yaklaşık 1470'de İznik'de vefat ettiği malûmdu. Ancak, işbu kaynakdan, 1474'de hâlâ hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

[11] Bizans hükümdarı kasdediliyor.

[12] Boğaziçi'nin Rumeli sahili imâ ediliyor.

[13] Tirişe veya tirşe, parşımen veya deri mânasına gelmektedir. Ermenice metinde dahi aynı kelime istimal edilmiştir.

[14] Doğrusu Akdeniz olmalıdır.

[15] Ermenice metinde dahi mezkûr kelime geçmektedir.

[16] Veya hâksar, önemsiz, zavallı demektir. Bu kelime ile, Bizanslı mücahidlerin sayıca az oldukları belirtilmektedir. Ermenice metinde de aynı kelime kullanılmıştır.

[17] Bu cümlenin mânası sarih değildir.

[18] Çıfıt Kapısı da denilen surların işbu kapısı, Eminönünde bulunmakta idi. 1597-1665 yılları arasında tamamlanan Yeni Caminin inşasına kadar, burası Karai Yahudileriyle meskûn olduğu için bu ad verilmiştir.

[19] Şimdiye kadar bu husus bilinmemekte idi. Kilisenin adı ise maalesef kaydedilmemiştir.

[20] Bu kayıt da Yedikule'nin Bizans zamanında mevcut olduğunu teyid etmektedir.

[21] Bu şahıs hakkında bir bilgi elde edemedik.

[22] 1462 veya 1463 yılında.

[23] Burada bir anakronizm veya bir isim hatası göze çarpmaktadır. Zira, Sultan Murad zamanında vezir-i âzam olan İbrahim Paşa, 1411'de makama geçip, 1429'da vefat etmiştir.

[24] Bu cümle de, işbu tercümei halin Mahmud Paşa'dan epeyce sonra yazıldığını ispatlamaktadır.

[25] Bu kayıttan, 1474'de hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

[26] Ege Denizinde bulunan, ve Yunanca "Evripos" denilen işbu adanın fethi 1470 dedir.

[27] Ermenice metinde "Taciklerden" kelimesi bulunmaktadır ki, eskiden hem Türkler, hem de umumiyetle Müslüman milletler için kullanılmıştır. Kendisi aslen Türk olmadığından, burada Müslüman mânasiyle istimal edildiği daha muhtemeldir.

[28] Doğrusu dört yıldır.

[29] Son dakikada, Sultanın birini göndermesinden, ve çok ağlamasından, ölüm hükmünün infazından az sonra, tertiplenen komplonun meydana çıktığı anlaşılmaktadır.

[30] Hicrî 1068 yılı, Milâdî 1658 senesine tekabül etmektedir.Binaenaleyh, işbu biyografinin aslının mezkûr tarihte yazıldığı tebeyyün etmektedir. Ermeni Takvim yılı veya Milâdî tarih yerine, Hicrî tarih taşımasından, Türkçeden çevrildiği anlaşılmaktadır. Filhakika, "İslâm Ansiklopedisi,"Üniversite Kütüphanesinde bulunan bir menâkıpnâmesini kaydetmektedir (cilt VII. s. 183). Burada babasının kasap, ve kendisinin de rahip olduğu iş'ar edildiği için, aynı kaynak olabilir.

[31] "Amaranotz Püzantyan":(Boğaziçi) , (Venedik, 1794), s. 80.

[32] İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İstanbul,1971), s. 87.

Türkiye'de Siyasî Fırkalar

Zirde (aşağıda) yazılacak haberleri, Moskova'da münteşir (yayımlanan) "İzvestya" gazetesinin 19 Mayıs 1920'nci sene tarihli 107'nci numarasından tercüme ediyoruz. Elbette aşağıda mezkûr fırkaları, komünistler nokta-i nazarından beyan ve muhakeme eden aktorun (avtor-yazar) bu tarzda söylediği söz, kendi vicdan ve mes'uliyetine müteallikdir (bağlıdır).

KUVAY-I MİLLİYE

Türkiye millî harekâtının düsturülamelleri (eylem ilkeleri), Türkiye'nin halihazırdaki siyasî evza'ı (konumu) karşısında lâzımı vezaif-i tevzi (görev bölümü gereği) tarafından ifa ve milleti müdafaa eyleyen fırkalardan "Kuvve-i Milliye" fırkasının elinde kalarak devam etmektedir. Başta müttefik devletleriyle bazı münasebette bulunmak fikirleri cereyan etmiş ise de, lâkin bu hattülharekenin hata olduğunu dirik ederek (kavrayarak) def'en İstanbul hükûmetinden kendi rabıtasını kat' edip Türkiye ve Rusya'nın komünistleriyle alâkadar olmanın çarelerini aramaka başladı. Rusya aksi inkılâpçılarının (karşı devrimci) müttefik devletler muavenetiyle köhne Rusya'nı düzeltmek (restore etmek) emeliyle çıkışları Anadolu isyancılarının vaziyetlerini çetinleştirdi. Çünkü o takdirde onların (Anadolyalılar) düşmanları dahi bir düşman ile takviye edilmiş olardı, ki bu da mürtecilerin hayalindeki "kahbe ve müstebit Rusya" idi. Kuvve-i Milliye fırkası, şu yeni düşmanın zuhurunu his edip, Denikin'in Moskova üstüne dehşetli hücumları esnasında, arka taraftan isyan kalkızmağa başladı, ki Denikin de Kırmızı Ordular (Bolşevik foşonları) ile şiddetli muharebede iken bir-iki korps askerini hemen isyanı batırmak (kopuk olduğu için okunamayan yerler üç noktayla gösterilmiştir)... geri çekmeğe mecbur ... Kars, Batum, Ardahan vilâyetlerinde ... faaliyette bulundu. Kezalik Azerbaycan'daki Türk zabitanı da Şûrâ (Sovyet) hükûmetiyle birleşmiş[mek] hususunda gizleyen Azerbaycan askerleri arasında propaganda yapmakta devam ettiler.

Kuvve-i Milliyenin bu yoldaki teşitatı [teşebbüsatı] Antanta* devletleri İstanbul'u işgal edip millî parlmanı kapattıktan sonra daha da müzahareti mucip oldu.

Azerbaycan'da bu âhırki (sonuncu) inkılâp olmazdan ay yarım akdem (yarım ay önce), Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu isyancıları Rusya Şûrâ Hükûmetiyle bir rabıta hasıl etmek sadedinde olup Anadolu'ya ya öz nümayendesini (kendi delegesini) göndermek yahut Anadolu'dan nümayende kabul etmeğin arzusunda bulunduklarını bildirmek vazifesiyle Bakû'da Dr. Fuat [Sabit] Bey huzurunda mahsus kuryir (yani Doktor'u özel haberci olarak) yollamıştı. Kuvve-i Milliyenin rehberleri (önderleri) Antanta devletleriyle maan (birlikte) Sultan ve anın satılmış hükûmetinin aleyhinde olmakla bütün Türkiye ahalisi arasında hüsn-ü rağbet kazanarak bundan büyük istifade ediyorlardı. Bu sıralarda bütün Anadolu onların taht-ı nüfuzunda olup, hayli miktarda kuvve-i harbiye ve muntazam iki yüzbin askere maliktiler.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Bu fırka Antanta taraftarı olmakla beraber milliyetçi servetdar hâmisidir (ulusal kapitalistlerin koruyucusu).

Bu fırka İstanbul'un Antanta tarafından işgal olunmazdan mukaddem yalnız "İttihat ve Terakki" fırkasının aleyhine çalışmakta idi; ama Antanta

* Antanta son cihan muharebesinde Türkiye ve German devletlerinin karşısında bulunan Avrupa devletleridir. Antanta hemmüttefik bir mânâdadır.

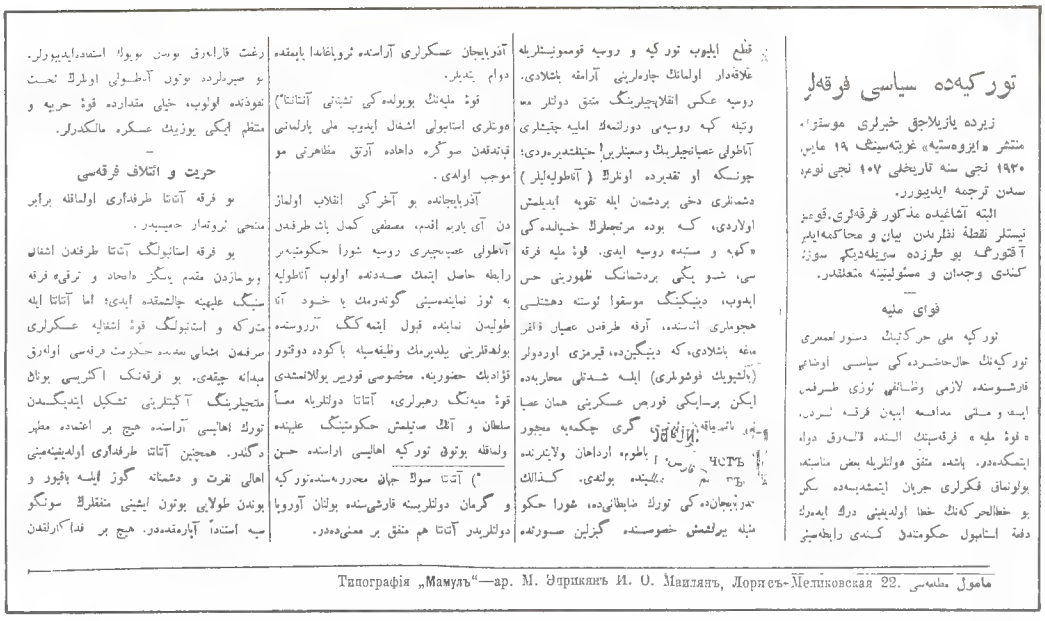

تورکیه‌ده سیاسی فرقه‌لر

زیرده یازیلاجق خبرلری موسقوا، منتشر «ایزوه‌ستیه» غزیته‌سینگ ۱۹ مایس ۱۹۲۰ نجی سنه تاریخلی ۱۰۷ نجی نومره سندن ترجمه ایدیلمیشدر.

البته آشاغیده مذکور فرقه‌لری قوعمق نیستلر نقطه نظاردن بیان و محاکمه‌ایدر آقتورک بو طرزده سویله‌دیکی سوزی کندی وجدان و مسئولیتینه متعلقدر.

—

فوای ملیه

تورکیه ملی حرکتینک دسور لعمری تورکینک حال‌حاضرده‌کی سیاسی اوصافی فارشوسنده لازمی وظائفی توزی طرفمدن ایسه و ملی مدافعه ایچون فرقه تسردن، «فوای ملیه» فرقه‌سینک اسمنده قاله‌رق دوام ایتمکده‌در. باشده متفق «ولتریه بعض مناسبته بولونمق فکرلری جریان ایتمشه‌بده بکر بو خطالحرکه‌نک خطا اولدیغنی درك ایمه‌رك دفعه استانبول حکومتمدق کندی رابطه‌سنی قطع ایلیوب تورکیه و روسیه قومونیستلریله علاقه‌دار اولمانك چاره‌لرینی آرامغه باشلادی. روسیه عکس انقلابچیلرینگ متفق دولتلر مه وتیله که روسیه‌ی دورتلمك امایه جیتدیلری آناطولی عصیانچیلرینك وسیله‌لریندن حیثیتده بولمدقدن صوکره داهاده آزتق مظاهرتی موجب اولدی.

آذربایجانده بو آخرکی انقلاب اولمازدن آی بارمه اقدم، مصطفی کمال پاشا طرفدن آناطولی عصبیجیری روسیه شورا حکومتیله رابطه حاصل ایتمك صددنده اولوب آناطولیه بر تورك نماینده‌سینی گوندرمك یا خود آنا طولیدن نماینده قبول ایتمه کك تصوریله بولشفلرینی یلدیرمك وظیفه‌سیله باکوده دوقتور ژوادیك حضورینه، مخصوصی قوریر بولانمشدی قوة ملیه‌نگ رهبرلری، آناتا دولتلریله معاً سلطان و انك صدیقلری حکومتینگ علیهنده ولمقله بوتون تورکیه اهالیسی اراسنده حسن عقیده اویاندیرمق ایچون چالیشمقده ایدیلر.

آذربایجان عسکرلری آراسنده ترویاغاندا یاپیلمقده دوام ایتدیلر.

قوة ملیه‌نگ بویوله‌کی تشبثنی آناتانك هوشلری استانبولی اشغال ایتدیکی صره‌لرده قبلندقدن صوکره داهاده آزتق مظاهرتی موجب اولدی.

آذربایجانده بو آخرکی انقلاب اولمازدن آی بارمه اقدم، مصطفی کمال پاشا طرفدن آناطولی عصبیجیری روسیه شورا حکومتیله رابطه حاصل ایتمك صددنده اولوب آناطولیه بر تورك نماینده‌سینی گوندرمك یا خود آنا طولیدن نماینده قبول ایتمه کك تصوریله بولشفلرینی یلدیرمك وظیفه‌سیله باکوده دوقتور ژوادیك حضورینه، مخصوصی قوریر بولانمشدی قوة ملیه‌نگ رهبرلری، آناتا دولتلریله معاً سلطان و انك صدیقلری حکومتینگ علیهنده ولمقله بوتون تورکیه اهالیسی اراسنده حسن عقیده اویاندیرمق ایچون چالیشمقده ایدیلر.

آناتا سوق جهان محرر*سنه‌تورکیه و گرمان دولتلرینه قارشی‌سنده یونان آوروپا دولتلریدن آناتا هم منفق بر معنی‌ده‌در. رغبت قازاندیغی بودن بویله استعداد ایدیورلر. و صیرده‌در بوتون آناطولی اولرك تحت نفوذنده اولوب، خیلی مقداردده قوة حربیه و منتظم ایکی یوزیك عسکره مالکدرلر.

—

حریت و ائتلاف فرقه‌سی

بو فرقه آناتا طرفداری اولمقله برابر منحی نروتمار حسیبدر.

بو فرقه استانبولگ آناتا طرفدن اشغال وبوحازدن مقدم بیگر «اتحاد و ترقی» فرقه سینگ علیهنه چالشمقده ایدی؛ اما آناتا ایله متارکه و استانبولگ قوة اشغالیه عسکرلری صرفدن بشمای بعده حکومت فرقه‌سی اولمدیغی میدانه چیقدی. بو فرقه‌نك اکثریتی یونانك متجاوزینگ آکیتلرینی تشکیل ایتدیگندن تورك اهالیسی آراسنده هیچ بر اعتماده مظهر دگلدر. همچنین آناتا طرفداری اولدیغنه‌دن اهالی نفرت و دشمنانه گوز ایله باقیور و یونان طولایی بوتون ایشینی منفعلرك سونگو سبه استدا آبارمقده‌در. هیچ بر فداکارلقدن سؤ قصده بولمدیقلاریه نمایت ویریورلردی.

بو اشغاله عسکرلری آراسنده حرکت عیت برك و مستعدلده‌در، حتی بویله آرالرنه گیرمك غیر ممکندر، بوندان دولایی بولرك ایچروسنده تشویقات یاپمق صوك درجه متکلدر. مع ذلك قوة اشغالیه‌نگ اون یگدن زیاده هند و عربلردن عبارت اولان بر حصه‌سنی کندی طرفلرینه میل ایتدیرمگه و حقیقت حالی دوشوندرمگه موفق اولدیلر. آناتا دولتلرینگ علیهنه استانبولده عصیان قالقمزق خصوصنده شهه‌سیرکه بو حصه‌لردن استفاده ایتدیلر. فقط انگلیز جاسوسلری، کمبریگ صربیه تورده‌دیگی واقعه‌یی پیش از وقت دویه‌نلره، شو بالشویزم ایله زهرله‌مش هند و عربلری بلا تخیر اولرله ده‌گگزه یولامشلردر. اما اولرله هرنه‌ده اولسه‌ده تعلوه‌در. نقل ایدیورلر، که گویا یونلرك هاموسینی، «اینیزم (۱) مرضه مثلا اولمش» حساب ایله‌رك ده‌گزه غرق ایتمشلردر.

سلطان علیف

(۱) «اینیزمدن» قومونیزمی اراده ایتمیدر.

تورك سوتسیال ده‌موقراتلر فرقه‌سی

بو فرقه وطن پرور اجتماعیون فرقه‌سیه نسبة مهم اعتبار گوسترمکده‌در، هم خنق طرفدن اعتماد ده مظهردر. بو فرقه‌نگ شعبه‌سی تورك سوتسیال ده‌موقراسیدن مشهور حمدی افندیدر. فرقه‌طرفدن «اشتراك» نامنده غزیته‌ده نشر اولنیوردی اما آناتا حکومتی قپتدرمش اردر. یونن غیری «دورتولوش» نامیله ایکی هفته‌لك مجموعه‌یی ده‌چیقیور. بو جمعه‌نشریات ایشلرنده قومونیسلریله یرلشوب «بگی دنیا» اسمنده غزیته نشر ایتمکده‌دیلر.

—

تورك قومونیستلر تشکیلاتی

تورك قومونیست تشکیلاتی، روسیه‌ده کی حربی اسیرلر عضاسندن تشکیل اولوب آنجق گیزلین صورتده ایشلیورلر. بو تشکیلات، کمیت اعتباریله کوچوك ایسه‌ده اما عموم کیفیت فعلیتی جهتندن بیوك اهمیتی حائزدر. بویله غروپسرك مرکزی قومیته‌سی درسعادته، ایکن و عین زمان آناطولی و آسیای عثمانیك متعدد نقطه‌لریله‌ده علاقه‌سی واردر. بو تشکیلاتك تشبثاته، بر آز ایریمده گیری ده‌رمیان انگلیز، «انگلیس دوستلغی» پایدانی آلتنده، حریت و ائتلاف فرقه‌سنگ، اولرله طرفدارلر جلب ایمه‌جك شعبه‌سنی تاسیس ایتمشلردر. بو تشکیلات کمال جمعیته کندیلریه طرفدارلر طوپلامغه سعی ایدیوسه ده لکن هیچ بر موفقیت قزانا بیلمیور. اوزینك «استانبول کیجه‌سی» آدیلو نشر افکاری‌ده وارلر.

وطن پرور اجتماعیون فرقه‌لری

بوتون صاغ اجتماعیون پارتیلرینه منسوبلر، که صلح و سلامته، عملی اجراءه و جمعیته فرقه‌سی عنوانلر. «جمعیته فرقه سی انقلاب و اجتماعیون» (روسیه سوسیال دموکراتیق) فرقه‌لریه یقیدر. بونلر جمله‌سی آناتانك مخالفتی ایسه‌ده، چوق ضعیف ایشلیورلر، سوسیال دموقراتلریله رابطه لری‌ده واردر. هموسنك «شر افکاری اولان عربلری‌ده منشردر.

—

Geçen sayıda tanıttığımız, Tiflis'te çıkan Menşevik Yeni Dünya *gazetesinin ilk sayısındaki, Sultan Galiev'in Rusçadan çevrilmiş bir makalesi.*

Типографія „Мамулъ"—ар. М. Эфрикянъ И. О. Маилянъ, Лорисъ-Меликовская 22. مامول مطبعه‌سی

ile mütareke ve İstanbul'un kuvve-i işgaliye askerleri tarafından işgali bâdında (ertesinde) hükûmet fırkası olarak meydana çıktı. Bu fırkanın ekserisi Yunan milletçilerinin akıntılarını (işbirlikçilerini?) teşkil ettiğinden Türk ahalisi arasında hiçbir itimada mazhar değildir. Hemçinin Antanta taraftarı olduğuna mebni ('dan ötürü) ahali nefret ve düşmanâne göz ile bakıyor ve bundan dolayı bütün işini müttefiklerin süngüsüne istinaden aparmaktadır. Hiçbir fedakârlıktan geri durmayan İngilizler, "İngiliz dostluğu" bayrağı altında, Hürriyet ve İtilâf fırkasının onlara taraftar celbedecek şubesini tesis etmişlerdir. Bu teşkilât kemal-i ciddiyette kendilerine taraftar toplamağa say' ediyorsa da lâkin hiçbir muvaffakiyet kazanabilmiyor. Özünün "İstanbul Gecesi" [*Akşam* değil, *Peyam-ı Sabah* kastediliyor olsa gerek] adınlu nâşir-i efkârı da vardır.

VATANPERVER İÇTİMAİYUN [SOSYALİST]FIRKALARI

Bunlar sağ içtimaiyun patriyotlara mensupturlar, ki "Sulh ve Selâmet", "Millî Ahrar" ve "Çiftçiler" fırkalarından ibarettir. "Çiftçiler" fırkası İnkılâp ve İçtimaiyun (Rusya Sotsial Revolutsiyonerleri) fırkalarına yakındır. Bunlar cümlesi Antanta'nın muhalifleri ise de, çok zayıf işliyorlar. Sosyal Demokratlarıyla rabıtaları da vardır. Hemusinin nâşir-i efkârları olan gazeteleri de münteşirdir.

TÜRK SOSYAL DEMOKRATLAR FIRKASI

Bu fırka vatanperver içtimaiyun fırkalarına nisbeten mühim işler görmektedir. Hem halk tarafından itimada da mazhardır. Bu fırkanın başında Türk Sosyal Demokratlarından meşhur Hilmi Efendidir. Fırka tarafından "İştirak" namında gazete de neşrolunuyordu, ama Antanta memurları kapattırmışlardır. Bundan gayri "Kurtuluş" adınlu iki haftalık mecmuaları da çıkıyor. Bu hinde neşriyat işlerinde komünistler ile birleşip "Yeni Dünya" isminde gazete neşr etmektedirler [Acaba bilmediğimiz bir İstanbul *Yeni Dünya*'sı da mı var?

TÜRKİYE'DE SOLUN TARİHİNDEN

TÜRK KOMÜNİSTLER TEŞKİLÂTI

Türk Komünist teşkilâtları Rusya'daki harbî esirler unsurundan teşkil olup ancak gizleyin surette işliyorlar. Bu teşkilât, kemiyet itibarıyla küçük ise de ama umumen keyfiyet-i faaliyeti cihetinden büyük ehemmiyeti haizdir. Böyle gruppaların merkezî komitesi Dersaadet'te iken ve aynı zaman Anadolu ve Asya-i Osmanî'nin müteaddit noktalarında alâkası vardır. Bu teşkilâtın teşebbüsüyle, bu az ayralında (ilkyaz başında) bütün Türk inkılâbî fırkalarının Anadolu'da konferansları mün'akid olmuştu ve hemen (aynı) konferansta Rusya Şûrâ Hükûmeti özilmiş (övülmüş?/benimsenmiş?) ve Şark halkının yegâne müdafli gibi telâkki ed [il]erek Balkliye (Bolşevik?) şûrâ hükûmetine muavenette bulunmak kararı ittihaz olunmuştu.

Antanta devletlerinin kuvve-i işgaliyesi askerlerine muhalif surette çalışan, muhtelif yerlerde birkaç partizan desteleri (sekiz binden ibaret) de vardır, ki hepsi bu teşkilâtın say'ıyladılar. Bu destelerin başında çok da tecrübeli partizanlar, komünistler hem komünist muhiplerdir. Şu destelerin cümlesinde komünist müesseseleri vardır. Gruppalar faale [işçi] ve çiftçiler arasında teşvikat yaptığı gibi, İstanbul kuvve-i işgaliyesi arasında da ciddi surette işliyorlar. Bu

HER AY BİR MARŞ

19. yüzyıl başlarından beri her padişahın kendi marşı olur, millî marş yerine o çalınıp söylenirdi. İlk olarak, bunlardan en uzun süre devam edenini sunuyoruz.

Hamidiyye Marşı

ŞEVKETLU SULTAN ABDÜLHAMİD HAN[-I SÂNİ] HAZRETLERİNİN MARŞI
Mabeyn-i Hümayun Feriki ve Mızıkay-i Hümayun Nâzırı Necip Paşanın İhtiraatıdır.*

Osmanlı döneminde bir millî marşımız yoktu (Mehmet Âkif'in 1921'de TBMM'nce kabul edilen İstiklâl Marşı Güftesi, 1924'e kadar müziksiz kalmış, 1924-30 yılları arasında Ali Rıfat Çağatay'ın "alaturka" havalı bestesiyle çalınmış ve söylenmiştir. Zeki Üngör'ün halen kullanılan Wagneryen bestesininse -daha 1922'de hazırlanmış olmakla birlikte- İstiklâl Marşı için resmen kabul edilmesi 1930'dadır).

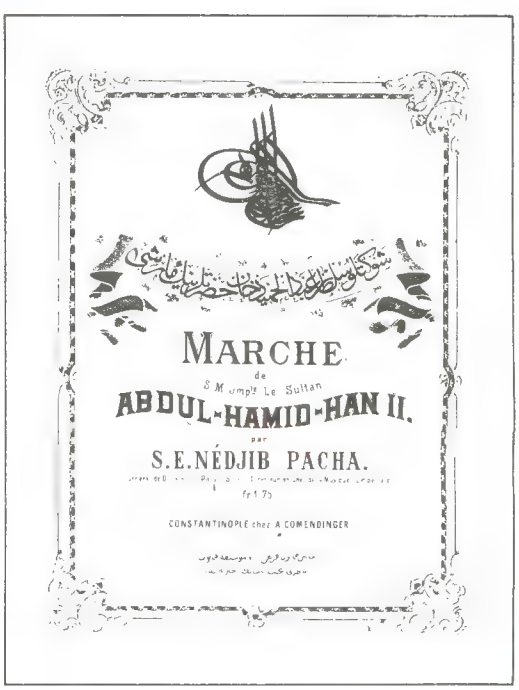
MARCHE
de
S.M. impl. Le Sultan
ABDUL-HAMID-HAN II.
par
S.E. NÉDJIB PACHA.
fr 1.75
CONSTANTINOPLE chez A. COMENDINGER

MARŞ-I SULTANÎ

Ey veliinimet-i âlem, şehinşah-ı cihan
Taht-ı âli baht-ı Osmanîye verdin izz ü şan
Taht-ı şan saye-i lütf-u hümayununla âlem kâmuran
Saltanatla çok zeman, Sultan Hamid zevk et heman
Çok yaşa ey padişahım, devletinle çok yaşa
Çok yaşa ey padişahım, şevketinle çok yaşa. *Hitam*

kuvv-e işgaliye askerlerinin tahminen yarısı, Antanta devletlerinin bu rolleri ifa eylemeye ne sebebe göre onları mecbur etmeklerini hiçbir vechile düşünemeyen Hintli ve Araplardan ibarettir. Bazı Türk vilâyetlerini işgal ederken müşarüleyhleri, "Balşevizmden İslâmları halâs ediyoruz" demekle suikastta bulunmadıklarına teminat veriyorlardı.

Bu işgaliye askerleri arasında hareket gayet brik (?) ve müstebidanedir, hatta böyle aralarına girmek gayr-i mümkündür, bundan dolayı bunların içerisinde teşvikât yapmak son derece müşküldür. Ma'zelik kuvve-i işgaliyenin onbinden ziyade Hind ve Araplardan ibaret olan bir hissesini kendi taraflarına meyl ettirmeye ve hakikat-ı hali düşündürmeye muvaffak oldular. Antanta devletlerinin aleyhine İstanbul'da isyan kalkızmak hususunda şüphesiz ki, bu hisselerden istifade ettiler. Fakat, İngiliz casusları, kendilerinin zararına töretecek vekayii pîşezvakt (vaktinden önce) duymakla, şu Balşevizm ile zehirlenmiş Hind ve Arapları bilâ-tehir vapurlarıyla denize yollamışlardı. Ama onlarıyla her ne de olduysa na-malûmdur. Nakl ediyorlar, ki güya bunların hemisini, "Leninizm[1] marazına müptelâ olmuş" hesap ederek denize gark etmişlerdir.

Sultan Galiyef
[Gayın'ın noktası düşmüş olmalı!]

[1] Leninizmden komünizmi irade etmelidir.

* Yesarî-zade [Solakoğlu] Ahmet Necip Paşa (1812?-28.4.1883), aynı zamanda şair, müzisyen ve hattat olan Kazasker Hacı Mustafa İzzet Efendi'nin oğludur. 1824'te, yani 12 yaşlarında iken Enderun-ı Hümayun'a alındı. 1831'de Mızıkay-i Hümayun kurulunca, Enderun'dan çıkarılıp bu saray teşekkülüne verildi. O zamana kadar Türk musikisi öğrenmişti. Burada, Donizetti'den ve başka Avrupalılardan Batı musikisi, flüt, armoni, biraz da piyano ve keman öğrendi. 1846'da mülâzım rütbesiyle saray bandosuna flütist olarak girdi. Birer ikişer ay arayla yüzbaşı, kolağası ve binbaşı oldu. 8 yıl binbaşılıktan sonra, 1854'te kaymakam (yarbay), birkaç ay sonra miralay (albay), 1855'te hocası Donizetti Beyle aynı zamanda mirliva (tümgeneral) oldu. 1859'da ferik (orgeneral) oldu. I. Abdülmecid'in (1839-1861) fevkalâde takdirini kazanmıştı. Ancak 1861 Haziranında onun yerine kardeşi Sultan Abdülaziz (1861-1876) tahta geçince, ağabeyinin aksine Batı musikisi yerine Türk musikisini tutan bu padişah, onu hemen saraydan ayırdı. Necip Paşa, Meclis-i Rüsumat azası oldu. Askeri rütbesi de alınarak yerine sivil (mülkî) rütbelerden mir-i miran payesi verildi. II. Abdülhamid'in (1876-1909) tahta geçtiği sıralardaki olaylara fiilen katılan, Çırağan Baskını'nda hizmet gören, Mithad Paşaya cephe alan Necip Paşa ferik rütbesi iade edilerek 1876 sonunda hem Mızıkay-i Hümayun kumandanı, hem de buna ilâveten 20 Eylül 1876'da yüksek bir saray görevi olan Mabeyn-i Hümayun Feriki oldu. Hemen Hamidiyye Marşı'nı besteledi. 33 yıl Türk imparatorluğunda millî marş olan bu bestesi için, Sultan Hamid kendisine bir konak bağışladı. II. Abdülhamit de -amcası Sultan Aziz'in aksine- babası gibi Batı musikisine bağlı olduğu için, Necip Paşa Mızıkay-i Hümayun'da mühim ıslahat yaptı ve gelişmeler sağlandı. Ölümünde büyük askerî cenaze merasimi yapıldı ve Sultan Mahmud türbesi bahçesine gömüldü. *(Türk Ansiklopedisi,* cilt 25, s.171'den aktarılmıştır)

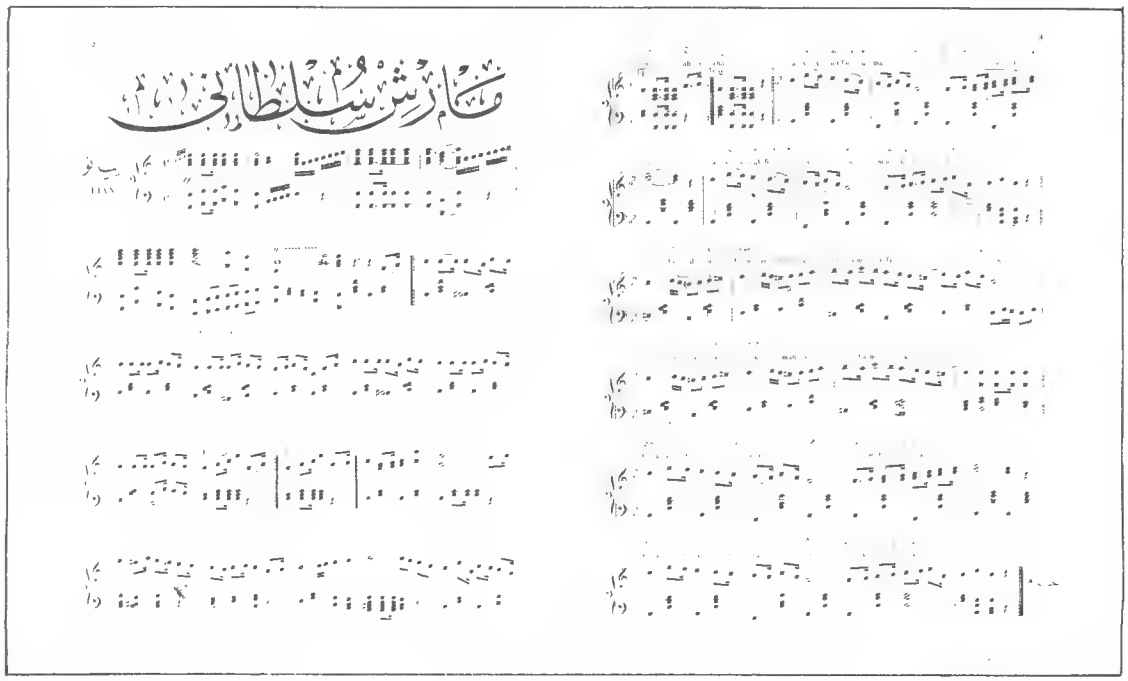

Dr. Robert Anhegger Koleksiyonu

19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancının Gözlemleri

METİN AND

Anadolu köyleri üzerine antropolojik, sosyolojik ve etnografik incelemeler oldukça yenidir. Üstelik yeterli de değildir. Oysa köy üzerine bilimsel incelemeler Türk insanını tanımak için çok önemlidir. Özellikle ulaşım engelleri yüzünden köylerin kendi başlarına bırakılmışları da göz önüne alınınca, bunların her birinin bağımsız birtakım kültür birimleri oluşturmuş olmaları bu incelemelerin önemini çok arttırmaktadır. Denebilir ki, ilk köy monografisi Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'dür. İlk yayınlandığı yıllarda buna daha çok bir edebiyat ürünü gözüyle bakılmıştır. Oysa Mahmut Makal'ın yaklaşımı daha çok antropolojik ve sosyolojiktir. Nitekim bu satırların yazarı, 1950'lerde *Forum* dergisinde yayınladığı yazının başlığını "Toplum bilimci Makal" koymuş ve örneklerle Makal'ın yaptığının bilimsel bir yaklaşımla bir sosyolojik inceleme olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Özellikle Cumhuriyet'ten önce, Türkler'in köyleri üzerine bilgi vermeleri boşuna bir beklenti olurdu. Kimi yabancı gezginler izlenimlerini yazdıkları kitaplarında bir köyden geçmişlerse bunun üzerine üstünkörü birtakım bilgiler vermişlerdir. Bu arada bu yazının konusu olan 19. yüzyılın sonlarında Orta Anadolu'da köylere bir sosyolog gibi bakmış olan Alman'ın yazısı* ayrıca yazarın yaptığı resimlerle daha da değerlenmiştir. Burada, yazıdan parçalar sunarak, ayrıca resimlerini de açıklamalarıyla alarak, bu ilginç yazıyı tanıtmaya çalışacağız, Kannenberg adındaki bu Alman 1893 yılının yaz aylarında Anadolu'da kırkı aşkın köyü dolaşıp tanımak fırsatını bulmuştur. Yazar Türk köylüsünün konukseverliğini vurgulayarak yazısına şöyle başlıyor:

"Gördüğümüz konukseverlik, çadır kurmak, su ve yiyecek bulmak için harcanması gereken zaman ve çabayı çok kolaylaştırdı. Yolculuğum sırasında 40'ı aşkın köyü ve orada oturanları tanıma fırsatı elde ettim.

Bizim gibi kültür açısından ilerlemiş ülkelerde gezginler için aşırı gelişmiş bir ulaşım düzeni kurulmuştur; ancak yabancıya karşı konukseverlik beklentisi olmadığı gibi, bu konukseverlik gösterilmez de. Durum az gelişmiş ülkelerde farklıdır; buralarda gezginler yerlilerin konukseverliğiyle karşılaşır.

Türk konukseverliğinin dinle çok yakın ilişkisi vardır. Anadolu'da (gâvur) diye adlandırılan yabancıların bile rahatlıkla kalabildiği yer camiin ön odasıdır.

"Frenk" Türkler için her zaman nefret edilen gavur ve istenmeyen adam olarak kalacaktır. Gerçi, Almanya İmparatoru'nun ziyaretinden bu yana Türkler Almanlara iyi gözle bakmakta ve onları kendilerinin "en iyi ve gerçek arkadaşları" olarak tanımlamaktadır, ama Müslüman ve Gâvur arasında gerçek anlamda bir dostluk kurulması düşünülemez. Türklerin, gerekli konukseverliği gösterdiği gâvur gittikten sonra arkasından hakaret ve küfür ettikleri ise ancak Rumların ve Ermenilerin ulusal nefretleriyle açıklanabilecek bir abartıdır.

Türkiye'ye giden bir gezgin gittiği her köyde herhangi bir zorluk

Kannenberg, *"Beruch in einem anatolischen Dorfe,"* Globus, No.4 (Temmuz 1895) s.57 ve sonrası.

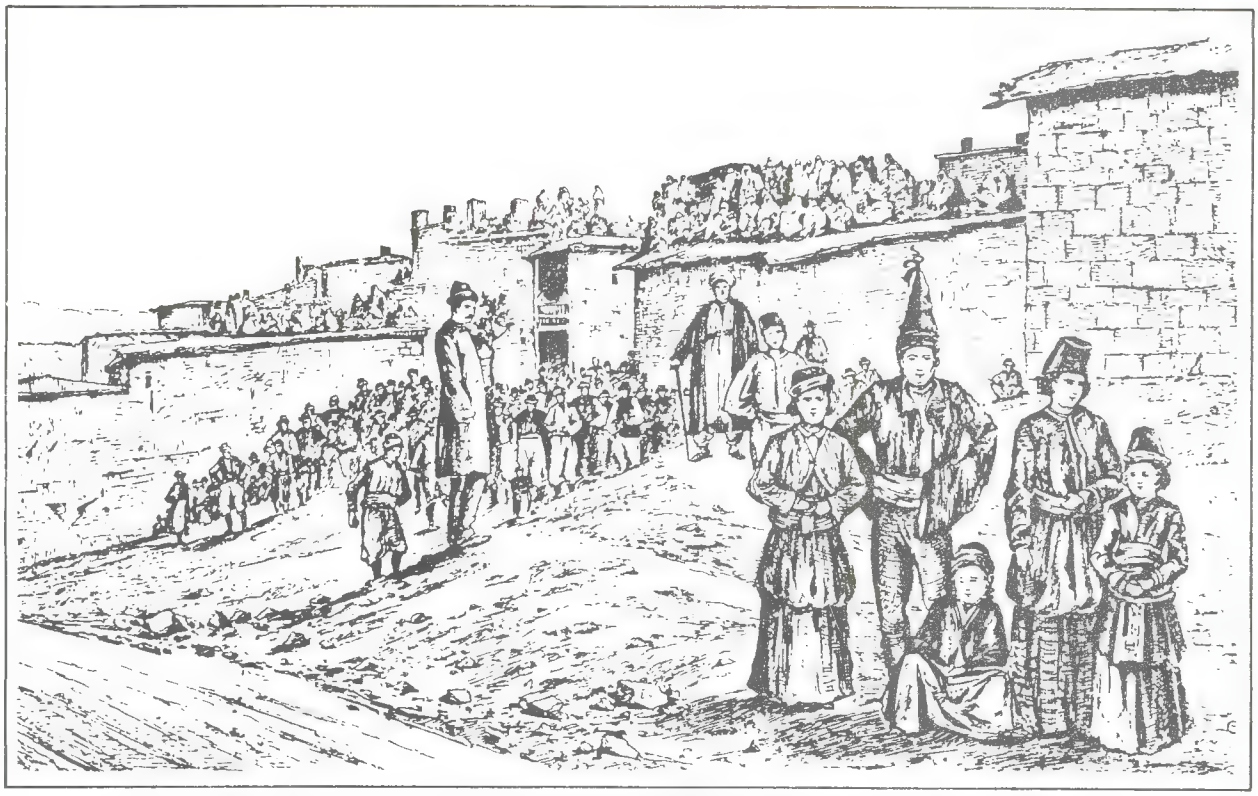

(Resim 1) 16 Temmuz 1893'te Ankara'nın kuzey doğusunda Hasanoğlu Köyünde bir düğün.

çekmeksizin rahat edebileceği bir misafir odası bulabilir. Ancak bu odada, 4 duvardan bir ocaktan ve bizim nöbetçi kulübelerindekilere benzeyen tahta bir sıradan başka bir şey bulamazsınız. Bu odada kalan yabanca, yemek yemek ve çalışmak için özellikle bir masa ve iskemlelerin yokluğunu hisseder - Türkler yerde bağdaş kurarak yemek yerler ve yazı yazacakları kağıdı ellerinin içine yerleştirirler -aynı biçimde lamba bilinmeyen şeyler arasındadır - pencere ise ancak büyük kentlerde rastlanan bir lükstür. Birçok köyde yabancılar mescitlerde kalır. Bir gâvurun bir Türk tarafından kendi evinde ağırlanması çok nadir bir olaydır, çünkü bu fakir köy evlerinde Haremlik-Selâmlık olmadığı için bu evlere girmek yasaktır. Her köyde bir köylü misafir odasında kalana hizmet etmekle görevlidir. "Derhal odun getirilir ve ateş yakılır. Yiyecek ve yem sorduğunuzda cevap hep 'buluruz'dur, ancak yorgun ve aç yolcu boşuna bekler, yalnızca Ermeni veya Rum uşağın becerikliliğiyle istenileni sağlayabilirsiniz."

Kannenberg 16 Temmuz 1893'te Ankara'nın kuzey doğusunda Hasanoğlu köyünde bir düğünün resmini yapmıştır (Res.1). Köy düğünleri üzerine gözlemlerini şöyle yazıyor:

"Bu kadar sık Türk düğünüyle karşılaşmamız herhalde rastlantı değildi. Düğünlerin sık oluşu Türklerin evliliği sevmeleri veya birden çok kadınla evlenebilmeleriyle açıklanamaz -bu sonuncusuna oldukça az raslanır- tam tersine boşanma yasa ve din tarafından çok kolaylaştırıldığı için Türkler karılarını çok sık değiştiriyorlar. Ancak kadın kocasına bir erkek çocuk doğurmuşsa evliliğini bir ölçüde sağlama almış sayılır. Türk düğünü dıştan bakıldığında her ne kadar renkli ve ilginç görünüyorsa da, Türk aile yaşamının yol açtığı zararlar başka hiçbir yerde böylesine gün ışığına çıkmaz. Görüldüğü gibi burda bizim alıştığımız aile sözkonusu değildir; Erkek ve kadınlar birbirinden ayrı eğlenmektedirler. Erkekler gece yarısına kadar yiyip-içerek eğlenirken, kadınlar kız kılığına girmiş erkek çocukların (köçek) danslarına türküyle eşlik ederek eğlenirler (önde sağdaki gruba bakz.). Bir keresinde bir camiin ön odasını vergi denetmeni olarak oradan oraya gezen bir zaptiye subayı ile paylaşmak zorunda kaldığımızda, tüm bir akşam boyunca bu dansları yakından görmek ve dinlemek fırsatı elde etmiştik, çünkü bu subay görünüşe göre yolculuklarında bu erkek çocuklardan oluşan bir orduyu da beraberinde taşıyordu - yoksa çocukları o köyden haraç olarak mı almıştı? Başlangıçta tekdüze, ama giderek canlanan müzik eşliğinde kız kılığına girmiş oğlan çocukları danslarına, kollarını havaya kaldırıp vücutlarının üst kısımlarını sallayarak küçük daireler halinde dönerek başlıyorlar ve Paşa gibi oturan zaptiye'nin her geçişlerinde, önünde cilveli cilveli eğiliyorlar. Kısa süre sonra dansederken bir yandan da giderek şiddetlenen bir şarkı söylemeye başlıyorlar. Şarkı, heyecan son kertesine vardığında birden duruyor, dönme giderek hızlanıyor ve dansçı sonunda yere düşüyor. Biraz dinlendikten sonra aynı sahneler baştan başlıyor. Zaptiye ve çevresindeki Türkler olaydan gözlerini ayıramıyorlar ve dansa doyamıyorlar. Özellikle

BİR ANADOLU KÖYÜ ÜZERİNE GÖZLEMLER

İran'da görülen bu iğrenç oğlancılığın Türkiye'de de yaygın olduğuna kuşku yok. Rum çevirmenimizin anlattığına göre, hamamlar akşamın belirli bir saatinden sonra bu türlü işler için kullanılıyormuş."

Kannenberg Anadolu'da gezmiş Humann adında bir yazarın gözlemlerinden yararlanarak bu türlü eşcinselliğin yaygınlığına değiniyor, birçok Türk ve Ermeni köyünün yediden yetmişe kadar frengi olduğunu belirtiyor. Bir başka yazarın gözlemi, "Türk çocuklarıyla, Rum, Bulgar, Suriyeli, Ermeni köylerinde ve yerleşim bölgelerindeki neşeli çocuklar arasındaki kimsenin gözünden kaçmayan" farkın nedenini Kannenberg erkeklerin harem yaşantısı sonunda sinirlerinin bozulmasını ve ana ve babaların çocuklarına karşı ilgisizliğiyle açıklıyor. Yazar bir çöküntü görmektedir. Özellikle son Rusya-Türkiye savaşından sonra. Nitekim tüm yolculuğu sırasında sadakatle hizmet etmiş olan "dürüst zaptiye Hüseyin" bile aslında dürüst bir Anadolu çocuğundan beklenmiyecek bir davranışla bir şişe rakımızı çalmaktan çekinmedi. Ankara'ya dönerken kendisine hakettiği parayı verdiğimizde bu parayı olduğu gibi içkiye yatırdı." Kannenberg köyde kaldığı sırada yaşamı şöyle anlatıyor:

"Zaptiye'nin tehditleri ve kırbacıyla para karşılığında istenilen şeyi elde ettiğine tanık olduk. Bu nedenle pirinç, kahve tütün vb. gibi şeyleri yanınızda taşımanızı salık veririz. Anadolu köylerinde ikram edilen yiyecekler, Avrupalı'nın midesi için pek çekici değil. Eğer size yoğurt, pide, tavuk ve yumurta ikram edilmişse şanslı sayılırsınız.

Atlara yem verilmesi, yüklerin indirilmesi, gerekli eşyaların yerleştirilmesi ve yemek gibi işler halledildikten sonra, üstüste koyulan bavul ve sandıklardan oluşturduğunuz masa üzerinde, günlüğünüzü yazmak, resim yapmak için nihayet zaman bulursunuz. Ancak bu kez de ısırdıkları her yeri davul gibi şişiren ve ısırıkları kanayan sinekler sizi rahat bırakmaz. Onun için bu sineklere karşı hazırlıklı olmanız öğütlenir.

Bu arada köyün tüm erkekleri gezginin çevresinde toplanır, çevresine doluşur. Kendilerine özgü el selâmlarıyla (sağ eli kalbe ve alna koyarak) herbiri tekrar tekrar içeri girer, yaşlılar yere çömelir, gençler arkada ayakta durur. Hepsi sessizce daha önce hiç görmedikleri eşyaları seyretmeye başlar - istedikleri kadar şaşırsınlar, ağızlarından en ufak bir hayret nidası bile çıkmaz. Zaman zaman, yolcunun her yerde duymaya alıştığı sorular sessizliği bozar - yabancının memleketi üzerine vb. - sonra gene sessizlik ve sessizce seyretme.

Özellikle ilgilerini çeken bir eşyaya dokunurlar ve elden ele dolaştırırlar. Gezgin bu eşyanın ne olduğunu açıklayarak, köylülerin güvenini sağlar. Sohbet giderek koyulaşır ve gezgin köylülerin merakını giderdikten sonra, onları şüphelendirmeden bilmek istediği her şeyi öğrenebilir.

Eğer yolcu köyün ileri gelenlerine sigara, kahve ikram edecek veya küçük bir armağan verecek olursa köylüler daha da müteşekkir kalırlar. Köyün ileri gelenleri şunlar: muhtar, köyün en zengini veya yaşlısı (bu adama hacı olsun olmasın hacı diye hitab edilir) gençlerden çavuş veya onbaşı (bu kişiler bu lâkapları ömürleri boyunca taşırlar, örn.: Hasan Çavuş, Hüseyin Onbaşı gibi) hoca (köyde okuma yazma bilen tek kişi ki aynı zamanda camii imamlığı da yapar).

Hemen hemen her büyükçe Türk köyünde hiçbir zaman eksik olmayan bir şey vardır: ödemeleri tarla ürünleri olarak kabul eden Rum veya Ermeni bakkal.

Gezginin yapmak zorunda olduğu bir şey de, hasta ziyaretidir. Frenk, tıp alanında tartışılmaz otorite olarak kabul edilir ve gezgin, zaman yettiği ve elinden geldiği oranda hastalara yardımcı olmaya çalışır. Hastayı baştan savmakla kurtulamayacağınız için, hem onu, hem kendinizi rahatlatmak için, zararsız bir ilâç verirsiniz.

Türk erkeği asla karısıyla birlikte sokağa çıkmaz ve onunla hiç ilgilenmez. Ancak güneş battıktan sonra, Kuran'daki kurallara göre hareme girer. Köylüler birbiri ardında sessizce, fark bile ettirmeden odayı terkederler.

Böyle bir günden sonra yolcunun derin bir uykuya dalması beklenir. Ancak uyumadan önce, size hizmet etmekle görevli köylü tarafından getirilen örtüleri ilâçlamayı (sivrisineklere, tahtakurularına karşı) unutmamanızı öğütlerim. Türklerin yatak takımlarında bu huzur bozucu hayvanların her türlüsüne rastlamak mümkündür; bu Türklerin pis bir halk olmasından değil, dinlerinin bu küçük hayvanların öldürülmesini yasaklamış olmasından ileri gelmektedir."

Kannenberg yazısında tarıma önem vermiştir. Yaptığı beş resimden dördünü tarıma ayırmıştır. Bunlardan ilk resim (Res.2) Çankırı'nın 30 km. güney batısındaki Araplar köyünde tarla işleriyle uğraşan kadınları göstermektedir. Resmin ön plânını bir evin düz damı oluşturmaktadır. Resim 12 Eylül 1893'te çizilmiştir. İki kadın yıkadıkları buğdayı büyük, kenarları taşlarla tutturulmuş bir bezin üzerinde kurumaya bırakmışlar. Bezin yanında kimi dolu, kimi boş arpa çuvalları durmaktadır. Bu çuvallar köylüler tarafından kışın elle dokunmuş ve geleneklere uygun olarak renkli motiflerle bezenmiştir. Köyün tüm erkekleri ürünü harman etmekle uğraşmaktadır. Resimde de görüldüğü gibi kadınlar evlerinden çıktıkları zaman, tarlada bile çalışsalar, yüzlerini örterler. Uzun beyaz yaşmak ve onun altındaki, kaşlara kadar inen ve yalnızca gözleri ve burnu açıkta bırakan hotoz. Kadınların giysileri yün bir yelekten ve bol renkli pamuklu bir şalvardan oluşmaktadır. Kadınların sağında, evlerin bacalarının yanında bir beşik, ön plânda bakır bir kapla bir ibrik görülmektedir. Kannenberg'in çizdiği üçüncü ve dördüncü resim-

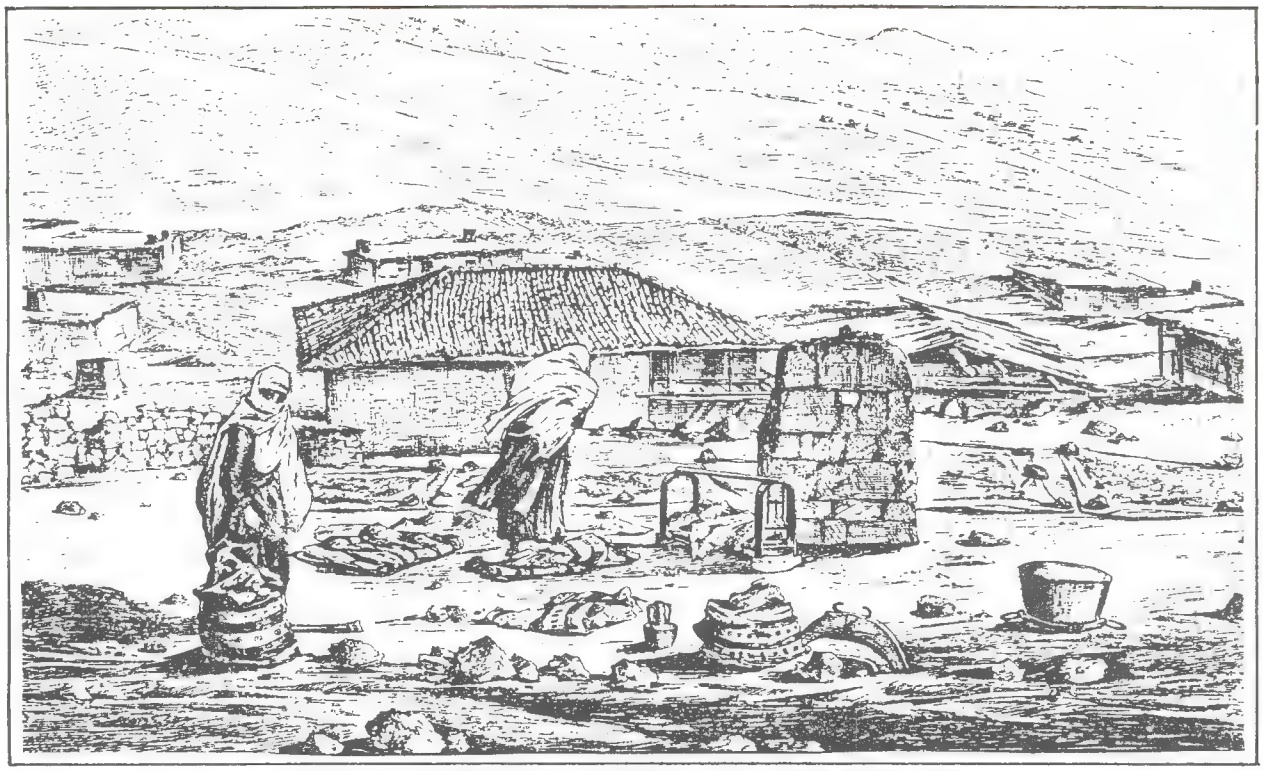

(Resim 2) Çankırı'nın Araplar köyünde kadınlar buğday kurutuyorlar.

ler (Res.3-4) bir karasaban ve döven le Kızılırmak'ta bir dolap değirmenidir. Bu konuda şunları söylemektedir: "Türkler göçebe yaşamını uzun süre önce bırakmış ve yerleşik bir toplum haline gelmiş olmalarına karşın tutucu bir toplum olarak her şeyden önce çoban olarak kalmışlardır. Sürüleri onların serveti ve gururlarıdır, sürü onlara yiyecek ve içecek sağlar, sürüleri onların her şeyleridir. Sırf sürüleri için Türkler -özellikle Türkmenler- hâlâ yazın yaylaya çıkmakta, kışın da kışlığa inmektedirler.

Tarım Türkler için her zaman eğilimlerine ters bir şey olmuştur. Tarımı, Anadolu'yu fethettiklerinde boyundurukları altına aldıkları halklardan almış ve o zamandan beri geçen yüzyıllar boyunca da tarımda en ufak bir ilerleme kaydetmemişlerdir. Karasaban onların tarım aracıdır. Konrad Dernschwam çok eski mezar taşları üzerinde karasaban resimleri bulmuştur. Bu Karasaban toprağı ancak yüzeyden kazar. Eğer toprak buna rağmen çiftçiye fazlasıyla ürün veriyorsa, bu yalnızca ülke topraklarının olağanüstü verimli olmasından kaynaklanmaktadır. Gübreleme İç Anadolu'da hemen hemen hiç bilinmemektedir. Harman İncil'de yazıldığı biçimde yapılır. Harman yapan öküzün ağzını bağlamıyacaksın!

Hasat için döveni, herhalde Türklerin ataları da yüzyıllar önce kullanıyorlardı. Türklerin tarıma karşı eğimleri ne kadar azsa, bahçeciliğe karşı ilgileri de o kadar büyük. Binbir zahmet ve çalışkanlıkla, çöl gibi bomboş yerlerde küçük vahalar yapmayı başarıyorlar. Kilometrelerce uzunluktaki su kanalları, Kızılırmak ve diğer nehirlerdeki dolap değirmenleri insanda hayranlık yaratır." Resimdeki (Res.4) dolap değirmeni Kızılırmak'ta Osmancık bölgesindedir. İki direk üzerinde kendi ekseninde dönmektedir. Altı su yüzeyinin altındadır. Değirmenin çevresindeki küçük Kaplar indiklerinde suyla dolar ve en yüksek noktaya ulaştıklarında içindeki suyu tahtadan yapılmış bir oluğa boşaltırlar. Kannenberg'in beşinci resmi 9 Eylül 1893'te yapılmıştır (Res.5). Bu Kuş Dağı'nda, arka plânda gözüken Karakaya'nın kuzeyindeki Devres çayının sağ yakasındaki Çepni dağ köyünde harmanı göstermektedir. Ovanın altında bir harman yeri daha görülmektedir. Yalnızca bir giriş yeri bırakılarak çepeçevre büyük taşlar, ağaç kütükleri veya bir çitle çevrilir. Yaklaşık yarım metre yüksekliktek buğdayın üzerinden bir öküz veya mandanın çektiği döven (resimde bir öküz ve bir manda) daireler çizerek geçer.

Kannenberg dil ve yer adları üzerinde de durmaktadır. Dil konusunda özetle şunları söylemektedir:

"Anadolu köylüsü Kaba Türkçe denilen, içinde bolca Arapça 've Farsça sözcük bulunan 'Yüksek Türkçe'den çok farklı öğrenilmesi çok kolay, çok duru bir dil konuşmaktadır. Kaba Türkçenin lehçeleri ve özellikleri pek araştırılmamıştır. Vambery Anadolu'da 3 çeşit lehçe olduğunu belirtir: Kastanbolu (Kastamonu), Hüdavendigâr (Bursa'nın eski adı), Karaman lehçeleridir. Bunlarda Ö in O ve Ü in U ünsüzlerinin sertleştiğini saptar, örn.: böyük yerine buyuk, öküz yerine okuz. Ben de aynı saptamayı Kızılırmak'ta yapmıştım, burda da tam tersine U vokalinin Ü'ye dönüş-

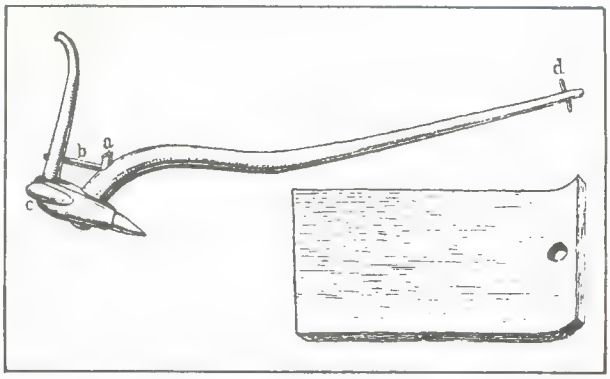

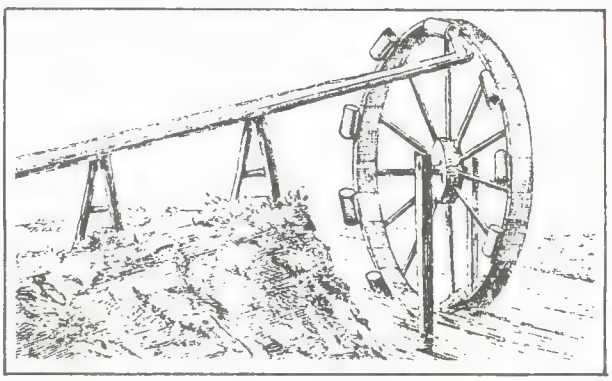

Üstte Karasaban. Yanda, Kızılırmak'ta bir dolap değirmeni. (Resim 3-4)

tüğünü gördüm, örn.: Huseyin yerine Hüssen; su yerine sü vb. Kaba Türkçe'nin özelliklerini de şöyle sıraladım:

1. "Yüksek Türkçe'nin yerine Arapça ve Farsça yabancı sözcükler koyduğu eski Türkçe sözcüklerin korunması. 2. Köprü yerine köplü; derbend yerine devrend, oğlu yerine oğul gibi özel durumlar.

Yer adı sorulduğunda, yanıtı yavaş yavaş birkaç kez yineletmekte yarar vardır, çünkü insanlar normal konuşurken sözcüğün yarısını yutmaktadırlar- örn.: Hasanoğlu derken Hasano çıkmaktadır ya da Tepelendeliği için Tepelendeli, Nebi Dağı için Nebi Da, Hüseyin Ağa için Üsena vb. Ve bu duyduklarınızı çevirmeninize hemen çevirtin ki, herhangi bir tereddüte yer kalmasın. Durağan'da okuma yazması olan birinden bildiği tüm yer isimlerini yazmasını istemiştim. Hiçbirini doğru yazamamıştı. Onun için tekrarlatarak söyletme en emin yoldur. Türkler istila ettikleri ülkelerin dillerini bir yana iterek efsanelere filân aldırmaksızın hemen hemen bütün yerlere, nehirlere ve dağlara, renklerine, biçimlerine veya herhangi başka dikkat çekici özelliklerine göre akıllarına ilk gelen ismi vermişlerdir. Böylece Türklerin bir yeri adlandırmaları genellikle özgün ve yerinde olmaktadır. Örn.: kayalık bir dağ için: Naldöken Dağı; dağlık bir köy için: Aysökücü; dar bir ova için: Kargasekmez; sığ bir nehir için: Kırkgeçit - başka bir adlandırma yöntemi de çoktan unutulmuş bir kişinin adını vermektir: örn.: Osmancık, Hacı Hamza vb. - burda "şehri" "köyü" gibi ekler söylenmez. Üçüncü bir yol da çoktan unutulmuş bir olayın adını koymaktır - örn.: Durasılı Köyül. Ancak Türk yer isimleri kolayca karıştırılabilir ve yanlışlıklara yol açabilir. 1. Birçok yer aynı adı taşımaktadır, örnekler burada sayılamayacak kadar çoktur. 2. Köy isimleri 50 yılda bir değişmektedir. 3. Kimi kez birçok isim aynı köy için kullanılmaktadır. 4. Nehirlerin ancak büyüklerinin birer tane ismi vardır, ötekilerin yarım düzineden fazla ismi vardır; genellikle nehrin aktığı yerin adıyla anılırlar."

Kannenberg nüfus ve etnik ayrışım üzerinde de durmaktadır. Köylülerin hangi etnik gruptan oldukları başka yoldan öğrenilemiyorsa, giyimleriyle ayırt edilebileceklerini belirterek örnekler veriyor. Aynı etnik ve dinsel gruplardan insanların aynı köyde oturmadıklarını, kentlerde ise her grubun mahallesi olduğunu belirtiyor. Anadolu'da 50'yi aşkın lehçe sayılabilir, çeşitli ırk, tip ve gelenekler buluşmuştur. Osmanlı köylerinden başka Yörük, Tatar, Kızılbaş, eski ve yeni Çerkez, Abaza, Gürcü, Kürt, Rum, Ermeni, Arnavut, Boşnak köylerine raslanır.

"Osmanlı Türkleri kendilerini Osmanlı İmparatorluğu ile hiç ilgileri olmayan Türkmen, Yörük ve Tatarlardan ayırmak için, gururla 'Osmanlı' olduklarını vurgularlar. Hiçbir Osmanlı'ya 'Türk' diyemezsiniz, bu küfür kabul edilebilir ve 'köylü'', 'kaba' sözcükleriyle eşanlamlıdır. Osmanlı tarafından hakir görülen 'Türk' ise Türk tipini, Osmanlı'dan daha iyi korumuştur. İçiçe girdikleri halkların kadınlarıyla haremlerini doldurmuşlar ve böylece Kafkas, Ermeni, Rum, Slav özellik ve çizgileri kazanmışlardır.

Kızılbaşların durumu ise oldukça gariptir. Bunların Türkler tarafından nefret edilen ve İran'da çok yaygın olan Kızılbaş mezhebiyle ilgileri olduğunu sanmıyoruz. Kızılbaş adını yalnızca nefretlerinin ve küçümsemelerinin bir belirtisi olarak Türkler koymuştur. Türkler Kızılbaşların geceleri yaptıkları rezillikleri ve mümkün olan bütün kötülükleri anlatırlar ve onlardan vebadan kaçar gibi kaçarlar. Buna karşılık gezginler Kızılbaşları barışçıl, çalışkan ve gelenekleri temiz insanlar olarak tanımlarlar.

Kızılbaşlar Kendilerini Alevî diye adlandırırlar ve tüm Anadolu'ya yayılmış olan ve Türkler tarafından gene Kızılbaş olarak adlandırılan Çepni veya Çetniler, Tahtacılar ve Doğu ve Güney Anadolu'daki Ansarilerle birlikte Anadolu'nun yerlilerinin kalıntılarını oluştururlar.

İslâmiyeti kabûl eden Kürtler, Lâzlar ve bir kesim Rumlar da Anadolu halkını oluştururlar. Hıristiyan olarak kalanlar ise: 1. Bü-

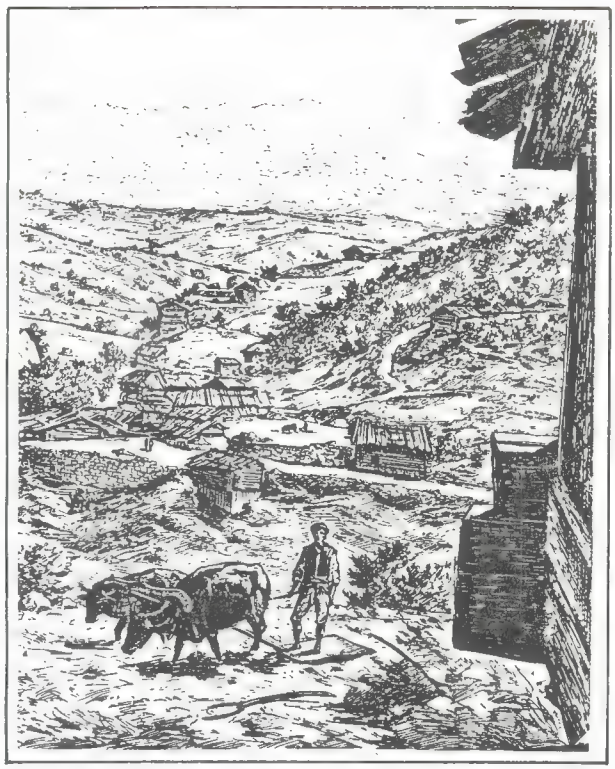

Çepni dağ köyünde harman. (Resim 5).

tün Ermeniler, 2. Bir kesim Rumlar, 3. Batı Anadolu'daki tek tük gâvur köylerinde yaşayan Frenkler, Cenevizliler ve Franklardır. Bunlara uyrukları sorulduğunda, genellikle kendilerini 'Katolik' diye tanımlarlar.

Anadolu'nun zaten renkli halk çeşnisine son zamanlarda bir de muhacirler eklenmiştir; bunlar, 1. Ruslar tarafından vatanları Kafkasya'dan sürülmüş Müslüman Çerkesler, Abazalar ve Gürcülerdir ki iki büyük göçle (1858'den 1865'e ve 1877'de) Anadolu yarımadasına gelmişlerdir (Bu nedenle de daha önce de belirtildiği gibi eski ve yeni diye ikiye ayrılırlar) 2. Türkiye'nin Avrupa'daki kesiminden ve sınır komşularından kaçanlar: Boşnaklar, Pomaklar (Müslüman Bulgarlar) ve Arnavutlar'dır.

Nüfus sayımı: Kentler için bile kişilerin tek tek sayılması alışılmış bir şey olmadığından, aksine yalnızca hane (ev) sayısı bilindiğinden en iyisi o yerde kaç ev (hane) olduğunu sormaktır. Daha sonra hane başına 5 kişi olduğunu hesaplıyarak, yaklaşık bir nüfus sayımı yapılabilir.

İlgili yerin siyasal ilintisinin öğrenilmesi, ülkenin siyasal bölümlenmesini saptamak açısından değer taşır. Bu soruyla bir yerin hangi nahiyeye, hangi kasabaya bağlı olduğunu ve yetkili makamların adını öğrenebilirsiniz:

Köy-Divan-Muhtar
Nahiye-Müdür
Kaza-Kaymakam
Sancak-Mutasarrıf
Vilâyet-Vali

Vilâyetlerin sınırları, sınır taşlarıyla saptanmıştır.

Çevre üzerine bilgi edinmek: 1. Çevrede görülen tüm yerlerin, dağların vb. saptanması ve isimlerinin öğrenilmesi. Yerlerin birbirinden uzaklığı ancak yaklaşık olarak tahmin edilebilir. 2. Tüm yolların ve bunların yönlerinin, yol boyunca bulunan yerlerin ve bu yerlerin birbirine uzaklıklarının resmedilmesi. Köylüler uzaklıkları saatle belirtiyorlar. Gözlemlediğimize göre onların bir saati 5 km.'ye eşit.

Memleketi en iyi tanıyanlar Katırcılar. Yolculuk boyunca böyle bir katırcıyı rehber olarak yanınıza almanız öğütlenir. Konakladığınız her yerde bir sonraki gün için o yöreyi bilen bir 'yol gösterici' kiralayabilirsiniz. Ancak yol gösterenin ertesi gün geleceğini garantiye almanız gerekir. Ancak erkenden 'yol gösteren'ininizi boşuna da bekleyebilirsiniz.

Türkler fethettikleri kentlerin isimlerini değiştirerek birçok önemli kentin durumunu saptamayı güçleştirmiş, hatta olanaksız kılmışlardır. Çok eski kültür ve tarihe ait kentlerin isimleri Türkçedir ve bu isimler genellikle o kentin karakteristik bir görünümü nedeniyle konulduğundan hiçbir şey ifade etmezler. Antik kalıntılar Türkler tarafından çoğunlukla 'Kale' veya Kızılırmak çevresinde 'Assar', kimi 'Viran' 'Tepe' 'Eski Han' gibi isimlerle adlandırılır. 'Yazılı Kaya' veya 'Yazılı Taş' genellikle yazıtlara verilen isimdir.

Türklerin antik eserler hakkındaki bilgisizliği şaşırtıcıdır, üstelik büyük bir antik eserler müzesi olarak adlandırabileceğimiz bir ülkede 500 yıl hüküm sürdükten sonra. Onların tarihe karşı duydukları tüm ilgi, Osmanlı olmakla övünmekten ileri gitmez. Frenklerin antik eserlere karşı duydukları ilgiyi de, 'Burada antika var mı?' sorusuna insanlar yalnızca gözlerini koca koca açarak bakarlar; onlara önce 'antika'nın ne olduğunu anlatmak gerekmektedir.

Eğer bir Türk'e kalıntıların yaşını soracak olursanız, 'Cenevizliler zamanından' yanıtını alırsınız. Bununla çok eski zamanları kastetmektedirler.

Türkler'in kalıntılara duydukları tek ilgi, bunların içindeki hazineleri bulma ümididir. Bunun dışında, kalıntılara karşı bâtıl inançları vardır ve onların cinlerin, kötü ruhların evleri olduğuna inanırlar. Türkler en güzel eski sütun kalıntılarını, yazıtları, evlerin ve bahçe duvarlarının yapımında kullanmışlardır. Bazı Türk mezarlarında (Ankara'nın kuzeyinde) antik aslan ve sütun başlıkları mezar taşları olarak kullanılır. Sütun başlığını tarım işinde kullanan Anadolu köylüsü herhalde sanatsal yaklaşımdan çok pratik yarar düşünmüştür.''

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

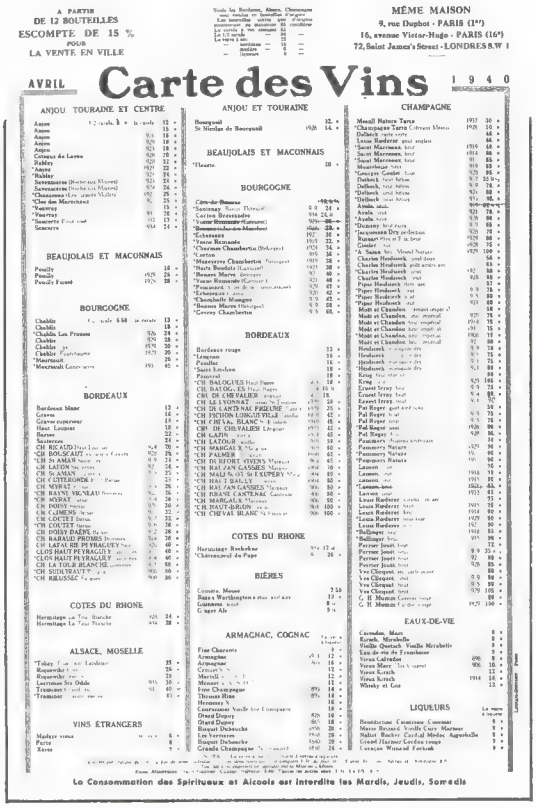

A PARTIR
DE 12 BOUTEILLES
ESCOMPTE DE 15 %
POUR
LA VENTE EN VILLE

MÊME MAISON
9, rue Duphot - PARIS (1er)
16, avenue Victor-Hugo - PARIS (16e)
72, Saint James's Street - LONDRES S.W. 1

AVRIL

Carte des Vins

1 9 4 0

ANJOU TOURAINE ET CENTRE

ANJOU ET TOURAINE

CHAMPAGNE

BEAUJOLAIS ET MACONNAIS

BOURGOGNE

BORDEAUX

COTES DU RHONE

BIÈRES

ARMAGNAC, COGNAC

EAUX-DE-VIE

ALSACE, MOSELLE

LIQUEURS

VINS ETRANGERS

La Consommation des Spiritueux et Alcools est interdite les Mardis, Jeudis, Samedis

Grattage des tuiles
La Trinité (Morbihan)

Bu ay size sunacağımız yemeğe pek şölen diyemeyeceğiz. Her ne kadar verdiğimiz liste, Paris ve Londra'da şubeleri bulunan, dünyaca ünlü balık lokantası *Prunier*'ye ait ise de, sene 1940, aylardan Nisan - yani 2. Dünya Savaşı altı aydır devam etmekte, dolayısıyla herkes kemerini sıkmak durumunda.

Menü'nün yanındaki notta görüleceği gibi, her müşteri, en çok, aşağıdaki yemekleri yiyebilir:

Birer porsiyon ordövr veya çorba
Balık veya et
Peynir
Tatlı veya meyve.

Yemeklerde 150 gram ekmekle 150 gram kemikli ya da 100 gram kemiksiz et veriliyor.

Böyle ünlü bir lokantaya yakışmayacak kadar fakir görünen menüde hiç istiridye yok, deniz mahsulleri çeşitlerinden sadece midye, kalkan ve istakoz kalmış. Et yemeklerinden ancak jambon veya av kuşu ezmesi mevcut. Tek bir tatlı ile armut, sarı erik, şeftali veya ahududu sunulmakta.

Salı, perşembe ve cumartesi günleri içki yasağı olduğundan, şarap bile içilemiyor. Diğer günler ise, arzu ettiğiniz en nefis şaraplar ve şampanyalar var. En ünlü Bordeaux'lardan Margaut, Haut Brion veya Cheval Blanc'ın 34-36 yıllıklarını içebilirsiniz. Canınız şampanya isterse tam 72 çeşit arasından seçim yapabileceksiniz. Bunların en eskisi 1911'den kalma, yani 29 yaşında, en genç ve en ucuzu ise üç senelik ve onun üçte biri fiyatına.

Konyakların 16 çeşidi arasından seçim yapmanız gerekiyor. Bunlardan 10 tanesinin yılı belli (en eskisi 1830 senesinden, yani tam 110 yaşında). Canınız çekerse, 44 senelik bir elma konyağı da var: Vieux Calvados 1896.

O günler *Prunier*'de belki doğru dürüst yemek yenememektedir. Fakat içkilerin kalitesine ve çeşitlerine diyecek olamaz.

Feyzi Muhtar Katırcıoğlu

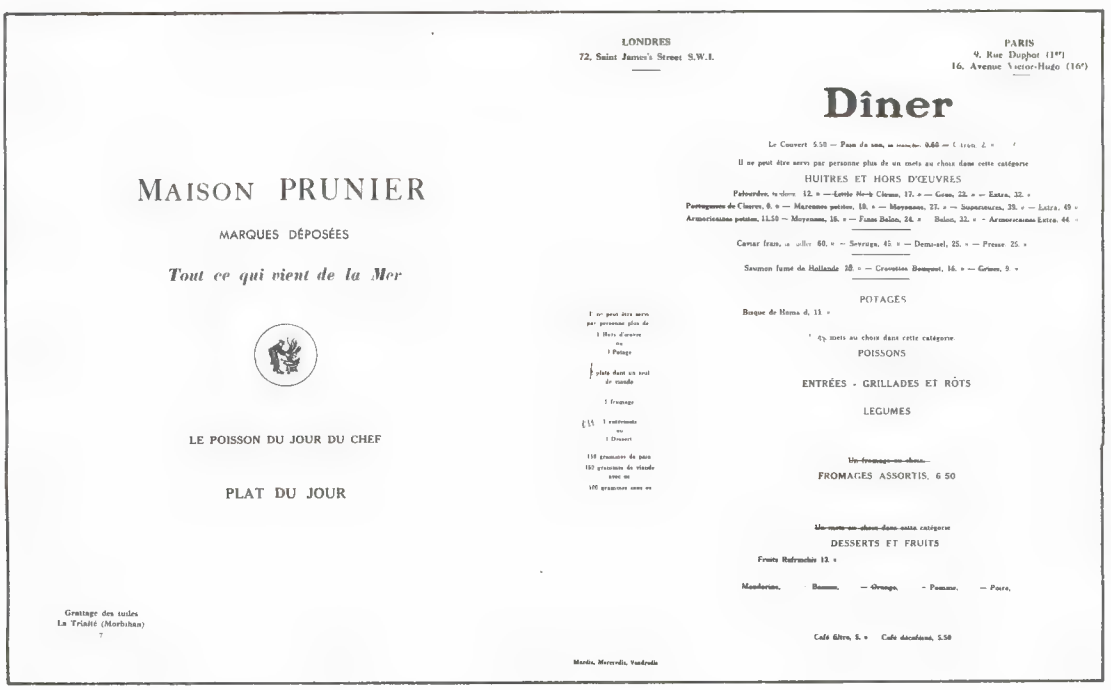

LONDRES
72, Saint James's Street S.W.1.

PARIS
9, Rue Duphot (1er)
16, Avenue Victor-Hugo (16e)

Dîner

MAISON PRUNIER

MARQUES DÉPOSÉES

Tout ce qui vient de la Mer

LE POISSON DU JOUR DU CHEF

PLAT DU JOUR

HUITRES ET HORS D'ŒUVRES

POTAGES

POISSONS

ENTRÉES - GRILLADES ET RÔTS

LEGUMES

FROMAGES ASSORTIS, 6 50

DESSERTS ET FRUITS

Café filtre, 5. — Café décaféiné, 5.50

Mardis, Mercredis, Vendredis

GARP OCAKLARINDA ANADOLU DELİKANLILARI

Ocaklı'nın Evlenmemesini Sağlamak İçin Hoşgörülen Araçlar: Hayat Kadınları

ORHAN KOLOĞLU

Cezayir'de yaşam öylesine Türkleşmişti ki, kente "Küçük İstanbul" adı veriliyordu.

Kişinin doğup büyüdüğü yere sevgisi, bağlılığı ana sevgisinden farksız bir şey. Çirkin de olsa, çarpık da olsa, yaşlı ve hatta deli de olsa kişi anasından vazgeçemediği gibi, köyünden kentinden, anavatanından vazgeçemiyor. Yüzyıllar boyunca gurbetçi olmuş Anadolu insanımızda bunun en belirgin örneklerine rastlıyoruz.

Anadolu insanının ağzında gurbet türküsü pek yoğundur. Çoğu kez gidip dönemeyenden, dönememekten yakınılır. Yemen için yakılan türkülerin pek ünlü "Giden gelmiyor, acep nedendir?.." sorusunu bilmeyenimiz yoktur. Yemen'den,

GARP OCAKLARINDA ANADOLU DELİKANLILARI

Osmanlı Devletinin Doğu ve İslam toplumlarını savunmadaki serhat noktalarının en önemlilerinden biri olan bu noktadan geri dönülememesinin sebebini bulmak için fazlasıyla kafa yormaya gerek yoktur. Kutsal kentlerin anahtarı olan bu bölgenin yabancı ellere geçmemesi için sadece imparatorluğun son elli yılında 1,5 milyon (yılda ortalama 30 bin) kurban verildiği hesaplanır. Bu sebepledir ki Yemen türkülerinin hemen hepsi sadece anavatana dönme özlemiyle değil, orada yaşamanın ızdırabıyla da doludur.

Bu değerlendirmenin doğruluğu, bir harita üzerinde Kuzey Afrika'nın konumuna dikkat edilirse kolaylıkla anlaşılır. Cezayir, Tunus ve Libya'nın üst yanı yüksek dağlar ya da çöllerle -yani aşılması son derece güç engellerle- öbür yanı ise denizle çevrilidir. Karadan Anadolu'ya ulaşmak ise, değil o günler, bugün bile kimsenin hayal edemeyeceği bir şeydir. Bu yüzden "Garp Ocakları" diye ünlü Cezayir, Tunus ve Trablus ocaklarına yerleşen Anadolu delikanlılarında yurt özlemini büsbütün artıran bir öge haline geliyordu.

Buna karşılık, Anadolu delikanlılarına, dönme özlemini, bulundukları yerdeki yaşama keyfiyle bağdaştırarak yansıttıran şiir ve türkülere esin konusu olan yerler de yok değildir.

Cezayir'e giden yiğit gelmez eğleşir[1]
Sokakları mermer taşlı Sultan Cezayir.

diye 1780 yıllarında yakınan âşık, bunun sebebini aşılmaz engellere bağlar:

Cezayir'in üst yanı kara dağdır
kaçılmaz
Alt yanımız deniz derya geçilmez
Kahbe felek kanat vermeyince uçulmaz
Kahbe felek kanat ver de uçalım

Yine de bu gençleri, Magrep diyarındaki yaşamlarından fazlasıyla yakınmamaya yönelten şeyler de vardı:

Cezayir'in çeşmesinin başında
Balık sureti yazılıdır taşında
Güzelleri onüç ondört yaşında
Güzelleri dökme donlu Sultan Cezayir

Gerçekten Anadolu delikanlıları Akdeniz'deki bu Ocakları, hele Cezayir'inkini öylesine benimsemişlerdi ki, 1589-1591 yılları arasında İstanbul'da Fas elçisi olarak bulunan Temferuti'ye göre Cezayir'deki Ocak'lılar İstanbul Türkleri'nden de üstündüler ve Cezayir kentiyle *"Küçük İstanbul"* diye övünüyorlardı.[2]

Barbaros kardeşlerin büyük savaşımlar sonucu Kuzey Afrika'da kökleştirdikleri Ocak'ların tüm erleri (Yoldaş'lar) büyük çoğunlukla Anadolu'dan devşirildi. Başlıca İzmir'deki Cezayir Hanında çalışan Ocak kahyaları bu işle görevliydi. Bazen her yıl, bazen gereksinmeye göre aralıklarla, sağlığı ve yapısı açısından seçilmiş birkaç bin delikanlı gemilerle taşınırdı.

Tüm Doğu ve Batı toplumlarının kabul ettiği gibi askerlik o çağlarda en soylu meslekti. Herkes Ocak'a katılabilmeyi düşlüyordu. Böylece düzenli bir kazanca ve sonuçta onurlu bir emekliliğe kavuşmayı tasarlıyorlardı. Ayrıca Kuzey Afrika'da bu gerçek bir sosyal yük-

EK 1

Ana Kaynak: Anadolu

Levent'lerle (Denizciler), Yeniçeriler iki ayrı gruptur. Biz konumuz gereği bu ayrıntıya girmiyoruz. Ancak Garp Ocaklarında, Anadolu ve Rumeli Yeniçeri ocaklarındakilerin aksine elemanların Türk kökenli olmasına özel bir dikkat gösterildiği farkediliyor.

Osmanlı döneminde Kuzey Afrika tarihinde ön planda rol oynamış, Türk ismi taşıyan ve isimlerinde kökenleri (Karamanlı, Kazdağlı, Bayındırlı, Tokatlı, İzmirli... vb.) şeklinde açıkça belli olan 50 kişiden 32'sinin Anadolu'dan, birinin İstanbul'dan, 12'sinin Balkanlar'dan, 5'inin adalardan geldiği görülüyor. Bundan da anlaşılabileceği gibi Kuzey Afrika'yı yönetenlerde Anadolu'nun üstünlüğü (yarısı Ege kıyılarından gidenler olmak üzere) tartışmasızdır.

Bunda, Avrupa'dan kaçıp Müslüman olan (Avrupalılar'ın deyimiyle Türk olan) ve Ocak'larda en üst düzeye kadar çıkmalarına asla engel olunmayan Hıristiyan kökenli savaşçılarla zaman zaman Avrupalılar'a da çağrı çıkaran yerli güçlere karşı bir denge arayışının varlığı düşünülebilir. Yeniçeriler için olduğu gibi denizci takımında da Anadolu kökenlilerin ağırlığının hissedildiğini 16. yüzyılın ikinci yarısında, dolayısıyla Osmanlı devletinin Akdeniz'e egemen olma savaşı verdiği sırada yazılmış olan bir eserde bu oluşum şöyle anlatılıyor:

"Deniz yüzünün leventleri, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i garp yöresinin yağmaya düşkün gemicilerinin çoğu Kazdağı (Edremit yakınında) Türklerinden çıkar. Önce... işe sandalla başlarlar... Rençber gemilerini basıp zengin olma yolunu tutarlar... İnat edip ticaretle geçinenlere ve gemicilere kılıç çekmezler. Ama gemiciler direnirler. (ve...) bozgunculuğa kalkarlarsa o zaman iradelerinin dizgini ellerinden gider. Nice keskin kılıç, çekinmeden kan dökmek için hep birden kınından sıyrılıp çıkar... Giderek o sandal kendilerini taşımaz olur. Kadırgadan küçürek, firkateden büyücek bir gemi bahasına yetecekleyin paraya sahip oldukları ve zenginleştikleri kesinleşir... O zaman adalarda bir gemi yaparlar, tamam olur olmaz içine katılırlar, çekilip Cezayir-i garp yöresinde kışlayan levent kapudanlarına varırlar, peşkeş çekerler ve kulluklarını bildirerek onlara bağlanmak şerefine ererler.

selme oluyordu, ayrıcalıklı bir sınıfın "üstünlerin" ve "koruyucu Türklerin" arasına katılabiliyorlardı. Eğer gencin şansı varsa en yüksek görevlere ulaşabilir, büyük servet de yapabilirdi... Evet yapabilirdi ama, eğer en alt düzeyinden başladığı mesleğinde, ölmeden, esir olmadan ya da sakatlanmadan, eylemci görev çağını aşabilen *"mutlu yüzde onun"* arasına katılabilir ve ayrıca özel yönetici yetenekleri gösterebilirse.

Bu sonuca varabilmesi için delikanlıdan beklenen, özellikle, özel yaşamında görevinden sapmasına sebep olabilecek eğilimlerden kaçınması ve Ocak disiplinine tartışmasız boyun eğmesiydi. Bu eğilimlerin en istenmeyeni evlenmekti. Savaşı ve ölmeyi göze almış kişileri en çok zayıflatabilecek, kuşkusuz aile ve babalık bağları olabilirdi. Girişimlerini, arkada bıraktıklarını düşünmeden sürdürmeleri gerekliydi. Hıristiyanlıkta evlenmeme yemini bulunmasına karşılık, İslam dini özellikle bu tür yasaklamaların karşısındaydı. Zorlamayla değil, kişinin kendi usuyla bu sınırlamanın bilincine varmasından yanaydı. Kişiyi zora düşürmemenin, sapmalarını önlemenin yolunda, istenen özverinin ödününü ona sunmaktır.

Karşıt ilkelere dayandıkları halde bu iki eğilim, Venture de Paradis'nin[3] belirttiği gibi çözümün seçiminde birleşmişlerdir: Yaşamının asıl büyük kısmını oluşturan savaş-dışı günleri için, bu delikanlı enerjisinin karşısına (bugünkü deyimle) hayat kadınları çıkarmak.

Bir yandan gençlerin sapıklıklara (oğlancılık gibi) sapmalarını önlemek, diğer yandan da kentin güvenliğini korumak için bundan daha geçerli bir önlem görülmüyordu.

Ocak bölgelerinde genelev işletmesi resmi kontrol altında yapılırdı.[4] Aynı zamanda *Gece Amiri* (Kaid'i) diye de anılan *Mezvar* = Polis şefi, bu işle yükümlüydü. Asıl görevi kentin güvenliğiydi. Emrinde yayalardan oluşan bir güvenlik gücü bulunurdu. Özellikle geceleri, sürekli olarak kent sokaklarında dolaşır, her sabah Dayı'ya durumu bildirirdi. Aynı zamanda genelevlerin ve hayat kadınlarının kontrol altında tutulması da ona aitti. Bunları deftere kaydeder, ödeyecekleri vergiyi toplatır, kendisine düşen payı kestikten sonra gelirini hazineye öderdi. Bir yere "hafif meşrep" bir kadın bulunduğu bildirilirse hemen duruma el koyar, kadının mesleğini sadece genelevler bölgesinde yapması için gerekli işlemlere başvururdu.

Kentin güvenliği açısından en büyük tehlike, genelev kadınlarının kendi çalışma yerleri dışına çıkmalarıydı. O zaman, ilke olarak bu kurumu hoşgörüyle karşılayan yerli halkın sert tepki gösterdiğine tanık olunuyordu. 1705 yılında bazı genç Fransızlar toplu olarak oturdukları hana müslüman hayat kadınları sokup eğlenmeye başlamışlardı. Halk bunu öğrenince bir baskın düzenledi ve kadınlara da, erkeklere de şiddetle saldırdı. Fransızlar ancak, saçtıkları avuçlar dolusu altını kapışmaya yönelenlerin yarattığı kargaşa sırasında canlarını kurtarmayı becerdiler.

Bu ne sadece Cezayir'e, ne de sa-

İmdi, bu kerteye geldikten sonra artık müslümanlara, tacirlere ve haraç veren kafirlere ilişmezler. Hatta önceki günahlarına tövbe ederler. Bir vakit namazlarını kazaya koymayıp onat olmayı ve dindarlığı kendilerine kılavuz edinirler. Gerek Hayrettin Paşa adındaki Barbaruça, gerek Salih Paşa ve Turgutça hep bu yoldan ortaya çıkmışlardır... İlkin yol kesmekle, ikincisinde korsanlıkla, üçüncüsünde gerçekten kalyataya sahip olarak reislik denen kahramanlıkla başkalarına üstün gelerek yükselmişlerdir."

(Gelibolu Mustafa Âlî, Mevaidun-nefais fi kavaidil Mecalis, Hazırlayan O.Ş. Gökyay, Ist. 1978, c.1, 65/67)

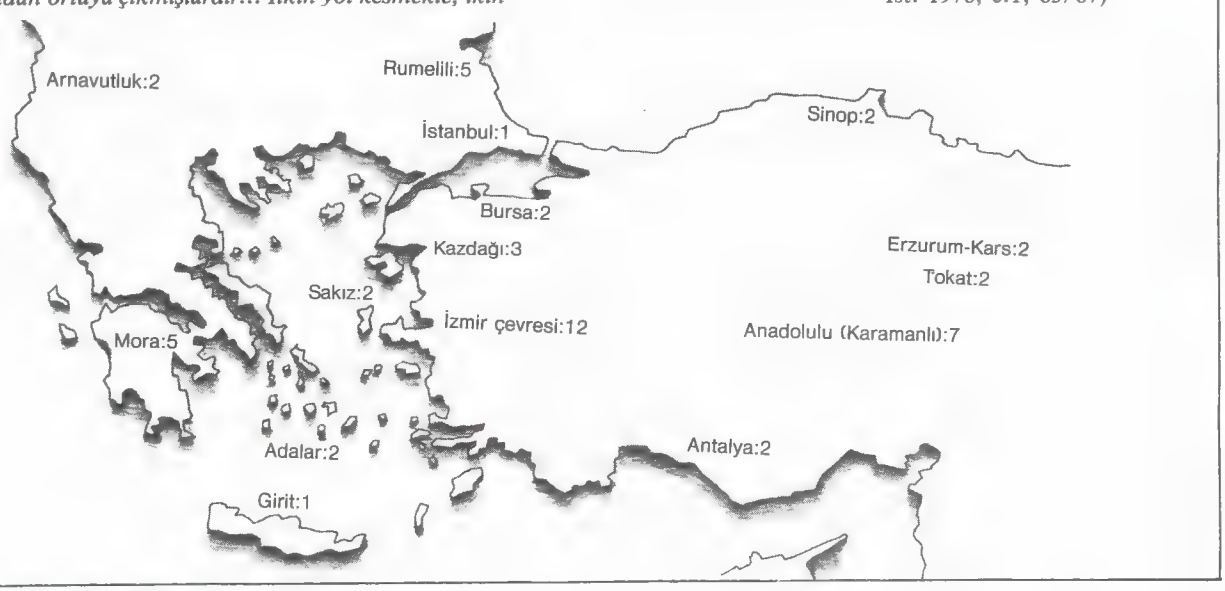

EK 2

Ocak'taki Katı Disiplin

Venture de Paradis 18. yüzyılın sonunda şunları yazıyordu: (s.159-160)

"Genellikle İzmir ya da Karaman karşısında Uzuntaş'ta seçilen yoldaşlar Ocağa vardıklarında kendilerine fazla bir şey verilmezdi. Kaba bir bez gömlek, bir kuşak, bir cepken, bir pamuklu şalvar, kalın kumaştan bir kapuk, bir magrep fesi, bir berberi şalı, bir çift pabuç ve yünden bir örtü. Beylik'ten aldığı çehizin hepsidir. Kışlada kalır ve yatak olarak kullandığı bir hasır üzerinde yatardı... Beylik ona silah da vermez, parası aylığından kesilmek üzere bir tüfek, bir yatağan ve bir çift tabanca alırdı. Ülkenin uzak yerlerindeki karakollarda görevlendirilirse pabuçlarını tamir etmek için bir çift pençeyi de kendi parasıyla alırdı. Barutunu kendisi sağlar, sadece mermi yapmak için yarım kilo kurşun verilirdi."

Yeniçerinin belirli üç görevi vardı: Kentin korunması, vergi toplamak ya da ayaklanmaları bastırmak için ülke içine gitmek, gemilerde savaşçı olarak bulunmak. Bunların birincisi en kolayı, ikincisi en zoru (çünkü yürüyerek çöller aşmak gerekirdi), üçüncüsü en tehlikelisi, ölüm şansı en fazla olanıydı. Aynı zamanda bu üçüncüsü en çok kazanç sağlayanı idi. İster ele geçirilen gemilerden, ister limanlara yapılan baskınlardan payına düşen hisse, pek sınırlı olan aylığıyla sürdüremediği bir yaşamı ona sağlayabilirdi. Ancak Yeniçeriler zırh veya benzeri koruyucu şeyler giymeden çıplak vücutla savaştıklarından, belki daha kıvrak vuruşurlardı ama, bu aynı zamanda daha çabuk vurulup ölmeleri sonucunu da getirirdi.

Ocaklıların bir başıboş serseri grubu oluşturdukları yolundaki savları son derece sakınarak dinlemelidir. Bunlar genellikle Avrupalı karşıt gözlemcilerin sistemli aşağılama taktiğinin bir sonucudur. Kuşkusuz bu sözlerimiz Ocaklılar içinden kötülerin, gaddarların çıkmadığını ileri sürmek anlamına alınmamalıdır. Her toplumda olduğu gibi, Ocaklı arasında da insanlık için leke sayılabilecek, ya da içkinin, hırsın etkisiyle yolsuzluklara başvuracak kişiler çıkabilirdi.

Eğer bu suçlu davranışlarının Ocağın pek katı olan disiplin kurallarına aykırı olduğu saptanırsa hiçbiri cezalandırılmaktan kurtulamazdı. Yoldaşlar bu kuralları çiğnememeye, hiç olmazsa belli etmemeye çok dikkat ederlerdi. Aksi halde falakaya yatırılır, yüz, beşyüz hatta bine kadar sopa vurulurdu. 1760 yılında iki Yeniçeri Fransız Konsolosluğu'na gidip şarap almak için para istemiş, tehdit etmiş, hatta içeri girmelerini engellemeye çalışan tercümanı da iki kılıç darbesiyle yaralamışlardı. Bunlar derhal tutuklandılar ve Divan herbirine 300 sopa vurulduktan sonra Anadolu'ya geri gönderilmeleri kararını verdi.

Falaka cezası sonunda sakatlananlar da olurdu. Buna dayanamayacağını kestirenler arasında işi kentten kaçmaya vardıranlar görülmüştür. Bu tür ağır cezalar özellikle kargaşalık ve ayaklanma yaratanlara karşı verilirdi. Tek hoşgörülen, cezalandırılmayan ayaklanma, ücretlerin zamanında ödenmemesine karşı yapılan eylemlerdi. Hep birlikte yapıldığı için cezalandırma bahis konusu olmazdı.

16. ve 17. yüzyıl belgelerine dayanarak yazdığı bir yazıda Jean Pignon (Cahiers de Tunisie, 15 (1956), s.319) şunu belirtiyor:

"Yoldaşlar kendi aralarında da son derece uyumluydular. Toplu bulundukları, ister kışla ister meyhane gibi yerlerde hiç denecek kadar az olay çıkardı. Eğer içlerinden biri elini kılıcına atarsa arkadaşlarının görevi hemen onu tutmak ve yargılanmak üzere Divan'a götürmekti."

Divanın yukarda belirttiğimiz çok sert cezaları yüzünden böyle olaylara pek az rastlanırdı. Özetle söylemek gerekirse, Avrupa Amerika filmlerinde pek sık gördüğümüz, meyhanenin altını üstüne getiren kavga türü olaylara, meydan okumalara onlarda rastlanmazdı.

Özellikle Ocak'taki Türk çocuğunun yanı sıra Fransız, İspanyol, İtalyan, Rum, Alman kökenli Hıristiyan dönmelerin de bulunmasına rağmen bu tür kavgalara rastlanmaması, disiplin anlayışının özelliği açısından ilginçtir.

YENİÇERİ: Anadolu ve Rumeli'deki uygulamanın aksine, Kuzey Afrika için devşirilen Yeniçeriler nedense Türk kökenlilerden olurdu. Bunların pek azı atla gezerdi. Genellikle çöle yönelik seferlerini bile yaya yaparlardı.

ÇEŞMEBAŞI: Cezayir kenti denize dik inen sırtlar üzerinde kurulmuştur. Bu sırtlardan deniz ve limana kuşbakışı bir görüş vardır. Buzarea bu sırtların en yükseklerinden biridir.

dece Malta'ya özgü bir uygulama değildi kuşkusuz. Çok sayıda bekarın bir araya geldiği tüm limanlarda, ya da önemli kışla merkezlerinde bilinen bir çözümdü. Ama yeterli bir çözüm mü?

Genç bir insanın, hiçbir duygusal yönü olmayan sadece hayvani bir ilişkiyle yetineceğini sanmak yanlış olmaz mı?.. Çeşme başında onüç ondört yaşındaki bir güzelle buluşmanın heyecanını duymadıktan sonra yaşamın, hele hele gençliğin bir anlamı kalır mı? Yukarda bölümlerini verdiğimiz şiir, bu heyecanı yaşayabildiği için aşığımızın Cezayir'e ne denli bağlandığını kanıtlıyor.

Gelgelelim gönül maceralarında sadece onüçlük körpeyi kovalamak yok ya!.. Bazan da insanın kendisi kovalanır. Onun da gençliğine, delikanlılığına iştah duyan çıkmaz mı? Kadını kalabalık bir ev düşleyin. Beşi onu hepsi birden anlaşsa ve beş on genci birden hareme çağırıverseler neler olmaz ki!.. Kadının fendi bu, azmederse üstesinden gelemeyeceği şey var mı?

Kuşkusuz, hesapta olmayan bir küçücük aksilik işleri bozmazsa; evin beyinin zamansız gelivermesi.

"Darılma budur godoşun hali" çağırısına bakarsak kendisini yakından tanıdığını ileri sürebileceğimiz bu zatın evinde olanları, aşığımız tekerlemesinde şöyle anlatıyor:

Beş on kişiydik girdik bir eve
Çıkdık yukarıya oturduk hele
Bekledik yolların dostları gele
Hemen beni mi gördün behey kör gidi

Eline almış bir koca satır
Yalvardım yakardım geçmedi hatır
Beşiğin ardında onbeş yatır
Hemen beni gördü kör gidi

Eline almış bir kalın yaba
Sırtında kalmadı el kadar aba
Çok değnekler yedim hele merhaba
Benden başkasını biraz vur gidi

Bozdum kendimi vurdum bacağa
Ayağım dolaşdı kapa kacağa
Durdu boğdu beni sokdu ocağa
Biraz soluğum alam dur gidi

Böyle olacağın ben bilir miydim
Abdestsiz namaza durur muydum
Karın gel demeseydi ben gelir miydim
İnanmaz isen halayığa sor gidi

Eline almış meşe kurusun
Durmaz oturmaz hemen vurursun
Dilerim Allahtan elin kırılsın
Hemen beni mi gördün behey kör gidi

Hele eğlenme zevkinin, bayram tatillerini bazan onbeş gün sürdürecek derecede egemen olduğu bir diyarda, kır ve çayırlarda düzenlenen eğlencelerin bazan Dayı'ları, Bey'leri rahatsız edecek düzeylere ulaştığı anlaşılıyor. Shaw'a[5] göre *"Türklerde yerlilerde ve özellikle bekar askerler, kentin dışındaki çayırlarda, mesirelerde sevgilileriyle eğlenceler, âlemler düzenlerler. Gerçekte bu dinlerince yasaktır ama yöneticiler çoğu kez göz yummak ve hoş görmek zorunda kalırlar."*

Bekar efkarlanırsa avutması pek kolay olmaz.

GARP OCAKLARINDA ANADOLU DELİKANLILARI

Cezayir askerinden haber sorarsan
Dağbaşında kalmış dumana döner
Şaşırmış kendini neylesin bilmez
Ehli göçmüş ıssız utana döner

Yarım kaput bulunmaz sırtına alsın
Dolaşır pazarı bilmez nireye varsın
Altı akça yokdur kahveye girsin
Yıkılır kalpleri virane döner

Karım gelmez gelmez deyu gezer sokağı
Kendi eliyle ayağına vurmuş bukağı
Gözetir ala kumanyayı otağı
Fikrden boynu incelir kaytana döner

Fantaziyyelerinden selam verilmez
Yordamından karşısında durulmaz
Koynunda Flori ahmer bulunmaz
Cezayir kızları soyar soğana döner

Gelen kumanyadır nice düşünmez
Tüfenk bıçak yokdur bu kadar işmez
Bir şeyi de vermezse aşçı başımız
Mahşerden kovulmuş şeytana döner

İstif çağırıldı kalk kendini devşir
Sultat yok aşçılığa dolaşır
Reis tezkeresin almaz kafasın kaşır
Ol zaman sahrada yol şaşırmış
kavmana döner

Artık sürekli bekarlıktan bunalıma girmiş olan âşık Şerif İbrahim bakın nasıl yakınıyor:

Cihanın hilesine gel etme inan
Yüz gülenlerin işi cümlesi yalan
Ömür bir gül gibi solar tez heman
Gice gündüz çek ahret korkusun

Bir zaman yar ile yiyüp içerken
Yavuz atlara binip konup göçerken
Nadan meclisinde bade içerken
Sonu peşimaneliktir anı bilirsin

[1] Ayrıca belirtilmedikçe bütün şiirler, Cezayir Millî Kitaplığı el yazmaları 1817 numarasında kayıtlı bir şiir defterin (cönk)den ve Jean Deny'nin aynı konudaki makalesinin (Chanson des Janissaires Turcs d'Alger, *Mélanges René Basset,* Paris 1925, s.32-175) ekindeki Mustafa Bin Hassan'ın ve F. Giese'nin Konya'da derlediği (1907) Cezayir şiirlerinden alınmıştır. Bahis konusu cönkteki şiirlerde en son rastlanan olay 1784 yılına aittir.

[2] Moulay Belhamissi, *Al Jazair min hilal rihlat al-magribe fi al uhd al Osmani, Cezayir 1981, Sned. s.24, 57*

[3] Venture de Paradis,*Tunis et Alger au XVIIIe siècle,* Sindbad, Paris 1983. Bu yazar 1757-1799 yılları arasında bu bölgelerde yaşamıştır.

[4] Cezayir Beylik arşivlerindeki *Defter-iTeşrifat* Ocağın idari mekanizmasının çalışmasının en ince ayrıntılarına kadar kaydedildiği defterdi. Bunun Fransızcası da A. de Voulx tarafından *Tachrifat, Receuil de notes historiques sur lmadministration de l'ancien Regence d'Alger,* adıyla 1852 yılında Cezayir'de yayınlanmıştır.

[5] Docteur Thomas Shaw, *Voyage dans la Régence d'Alger,* çeviren J. Mac Carthy, 1830. Doktor Shaw, 1720-1732 yıllarını Cezayir'de geçirmiş bir din ve bilim adamıydı.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

İttihatçı Seçimleri!

1914'te bir vali, bir kaymakama, kimlerin seçilmesi gerektiğini bildiriyor.

موصل والیسی
طاهر
Tahir
Gouverneur Général
du Vilayet de Mossoul

Musul Valisi Tahir

(Ancak, bu kartın, iltimas edilen kişilerden birinin evrakı arasında bulunması, hiç kullanılmadığını düşündürüyor. Yine de, her iki aday seçilmişlerdir.)

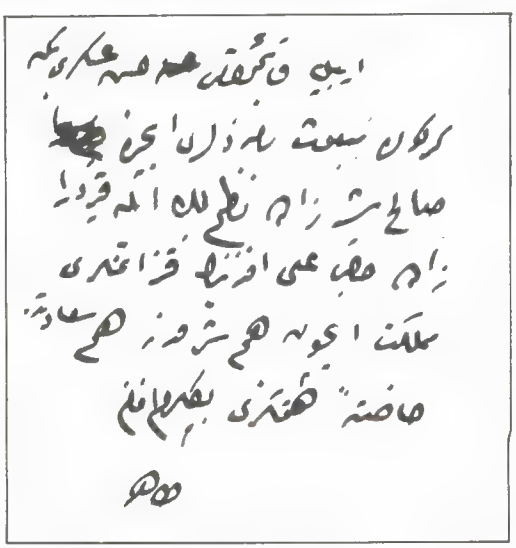

Erbil Kaymakamı Hasan Askerî Beye

Kerkük mebus namzetleri içinde Salih Paşazade Nazım Bey ile Kırdarzade Hacı Ali Efendinin kazanmaları, memleket için hem şereftir, hem saadettir. Hassaten himmetinizi beklerim efendim.

Tahir

Nizamettin Neftçi Koleksiyonu

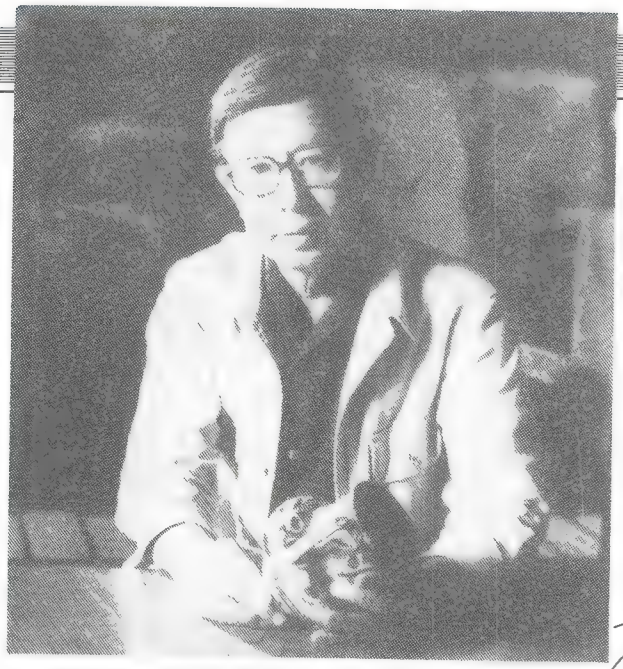

加藤孝男

Takuo Kato

İstanbul'da bir Japon Seramik Sanatçısı: Takuo Kato

FİLİZ ÇAĞMAN

İstanbul Festivali çerçevesinde düzenlenen önemli sergilerden birisi de, Topkapı Sarayı Müzesi'nde 21 Haziran-21 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşen Japon sanatçısı Takuo Kato'nun seramik sergisiydi.

1917 doğumlu olan Kato, altı nesillik seramikçi aileden gelmekte ve Japonya'nın ünlü ve geleneksel seramik merkezi Tajimi kentinde yaşamını sürdürmektedir.

Sanatçının yapıtlarının en ilginç ve özellikle ülkemiz için çarpıcı yönü, kuşkusuz erken İslâm, Selçuklu seramiklerinin tekniklerini uygulamasıydı. Bu tekniklerden en önemlisi, günümüzde Kato tarafından ilk kez tam bir başarıyla uygulanan Lüster tekniğidir. 9. yüzyılda Abbasiler döneminde, Bağdat ve Samarra'da yapılmaya başlanan Lüster seramikleri, altın ve gümüş kapları andıran parıltıya sahipti. Değerli madenlerden üretilen kap kacağın yerini tutmak amacıyla imâl ediliyordu. Lüster seramikler 9. yüzyıldan 14. yüzyıla değin, Tolunoğulları, Fatimiler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları, İlhanlılar dönemlerinde geniş bir coğrafi alanda üretilmiştir.

Bu teknikte, beyaz renkli mat kalay astar boya veya firuze ve başka renklerin bu astar boyaya katılmasıyla oluşan karışım, seramiğin üzerine sürüldükten sonra fırınlanır. Daha sonra, okside olmuş gümüş ve bakır karışımından elde edilen boya, sırüstü olarak boyanır ve düşük ısıda yeniden fırınlanır. Bir sırüstü tekniği olan Lüster seramiklerinin en mükemmelleri, Büyük Selçuklular döneminde yaratılmıştır.

Takuo Kato, günümüzde uygulanmayan bu tekniği gerçekleştirmeye 1961 yılında karar vermiştir. Orta-Doğu'da bazı kazılarda çalışmış, parçalar toplamış ve pek çok ülkede araştırma ve gözlemlerde bulunmuştur. 25 yıl süren uzun araştırma devresi ve bini aşkın deneyden sonra, bu tekniği en mükemmel şekliyle gerçekleştirmeyi başarmıştır. Sanatçının, Selçuklu motif dünyasını, sanat anlayışını da, tam anlamıyla özümlediği yapıtlarından anlaşılmaktadır.

Sergideki eserlerin çoğu Lüster tekniğindedir. Bunlar arasında tümüyle İslâm-Selçuklu form ve desenleriyle yaptığı son derece başarılı örnekler bulunduğu gibi, çağdaş Japon sanatının günümüz zevkine uyarlamaları da dikkâti çekiyordu. Özellikle, gelincik desenleriyle süslenmiş, altın pırıltılı çay seremonisi kapları, Selçuklu sanatından esinlenerek, çağdaş Japon beğenisini yansıtan formlara uyguladığı desenler, son derece ilgi çekiciydi ve teknik bir mükemmelliği sergiliyordu.

Bu ilginç sanatçının bir diğer önemli uygulaması, Minai tekniğiydi. Yedi renk kullanılabildiği için, İslâm kaynaklarında "Heft Renk" olarak da geçen bu teknik, tümüyle Türklere özgüydü ve Büyük Selçuklular döneminde yaratılmıştı. Kırmızı, siyah, altın yaldız gibi bazı renklerin sırüstüne uygulandığı Minai tekniği seramiklerinde, sanatçının Selçuklu resim üslûbunu da, başarıyla özümleyerek uyarladığı gözlenir. Tekniğin, biçimlendirmenin ve süslemenin özünden hareketle, yeni Japon sanat zevkini yansıtan eserleri, gerçekten görülmeye değerdi.

Serginin, çağdaş seramik beğenisi açısından en çarpıcı, en etkileyici eserlerini, hiç kuşkusuz, Kato'nun "Türk Mavisi" adını verdiği mavi sırlı kaplar oluşturuyordu. Çok eski bir teknik olan mavi sırlı seramikler, bileşiminden ötürü, havayla teması sonucu, yapımlarından bir-

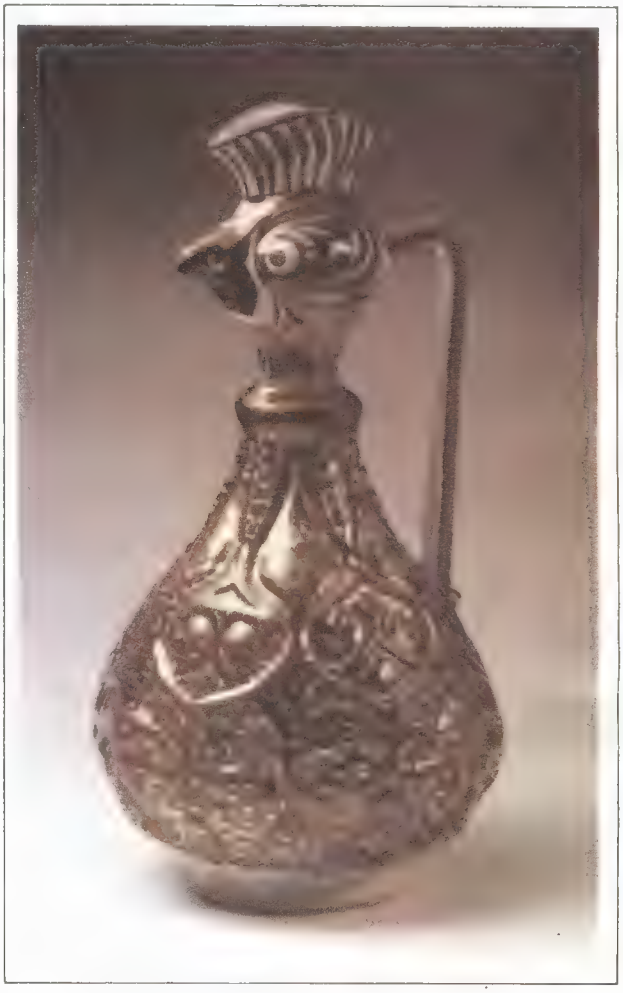

Üstte, ördek figürlü vazo, yanda Phonix başlı testi (her ikisi de lüster tekniğiyle).

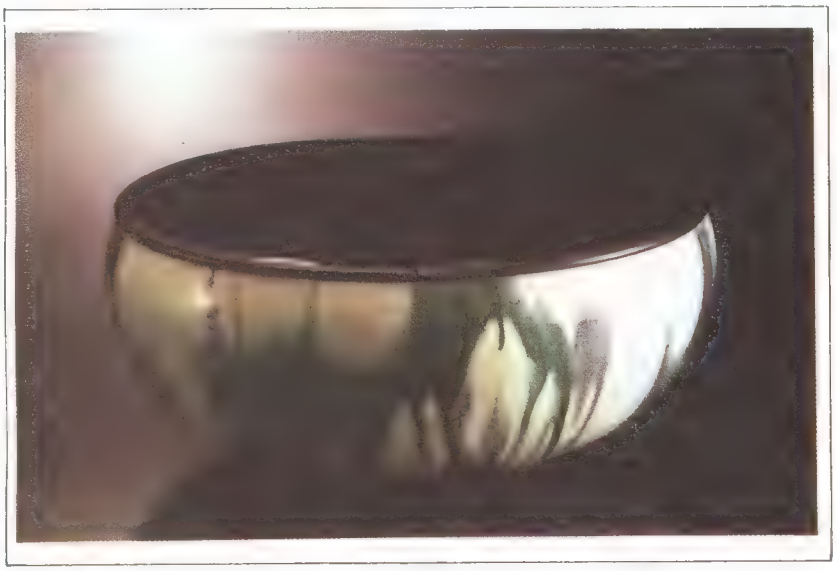

En üstte solda, insan figürlü kase (Minai tekniği); en üstte sağda mavi sırlı vazo, üstte, üç renk sırlı su kabı, yada çiçek desenli, mavi sırlı vazo.

kaç yüzyıl sonra, renginin okside oluşu nedeniyle, yer yer gümüşi renge dönüşmüştür. İslâm seramik sanatını çok iyi etüt etmiş olan ve eskimişliğin güzelliğini bütün benliğiyle hisseden Takuo Kato, birçok eserinde yer yer gümüşi renge dönüşmüş mavi sırı, özel bir teknik olarak uygulamıştır.

Takuo Kato'nun yapıtlarında izlenen bir başka teknik de, "Üç Renk" seramiği adını verdiği akıtma tekniğidir. Geçmişte, Mısır'dan Çin'e ulaşan bu teknik, M.S.1.yüzyılda Han Sülâlesi döneminde sadece yeşil sırlı olarak yapılmış, T'ang sülâlesi döneminde, 8. yüzyılda yeşil başta olmak üzere üç renk halinde uygulanmıştır. bu teknik, Japonya'ya ve Ortadoğu'ya yayılmıştır.

Üç renk seramiği tekniğinde, desen sırlanan eserin üzerinde, fırınlanmadan önce, sivri bir uçla belirlenmekte ve seramik daha sonra fırınlanmaktadır. Kato'nun üç renk seramikleri, teknik bakımdan olağanüstü başarısıyla olduğu kadar, formlarıyla da, üstün bir zevki yansıtır.

Geçmişten günümüze yeni bir soluk getiren bu değerli sanatçıyı ve eserlerini tanımak, İstanbullu sanatseverler ve araştırmacılar için, gerçekten büyük bir mutluluk olmuştur.

طریق
١٢٩٩

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

☐ İngiliz gazetelerinin beyânına göre Sivastopol ile Rusya'nın Bahr-i siyâhî [Karadeniz]'deki diğer limanlarının tahkîm ve tersînine [sağlamlaştırılmasına] fevkalâde gayret olunuyor.

Amerikalı mühendisler vasıtasıyla sevâhilden biraz uzakta birtakım demir teller elektrik ile düşman torpillerini tahrib edecektir. İşbu telin usul-i istîmâli ziyadesiyle mektûm [gizli] tutulmakta imiş. Hattâ mezkûr nev-icad âletlerin vazi hengâmında [konulması sırasında] Sivastopol limanı on iki saat sedd olunmuş [kapanmış] imiş... (1 Ağustos)

☐ Rusya devleti Bulgaristan tarafından vukû bulan müracaat-ı mütevâliyyeye [ardarda yapılan başvurulara] cevap olarak Rusya Bulgaristan'ın menfaatini iltizam etmekten fârig olmamış [vaz geçmemiş] ise de, Bulgaristan bazı muâmelâtıyla Rusya'dan tebâüd eylediğine [uzaklaştığına] ve ahvâl-i hâzırada Rusya'yı ilzâm edecek [bağlayacak] bir teminat irâesi [göstermesi] için adîm ülimkân [imkânsız] olduğuna mebnî Rusya'nın reviş-i ahvâle [durumun gidişine] göre muâmelâtını tayin etmeye mecbur olduğunu beyan etmiş olduğu Avrupa gazetelerinde mukayyeddir [kayıtlıdır]... (11 Ağustos 1886)

☐ Büyükada mevsim-i sayfda [yaz mevsiminde] tebdil-i âb ü hevâya [su ve hava değişikliğine] muhtaç olanlar için müsâidât-ı tabiiyyeye malik bir mesire iken birkaç seneden beri hâl-i tabiiyyesinin dûçâr edildiği tahavvülat [değişiklikler] ve inkılâbata mebnî toz ve toprağı bol bir kasaba halini kesb eylediği ve mevsim-i sayfta cezîre-i merkûmeye [adı geçen adaya] gidenler ciyâdet-i hevâ [hava güzelliği] yerine bol bol toz toprak içinde âlûde [bulanmış] oldukları ve daire-i belediyyesi senevî iki bin liraya karîb [yakın] bir meblâğ cem' ve tahsil eylediği halde karyenin yalnız iskele civarında ve göz önünde görünen birkaç mahalle-i sulanıp mahall-i sâiresi hâli üzere bırakıldığından oralarda sâkin olanların toz ve topraktan hânele-i haricine çıkamadıkları matbaamıza ihbar ve daire-i belediyyenin celb-i nazar-ı dikkati ihtar kılınıyor... (14 Ağustos 1886)

MUKTEBESAT

☐ İzmir gazetelerinin rivayetine nazaran geçende Ayvalık mûteberânından iki zâtı çiftliklerine giderken yoldan kaldırıp fidye-i necât [kurtulma akçesi] almak üzere Yunanistan'dan bir kayığa râkiben [binerek] yirmi kadar eşkiya Ayvalık kazası civarına geleceğini kâim makam-ı kaza Mehmet Ali Paşa haber alıp bizzat işbu eşkiyanın takibine gitmiş ve eşkiya daire-i kazaya duhûle ferec-yâb olamayarak [fırsat bulamayarak] diğer tarafa çıkmış ise de her taraftan takiplerine devam edildiği ve İzmir vilâyeti dahilinde türeyen birtakım eşkıyânın tenkili [yok edilmesi] emrinde her türlü teşebbüsâta ibtidâr edildiği [girişildiği] anlaşılmıştır... (3 Ağustos 1886)

☐ Almanya ile Avusturya beyninde [arasında] tesis ve te'kîd olunup [kurulmuş ve sağlamlaştırılmış] İtalya'nın dahi dahil bulunduğu hey'et-i ittifakiyyeye Lord (Salisburi)nin taht-ı riyasetinde teşekkül eden heyet-i vükelânın İngiltere'yi dahi ilhak [katma] emelinde olduğu şüyû bulmakla Londra'nın (Tayms) gazetesi bir bend-i mahsusunda "Almanya ile Avusturya beyninde revâbıt-ı ittifakiyyenin teekküd etmesini [sağlamlaşmasını] İngiltere sahîhen arzu ediyor ise de İngiltere bir devlet-i bahriyye ol-

makla Almanya ve Avusturya devletleri misillû düvel-i berriye [kara devletleri] ile akd-i ittifak edemez!" demiştir... (12 Ağustos 1886)

☐ Denizli Sancağı dahilinde Saray kazası merbûtatından Kadı nahiyesindeki tarîkin [yolun] bazı mahallerinde vâkî tepelerin mukaddema vukû bulan tezelzül-i arzdan [yer sarsıntısından] kaynamaya başlayıp hattâ o civar ahalîsini dûçâr-ı havf [korku] ve heyecan eylemekte olduğu cihetle ahali-i mezkûre hanelerinin tahliyesi ve tarîkin dahi tebdîli [değiştirilmesi] zımnında liva-yı mezkûr ser-kondüktörü Mihran efendi i'zâm edilmiş [gönderilmiş] ve şehr-i sâbıkın [geçen ayın] on birinci Cuma günü saat beş raddelerinde gayet de şiddetli bir sadâ zuhûrunu müteâkib zikr olunan tepeler yerlerinden beş on arşın mesafeye sıçrayıp kaynayarak bir saniye içinde mahv ü nâ-bedîd [görünmez] olduğu ve'l-hamd nüfus ve ebniyece [yapılar bakımından] bir gûna sakatlık müşâhade edilmediği ve sâye-i teshilât-vâye-i padişâhîde mezkûr tarîkin yüz metro ve mahalli derhal tebdîl ettirilerek [değiştirilerek] mârin ve âbirînin [gelip geçenlerin] mürûr ü ubûrları [gidiş gelişleri] teshîl [kolaylaşmış] ve temin kılınmış olduğu iş'âr-ı mahallîye atfen liva-yı mezbur [sözü edilen sancak] mutasarrıflığından bildirilmiştir... (22 Ağustos 1886) (Aydın Gazetesi'nden menkûldür)

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Beyoğlu'nda (Lüksemburg) Oteli karşısında bir sarraf dükkânına evvelki gece hırsızlar girip yatmakta olan bir çocuğu ellerinden bağlayıp mevcut buldukları doksan lirayı gasb etmişlerdir.

Polis keyfiyeti haber alınca mahall-i vak'aya [olay yerine] yetişmiş ve çocuğun ellerini çözüp tahkikata bed ve mübaşeret eylemiştir [başlamış ve girişmiştir]... (10 Ağustos 1886)

☐ Küçük Çamlıca civarındaki kasr-ı hümâyun bekçisi Mustafa efendinin on sekiz yaşındaki yeğeni Mehmed geçen Çarşamba günü saat beş kararlarında yıkanmak üzere Uzunçayır deresine girip mağrûken [boğularak] vefat etmiş ve muayenesi bi'l-icra defnine ruhsat verilmiştir... (15 Ağustos 1886)

☐ Şehzâde İnas Rüşdiyesi bu defa Yenibahçe civarında Valide Hastanesi Caddesi'nde Nakkaşpaşa Mahallesi'nde vâkî on beş numaralı haneye nakl edilmiş olmakla mekteb-i mezbûra yazdırılacak şâkirdan için Ağustos'un dördüncü Pazartesi gününden itibaren mekteb-î mezkûra müracaat eylemeleri zımnında ilân-ı keyfiyete ibtidar kılındı... (15 Ağustos 1886)

İLÂN VE REKLÂMLAR

☐ Dersaadet rüşdiye mekteplerinde haftada bir defa divanî ve rik'a yazısını ta'lim ve irâe eylemek üzere birkaç muallim istihdâmı lâzım gelip bu hizmete rağbet edenler müsabaka tarîkiyle ba'd-el-imtihan kabul ve tayin kılınacağından tâlip olanlar Temmuz'un yirmi dokuzuncu Salı [Milâdî on Ağustos] günü Maarif Nezaret-i celîlesinde Mekâtib-i Rüşdiyye İdaresi'ne müracaat eylemeleri zımnında ilân-ı keyfiyete ibtidâr kılındı... (7 Ağustos 1886)

☐ Lu'biyyat-ı garibesiyle [garip oyunlarıyla] temâşâ-künânın [seyredenlerin] hayretini celb etmiş olan İsveç kralının hokkabazı Profesör (Robert)'in geçen Pazar günü icra edeceği mel'abe [oyun] yarınki Pazar gününe tehir olunup ba'd-ez-zuhr (öğleden sonra) Beygölü'nde Konkordiya tiyatrosunun bahçesinde icra olunacağı ilân olunur... (8 Ağustos 1886)

☐ Varna tarikiyle gelecek bilcümle vapurların emsali gibi beş gün karantinaya konulması hakkında bâ irâde-i seniyye ittihaz olunan kararın hüsn-i muhafazası için Kordon dahilinde gürûb-i şemsten [gün batımından] sonra tenezzüh [gezinti] maksadıyla ahalîden kimesne bulunmaması hususu meclis-i mahsus-ı vükelânın tensîbi [uygun bulması] üzerine ilân olunur... (18 Ağustos 1886)

İlân-ı İdare-i Mahsusa:

☐ Pazar günlerinden maâda sabahları Maltepe'den saat on ikiyi otuz dakika geçerek hareketle Moda iskelesine uğrayarak köprüye gelen ve akşamleyin dahi köprüden saat onda hareketle Moda iskelesine uğrayarak Maltepe'ye giden vapur işbu şehr-i Ağustos'un on birinci Pazartesi gününden itibaren sabahları Maltepe'den saat on ikiyi çâryek [çeyrek] geçerek kıyam ve hareketle saat bir raddelerinde dahi Moda iskelesine uğrayarak köprüye geleceği ve akşamleyin dahi saat on buçukta köprüden hareketle Moda iskelesine uğrayarak Maltepe'ye gideceği ilân olunur... (19 Ağustos 1886)

☐ Üsküb'te teslim olunmak üzere lüzumuna mebnî mübâyâa olunacak dört yüz altmış bin kıye [okka] üçüncü numara İstanbul dakikinin [ununun] mâh-ı hâl-i Rûmînin dokuzuncu Cumartesi günü karar-ı kat'îsi verileceğinden i'tâsına tâlip olanların Levâzımat-ı Umumiyye Dairesi'ne gelmeleri... (20 Ağustos 1886)

☐ Beşiktaş'ta Teşvikiye Mahallesi'nde Birinci Karakol Sokağı'nda 21 numara ile murakkam [rakamlanmış] on iki oda iki sofa bir kuyu bir mutfak ve bir ahır ve beş yüz arşın bahçeyi müştemil bir bâb hane sahibi tarafından satılık olduğundan tâlip olanların mahall-i mezkûre muhtar-ı sânîsi Osman Ağa'ya müracaat eylemeleri ilân olunur... (20 Ağustos 1886)

DIŞ HABERLER

☐ İtalya'da kolera illetine musâb olan [tutulan] fukaraya bir iâne defterinin küşâdı İtalya Kralı haşmetlû Humbert hazretleri tarafından Roma Şehremanetine emr ve iş'âr ile ceyb-i kralîden [kralın cebinden] yüz bin Frank irsal kılınmıştır... (9 Ağustos 1886)

İngiltere'de Harbiye ve Bahriye Nezaretleri Memurlarının İrtikâbı [Yiyiciliği]

☐ Londra'dan yazıldığına göre Harbiye ve Bahriye nezaretleri memurları irtikâb ile maznûn [zanlı] bulunmuşlardır.

Memurîn-i merkûmesnin esliha ve mühimmat ve levâzım ve hayvanat için yevm-i mübâyaatında [satınalma günlerinde] müteahhidler ile uzlaşıp bir hayli akçeler ihtilâs eyledikleri [çaldıkları] mervîdir. Müteahhidler tarafından i'tâ olunan levâzım ve eşyâ-i sâirenin şart-ı mukaveleye muvâfık olduğu muhakkaktır.

Maznûn memurlar ve müteahhidler ise protesto edip rivayet-i mezkûreyi müfteriyat addiyle nâşirleri aleyhine davaya kıyam ediyorlar imiş... (18 Ağustos 1886)

☐ Paris'teki hayvanat bahçesine her sene kürre-i arzda sâkin tavâif-i muhtelifeden [çeşitli gürûhlardan] erkek ve kadın âdemler celb olunarak kıyafet-i asliyyeleriyle enzâr-ı nâssa [insanların bakışlarına] arz olunduğundan bu defa Hindistan'daki (Seylan) adasından yetmiş nüfustan ibaret bir kabile celb olunmuştur. Bunların elli yedisi erkek, on üçü kadındır.

Beynlerinde [aralarında] Buda mezhebinden ruhbanları [din adamları] ve tabib ve hokkabaz ve rakkas ve sihirbazlar olduğu halde on iki dahi fil getirmişlerdir.

Merkumlar işbu fillere râkib [binmiş] olarak âdet-i kavmiyyeleri üzere gezmektedirler.

İşbu tenografi [etnografi!] yani (fenn-i ahval-i akvam) sergisine pek çok züvvâr [ziyaretçiler] gitmektedir... (22 Ağustos 1886)

METE TUNÇAY

PHASELİS'İN KATİL ANTİK ASMALA

Antalya-Kemer-Tekirova yakınlarındaki bu tarihsel ören yeri, eşsiz coğrafî konumuyla, bana her zaman Akdeniz kıyılarımızın incisi gibi gelmiştir (bence en yakın rakipleri: -canlarına okunmazdan önce- Kaş, Knidos, Gümüşlük/Bodrum ve Karadeniz'deki Amasra!) Phaselis'e karadan gidişlerimin birinde, hemen girişteki, çam ağacına sarılarak onu boğup deviren asmanın görüntüsü kafama takılmış, sonradan, niye resmini çekmedim diye hayıflanmıştım.

Bu yaz katıldığım bir Mavi Gezi'de Phaselis'e uğrayınca, mutlaka o asmayla ağacı görmek istedim. Ama yerini ararken farkettim ki, böyle bir değil, birçok çift var. En görkemlilerinden birinin -parça parça- fotoğrafını almaya çalıştım. Bu kere de, asmaların kökeni sorusu aklıma düştü. Bunların, antik Phaselis halkının üzümlerini yemek ve şarap yapmak için diktikleri kütüklerin soyundan geldikleri apaçık. Fakat, ya o kütüklerin *kendileriyseler!*Bitkiler âleminde "her canlı ölümlüdür" gibi bir doğa yasasının her zaman geçerli olmadığını çoktandır biliyordum. Bazı ağaç ve çalı türleri, yanma-kesilme gibi bir dış

ARI

etkiyle ortadan kaldırılmadıkça, ilke olarak ölümsüzdür*(semper virens)*.Acaba asmanın ömr-ü azamisi neydi? Londra yakınlarındaki Hampton Sarayı'nın bahçesindeki, gövdesinin çevresi iki metreyi aşan, uzunluğuysa otuz beş metreye yaklaşan Büyük Asma'nın ikiyüz küsur yaşında (dikilmesi; 1769) olduğunu hatırladım. Ankara'ya dönünce, botanikçi dostlardan soruşturdum. Asmaların ömrünün birkaç yüzyılı geçemeyeceğini söylediler. Ama dolaylı bir üreme biçimleri de varmış. Bir asmanın dallarından bazıları uzar, toprağa girer, orada yeniden köklenir, eski asma kuruduktan sonra da, bu yaşamaya devam edermiş. Böyle olunca, Phaselis'in yabanlaşmış, azmış, ağaç katili asmaları, bir iki bin yıl önce dikilen kütüklerin kendileri mi, torunları mı dersiniz?

Phaselis hakkında, Gürol Sözen'in son derece güzel resimlerle bezeli bir yazısı, Beymen-*Status* dergisinin son (1986 ilkbahar-yaz) sayısında çıktı (s. 70-74). Ancak yazının başındaki, (Ara Güler imzalı) Nemrut dağı Kommagene krallığı heykellerinden bir koca kafa resminin hikmetini anlayamadım. S. 72'deki Phaselis'in zakkumları altyazılı fotoğraf da, gerçekte -yazıda sözü geçen- komşu Olympos kentinden!

Harzemli Musa

(İ.S. 795-850) Matematikte Devrimci ve Avrupa'da Rönesans Öncüsü

Adı: Abdullah oğlu Muhammed oğlu Musa
*Doğum: Özbekistan'da Aral Gölü güneyinde Harizm'in Kurtebil Kenti**
Uğraşı: Bağdat'a Halife Me'mun'un kütüphanesinde hâfızı kütüp, 835'de Hindistan dönüşü, Cebir Kitabı yazmakla görevli.
Uzmanlığı: Matematikçi, astronom, haritacı, usturlapçı
*Arapça adları: Abdullah bin Muhammed bin Elkharizmî, El-Şeyh İlâcel Abdullah Muhammed bin Musa, [*Tabarî Tarihi *(III/1364)'ne göre] El-Mecusî*
Latince ve Avrupa'da adları: Al-Khowarezm, Al-Huwarizmis, Muhammed Ibn Musa Alchowarizmi, Algorizm, Algoritma, Augrizme, Augrın, Algorismus...
Kitapları: Cebir, Matematik ve Astronomi, Coğrafya konularındadır.

SABAHATTİN PEYMAN

Bugünün gençleri ve hatta yaşlıları, isterse Arap harflerini bilsinler, modern rakamlar ile dört işlem ve cebir ile hesap yaparlarken, bunun nasıl bir devrim sonucu olduğunu ve kimin tarafından gerçekleştirildiğini pek bilmezler. Zira bu devrim günümüzden 1130 yıl önce olmuştur.

Yenileşim (= Rönesans), hemen hemen biribirine yakın zamanlarda olmak üzere, İtalya, Bizans, Japonya, Avrupa'da Büyük Karl İmparatorluğu'nda ve en önemlisi Bağdat'ta başlamıştır.

Bağdat'ta İslâm Rönesansı'nı başlatan kişinin Horzun (Harzem)li Musa olduğunda tarihçiler birleşirler.[1]

Karpinski, "Avrupa bilim adamları aydınlanmak için 12. yüzyılda İslâm Dünyası'na döndüler ve Muhammed bin Musa'nın çalışmaları bunların en önde geleni idi" demektedir. ([2]/s.23).

Seignebos, kitabının *Yenileşme Çağı* (Rönasans) (1/s.195) bölümünde rönesans'ın matematik ve ekonomik iki yönü bulunduğunu belirtir ve "...IX. yüzyılda İtalya'da Mont de piété = Rehin bankası = Merhamet Bankası kurulup, halkı tefeci elinden kurtarmak için düşük faizle para verilmeğe başlandı" diye yazar, "Kentten alacaklı olan ailelerce kurulan ve en eski banka olan San Giorgio Bankası Genova'da kuruldu. ...Her ortağın bir hissesi ve de bunu satma hakkı vardı... Genel olarak aynı aileden birkaç tacirin birleşerek kurdukları 'Ticaret Şirketi' de üyelerinin ayrı olduğu bir şirket örneği vermeğe başlıyordu..."

Bu işleri yürütebilmek ise, doğru hesap yapmağa bağlı idi. Oysa parmak hesabına benzer Romen rakamları (I, II, III, IV, V....) ile bunu yapmak, hem de (L = 50), (C = 100) imgelerinin katılmasına rağmen güçtü. Seignobos: "İngiltere'de hesaplar damatası oyunu masasına benzer dokunmuş bezle örtülü masalar üzerinde pullar ile yapılıyordu, "sıfır" ise bilinmiyordu. Bu nedenle Orta Çağ hesapları hatalar ile doluydu" diyor. Oysa

---

* Arap tarihçiler, Gürcan bölgesinin Sasanî döneminde Zerdüşt dinine geçen Türklerden zabt edildiğini, yazarlar. VII. yüzyıl tarihçisi Ermeni Sebeos Dihistan, bölgeyi Türkistan sayar. İstemi Kağan 563'de Hus*rev Enuş*irevan ile yaptığı paylaşmada Taşkent, Semerkand, Buhara, Keş Nasaf gibi Batı Türkistan'ı Göktürk payı olarak alır. Araplar geldiği zaman, Kalaç Türkleri buralardan başka İran içlerine de girmiştir. Doerfer Kalaç'ların en eski Türkçeyi konuştuklarını bildirir (*Umumi Türk Tarihine Giriş*, S.169)

13. yüzyılda yaşayan Ibn Haldun *Mukaddime*'sinde 8. Bölüm (S.3/203) Güneybatısında Harizm, Kuzeyinde Aral gölleri olan Harizm'in Türk Guz (= Oğuz)ların alanı olduğunu yazar.

Arap rakamları (= *Chieffer d'Arabes*) onlara "sıfır" katılması ile yapılan hesap türü XV. yüzyıla doğru birkaç İtalyan kentinde kullanılmağa başlamıştı. Bu uygulama, ilkin yasaklandı. Ama XV. yüzyılda, yalnız İtalya'da, birkaç şehirde olmak üzere, yavaş yavaş yayıldı. XVI. yüzyılda halâ Almanlar Venedik'e hesap öğrenmeye gidiyorlardı. Bu tarz hesap, Cambridge Üniversitesi'nde bulunan Adelard of Bath'ın Musa'nın *Kitap el-Muhtasar fi'l-Hisabe'l-Hindi*'nin çevirisi (1205). Musa bu yapıtında ondalı sistemi sunmuştu.[3] A. Adıvar "Bu yöntemi kabul etmeyen ve Abaküs kullananlara *Abaciste**, öysa melalı sistemi kullananlara, ki Harzemli'ye dayanıyorlardı, *Algoriste* denilmiştir" diyor.[4]

HESAP İÇİN SİMGE KULLANILIŞI

Hesap için simge (Şimdiki adı ile rakamlar) kullanma eskilere dayanır. Eski Mısır papiruslarında özel işaretler vardır. Geldanîler (Kaldeliler) 1 = 𓍢 , 10 = 𓎆 ile gösterirlerdi. I hem I'i hem de 60'ı gösterirdi. Böylece 63 yazmak için I, III olarak aralıklı yazılırdı.

Yunanlılar bazı işaretler kullanmışlarsa da pratik değildi. İ.S. 3. yüzyılda İskenderiyeli (Yunanlı olmadığı anlaşıldı) Diophantus Grek harflerini kullanmıştır ([2], [5], [6] ve [7])

Araplar önce Yunan harflerini, sonra *Erkamı Gümel* denen kendi harflerini (bizim *EBCED* hesabı dediğimiz ve yandaki çizelgede gösterilen hesab sistemini) kullanmışlardır. Bunu Divan Edebiyatımızdan hatırlarız. (Ebced hevvez, hutti, kelemen...). Şiir ve kitabelerde Ebced hesabı ile tarih düşürülürdü.

Hintlilerin hesap sistemi on rakama dayanıyordu ve şu işaretler ile gösteriliyordu:

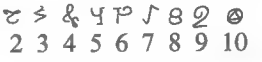

İşte Musa bundan esinlenerek Arapların Hesab-ı Gubarî dedikleri rakamları düzenledi[2].

Birunî (973-1048), *Teskeretül fil Hisap* adlı kitabında sıfır için (.) ve 5 için (0) rakamlarını kullanmıştır. Harzemli Musa'nın *Kitabül Muhtasar fil Hesab-ül Hindî* kitabında kullandığı, bu rakamlardır. Bu kitabın aslı henüz bulunmamış olup, Bath'lı Adelard tarafından Kurtuba'dan alınıp Latinceye *"Algorithmi de Numero Indorum"* adıyla çevrilen yapıt sayesinde Avrupa'ya geçmiştir.

Musa Halife Me'mun tarafından 830'larda Hindistan'a ve Afganistan'a yollanmıştır. O dönemde Hindistan'da Matematikçi Mahaviracarya yaşıyordu. Hindistan'da cebir ile ilgi Aryabhabata ile başlamış ve 12 yüzyılda Bahascara'nın bilime önemli katkısı ile sürmüştür. Halife Mem'un Musa'dan bir cebir kitabı yazmasını istemiş ve o da 835'te Hisab-ül-Cebir ve 'l-Mukabele'yi yazmıştır. *Cebr* Arapça'da "çıkan kemiği yerine koymak" anlamınadır. Avrupa'da ad vermek güçleşince Algebra denmiştir ([2]/ s.67-157).

Modern Rakamların Gelişimi*

Modern	Ara**	Gubarî	EBCED
1	١	١	ا
2	٢	٢	ب
3	٣	٣	ج
4	٤	٤ (٤)	د
5	٥	٥ (٥)	ه
6	٦	٦	و
7	٧	٧	ز
8	٨	٨	ح
9	٩	٩	ط
10	١٠	١٠	ي
20		٢٠	ك
30		٣٠	ل
40		٤٠	م
50		٥٠	ن
60		٦٠	س
70		٧٠	ع
80		٨٠	ف
90		٩٠	ص
100		١٠٠	ق
200		٢٠٠	ر
300		٣٠٠	ش
400		٤٠٠	ت
500		٥٠٠	ث
600		٦٠٠	خ
700		٧٠٠	ذ
800		٨٠٠	ض
900		٩٠٠	ظ
1000		١٠٠٠	غ

* Tabloda görülen ve Chiffred'Arab denilen rakamlar 1202'de İtalyan matematikçisi Fibonacci'nin Liber Abacci adlı hesap kitabı ile Avrupa'ya girmiştir.

** Eski saatlerde kullanılırdı, elimizde annemden kalma böyle bir saat var. Sıfır için (.) ve beş için (0) rakamının düzenli kullanılışı Osmanlılarda yakın zamanlara aittir.

EC-CEBR VE MUSA'NIN ÖNEMİ

Adından da anlaşılacağı üzere, Türkistanlı olan İbn Türk'ün cebir konusunda ilk kitabı yazan kişi olduğunu, Aydın Sayılı bildirmiştir.[7] Onun kitabı henüz bulunamadığından, Harzemli Musa'nın yazdığı *El-kitap-ı Muhtasar fî Hesab-ül Cebr ve'l Mukabele* adlı kitabı cebirin öncüsü sayılmıştır. Bu kitabın aslı Oxford Üniversitesi'nde olup, 1831'de Rosen tarafından Arapça aslı ile birlikte İngilizce çevirisi yayınlanmıştır.[8] Bunun ilk cebir kitabı olduğunu K.Aslam *Kitab-ül-Vaşaya bi'l Cebre* adlı kitabında bildirmiştir.[9]

Karpinski ([2]/s.33), Musa'nın Cebir kitabının Latince'ye ilk çevirisinin muhtemelen Chester'li Robert tarafından yapıldığını söyler: sonraki çevirileri de anlatır. Ama daha başlarken, "Avrupa'da matematikte Grekler'den *Reqimonotamus* (1436-1476) zamanına kadar herhangi bir matematikçiden en yetkili olan Musa'dır. Onun hesabı Hindu hesaplama sistemi ile geleneksel hesaplama yöntemini,, *calculationı,* (calculus: çakıl taşı) yıkmış ve cebir ile modern analiz sistemini kurmuştur "demektedir.

* *Abaciste*'ler Abakus adı verilen, eskiden okullarımızda kullanılan boncuklu hesap aletinden yararlanırlardı. Bu aygıt SSCB ve Çin'de hâlâ mağzalarda kullanılıyor.

Mahaviracarya'nın Kitabını İngilizceye *The Gamta Sara, Sangrha of Mahaviracarya* (Madras Gov.Pres. 1912) adı ile Rangacarya çevirmiştir.

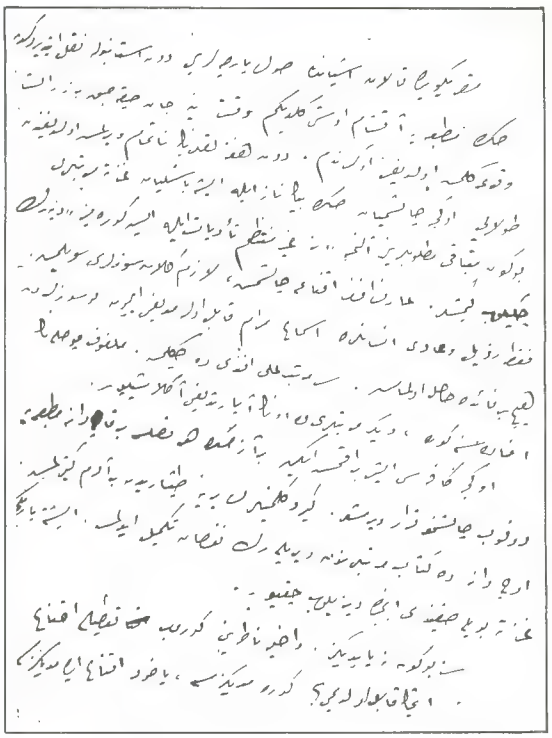

Ebuzziya Tevfik Bey'in Divan-ı Harb'den Kapatma Kararı Beklemesi

NECDET SAKAOĞLU

Tanzimat'dan Mütareke'ye uzanan seksen yıl boyunca basınımızın verdiği mücadele henüz enine boyuna incelenemedi. Basın'a yönelen tepkilerin türlü nedenlerini de öğrenebilmekten yoksunuz. Durum bu olunca -daha niceleri gibi- Ebuzziya Tevfik Bey'in (1849-1913) basın tarihimizdeki yerini de yeniliklere ve özgürlüklerin kazanılmasına katkısını da yeterince bilmiyoruz demektir. Onun, ömrünün iki katı sayıdaki değerli eserleriyle, matbaacılıkta, gazetecilikte, sâlnâmecilikte ve edebiyat öğretiminde başardığı öncülük herhalde unutulmayacaktır. Fakat bu saygınlığa erişmenin bedelini yıllarca sürgünlerle, maddî manevî kayıplarla ölüm döşeğinde bile kulağına tutuklanma kararı fısıldanarak ödediği de unutulmamalıdır.

Ebuzziya Tevfik Bey, tarafsız gazetecilik anlayışını Şinasi'den devralmış, *Tasvir-i Efkâr*'ı da örnek bilmişti.[1] Nitekim bu "nâmuslu" gazetenin tarihe karışmasından kırk yıl sonra 1908 Devrimi günlerinde Türk Basını benzeri görülmedik bir serbestliğe kavuşunca o da *Tasvir-i Efkâr*'ı diriltmek için oğulları Talha ve Velid Beyler'le işe koyuldu. Kendisi, Talha ile birlikte Konya'daki sürgün hayatından İstanbul'a yeni dönmüştü ve üstelik Konya Mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'a da katılmıştı. O daha çok mecliste Matbuat ve Matbaalar Kanunu'nun hazırlanması ile uğraşırken Talha Bey de Ebuzziya Matbaası'nı kurma çabasındaydı. Nihayet, şımarıklıkların, hezeyanların, öfkelerin, alayların iftiraların egemen olduğu o günkü basın curcunasına, 31 Mayıs 1909'da "Yeni Tasvir-i Efkâr", hokkası dilenci çanağı olmaktan uzak, pahalı ve seçkin bir gazete sıfatıyla katıldı. Kısa zamanda da en çok satan (ortalama 3500 adet) günlük yayın oldu. Fakat, İttihad ve Terakki Fırkası'nın sağladığı geçici özgürlük ortamında; seviyeli *Tanin*'ler, *Akşam*'lar, *Mizan*'lar için de, bağnaz veya alaycı *Volkan*'lar, *Serbestî*'ler, *Üfürük*'ler, *el-Körük*'ler için de satmak ve tutunmak başlıca kaygıydı. Bu nedenle samimiyetsiz kutuplaşmalar (İttihatçı, Muhalif, Ümmetçi vb.) aldı yürüdü. Muhalif basının giderek çatallanan ve zehir kusan diline dayanamayan iktidar, ilkin "ezhan-ı umumiyeyi tehyic edecek (halkı heyecanlandırıp ortaya dökecek) yolda neşriyat-ı muzırra (zararlı yayın) da ısrar etmesi" gerekçesiyle *Mizan*'ı kapatmıştı. 31 Mart Olayı ertesinde ise Divan-ı Harb-i Örfî'ler (Sıkıyönetim Mahkemesi), muhalif tutuklatma astırma sürdürme uygulamasında Devr-i Sâbık'ı (II. Abdülhamid dönemini) arattıracak bir hava estirmekteydiler. İstanbul'daki Birinci Divan-ı Harb'in ilk kararı basınla ilgiliydi: *Osmanlı Gazetesi*, resmî duyurulara aykırı şekilde halkın zihnini karıştıracak yayını nedeniyle süresiz kapatıldı. Sıkıyönetim mahkemeleri ortak bir tebliğle de "sınırsız basın özgürlüğünün kötüye kullanılması durumunda akılların fikirlerin zehirleneceğini, birlik ve beraberlik anlayışının yerini kargaşanın alacağını, bu bakımdan özellikle hükümeti ve ordu komutanlarını aşağılayıcı, küçük düşürücü sanık ifadelerine, halkın inançlarını yönlendirici haber ve yazılara gazetelerde yer verilmemesini" uyardılar. Fakat sonraki günlerde bunun bir etkisi görülmedi. Övmek, sövmek, alay etmek arttı eksilmedi. Vurulan gazeteciler, kapatılan gazeteler bu dönemin en bellibaşlı özelliğidir.

Ebuzziya'nın *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ı iktidar paralelinde ve ağırbaşlıydı. Elbetteki Divan-ı Harb kararıyla kapa-

tılması sözkonusu değildi. Ama, Ebuzziya ve oğlu Talha, gazetenin sıkıyönetimce kapatılmasını dört gözle beklemekteydiler!.. Bu garip fakat gerçek bekleyişi, babadan oğula yazılmış bir pusuladan[2] birlikte okuyalım:

"Makriköyü'nde (Bakırköy) kalan eşyanın parçalarını dün İstanbul'a nakl ettirdikden sonra matbaaya akşam üstü geldiğim vakit yeni can sıkacak bin rezalet vukua gelmiş olduğunu öğrendim. Dün haftalıklarının nâ-tamam (noksan) verilmiş olduğundan dolayı o gece çalışmayan sonra bin nâz ile işe başlayan gazete mürettibleri (dizgicileri) bugün mütebaki matlûblarını (kalan alacaklarını) alınca "biz gayrimuntazam tediyat (düzensiz ödeme) ile iş görmeyiz" diyerek çekülüb gitmişler. Arif Efendi iknaya çalışmış, lâzım gelen sözleri söylemiş. Fakat rezil ve âdi insanlara esmâı meram (dert anlatmak) kabil olmadığı içün bu sözlerden hiçbir faide hâsıl olmamış. Sermürettib (baş dizgici) Ali Efendi de gelmiş. Melfuf (ilişik) pusulanın ifadesine göre diğer mürettibleri de onun ayarttığı anlaşılıyor.

O gece kâffesi (hepsi) iş bırakmış iken biraz sonra her nasılsa birkaç dâne matbaaya dönüp çalışmağa karar vermişler. Gerü gelmeyenlerin yerine dışarıdan bir âdem getirilmiş. Üç dâne de kitab müretteblerinden verilerek noksan tekmil edilmiş. İşte yarınki gazete böyle sıkıntı içinde dizilüb çıkıyor.

Siz ne yapdınız? Dâhiliye Nazırı'nı (İçişleri Bakanı) görüb tâ'tile (yayını durdurmaya) iknâ etmek kabil oldu mu? Göremedinizse, yahud ikna edemedinizse bugün yine kemal-i ehemmiyetle (önem vererek) işi takib edüb neticeyi matlûbeye isâle (istenen sonuca ulaştırmaya) çalışınız. Matbaa öyle bir müzakaya (darlık) içinde bulunuyor ki eğer Divan-ı Harb tâtil etmezse (kapatmazsa) ya kâğıd alamamak yüzünden yahud mürettib bulamamak derdinden gazete çıkmayıverecek. Bunu, vukuu muhakkak (olması kesin) bir tehlike gibi lâyık olduğu ehemmiyetle telâkki edüp (kavrayıp) ona göre hareket ediniz. Ben yarın sabah yine Tal'at Bey'i[3] göreceğim. Fakat ondan alacağım cevabı biliyorum. "Ben söylerim yapdırırım" diyecek. Sonra ya söylemeğe vakit bulamayacak, yahud pek ehemmiyetsiz bir tarzda söylediği içün teklifinden bir netice hâsıl olmayacak. İki ay evvel kolaylık varken şu gazeteyi satub belâsından kurtulmadığımıza ah ne büyük hatâ etdik. İşte şimdi cezasını çekiyoruz. Yine tekrar ediyorum, mümkün olabilen her vasıtaya müracaat ederek Dâhiliye Nâzırını tâ'tile bugün ikna etmeğe çalışınız. Yukarıda söylediğim gibi başka ârıza (aksama) ile neşriyatın inkıtaa uğraması (yayının durdurulması) tehlikesi, ne yapıp yaparak şu işi tesviye etmeğe (gerçekleştirmeye) bizi mecbur ediyor.

Benim Ayas'da[4] işim var. Gelmek kabil değildi. Dün Halil Bey'le ne yapabildiğinizi, dâvavekili Ahmed Muhtar Bey'i görüb görmediğinizi lütfen bana bir pusula ile yazınız. Doyçe Oryant Bank'dan bir şey yapabilmek kabil oluyor mu? imza"

Basın tarihimiz bakımından bu pusula önemlidir. O fırtınalı günlerde (1909-1913) birçok gazete, iktidarın hışımına uğrayıp kapatılırken Ebuzziya Tevfik Bey, basım sorunları yüzünden çıkması tehlikeye düşen gazetesini sıkıyönetime kapattırmak istemektedir.

Bu ilginç belge üzerinde herhangi bir yorumda bulunmak, Basın Tarihi üzerinde araştırma yapanların işidir. Yalnız, fırtınalı dönemlerdeki "gazete kapatma" olaylarının belli nedenlere bağlanamayacağı konusunda bu pusula düşündürücü bir örnek veriyor. Demek ki kimi kapatma kararlarının gerisinde "kapattırma ricaları" bile olabiliyormuş.

Durum bu olunca, Mahmud Şevket Paşa'nın eğik kalpağıyla alay ederek, Tal'at Bey'in üç kuruşluk görevden tâ nerelere yükseldiğini haykırarak sözde cesaret ve vatanperverlik gösterilerinde bulunanların da kimbilir, sırtlarındaki hangi yükleri atabilmek için bu yollara başvurduklarını akıldan geçirmemek elde değildir.

---

[1] Haziran 1862 - Temmuz 1867 arasında 831 sayı çıkabilen *Tasvir-i Efkâr*, bir söylentiye göre 24.000 tirajı ile en çok okunan Türkçe gazeteydi. Devrin yöneticilerine çatan bir makale yüzünden kapatıldı. *Yeni Tasvir-i Efkâr* 31 Mayıs 1909'da yayın hayatına girdi. Ancak 1910, 1912 ve 1913 yıllarında birçok kez kapatıldı. Her seferinde *Tasvir-i Efkâr, Tefsir-i Efkâr, İntibahı Efkâr, Tevhid-i Efkâr*... gibi değişik adlarla yayınını sürdürmeye çalıştı. 5 Mart 1925'e dek yaşadı.

[2] Bu tahmin bize aittir. Çünkü, gazetenin imtiyaz sahipliğini Talha Bey (1881-1921) yapmaktaydı. Ebuzziya, oğluna yazdığı için hitapta bulunmaya bile gerek duymamış. Yazısı ve imzası, ise kendisini tanıtıyor. Kağıtta tarih bulunmaması bir şanssızlıktır. Ancak, 12 Ekim 1912'deki kapatma ile ilgili olduğu ve herhalde aynı günlerde yazıldığı düşünülebilir. (Bu değerli belgeyi bize veren gence göre yazı, ya bir duâ ya da büyük dedesinin haminnesine yazdığı bir mektup olabilirmiş! Evlerindeki eski bir kitabın arasından çıkmış.)

[3] Tal'at Paşa. Şâyet belge 1912 yılına aitse Tal'at Bey o yıl Posta ve Telgraf Nâzırı, aynı zamanda da İttihad ve Terakki'nin en güçlü lideri idi. Parti adına basınla ilişkileri de yürütmekteydi. Meclis çalışmaları vesilesiyle Ebuzziya kendisini hemen her gün görebiliyordu.

[4] Ayas: Ayastefanos (Yeşilköy)'un kısa adı. Buradaki Parti Klübü, aydınların, mebusların uğrağıydı. Bir ara meclis de burada çalışmıştı.

KUNDERA'YI OKUDUNUZ MU?

2. BASKI KİTAPÇILARDA

VAROLMANIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ

(SON ON YILIN EN ÇOK SATAN KİTABI)

İletişim Yayınları

1944 yılında Marsilya'da doğdum. Evliyim ve iki de çocuğum var. Orta ve yüksek öğrenimimi, sırasıyla Marsilya'da, sonra Aix-en Provence'ta ve Paris'te yaptım.

Tez çalışmalarım, Profesör Mantran'ın yönetiminde oldu; konusu da, Bizanslılarla Türkler arasındaki ilişkileri içine almaktadır. Uzmanlık alanım, Türk ve Bizans kaynaklarının -karşılaştırılmalı olarak- incelenmesidir; bununla güttüğüm amaç da, Selçuklular devrinin sonlarıyla Osmanlılar devrinin başlangıçları, yani XIII. yüzyılla XV. yüzyıl ortaları arasındaki dönemi aydınlatmaktır. Tasavvufa ve Türk tarikatlerin, (Mevlevî, Bektaşî, Hunufî, Bedrettin vb.) kökenine de ilgi duymaktayım; özellikle de, bu tarikatlerin Müslüman olmayanlarla ilişkilerine.

Türkolojiyi Mantran'ın sayesinde seçtim. Ben üniversitede öğrenci iken, o da bu bilimi öğretiyordu; Ortaçağ tarihi için Türk kaynaklarının önemine çabucak inandırdı beni. Ve sonra, 20 yaşındayken yaptığım bir yolculuk öylesine derin izlenimler bıraktı ki bende, Ege ve Anadolu dünyasının dışında kalan başka bir şeyle uğraşmaktan yüz çevirdim giderek.

Şu sıraları, Profesör Irene Melikoff'la devlet doktorası tezimi hazırlıyorum; konusu da, XIV. ve XV. yüzyıllarda Türk İslâmlığıyla Bizans kilisesi arasındaki ilişkilerdir. Şimdiye değin gittiğim yerler ve aldığım çeşitli görevler, araştırmalarımın dayandığı zemini tanıtmakta alabildiğine yardımcı oldular bana. Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nde asistanlık yaptım; arkasından Selânik Üniversitesi'nde bulundum; sonra, İstanbul'daki Anadolu İncelemeleri Fransız Enstitüsü'nde çalıştım. Hali hazırda, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi (CNRS)'nde araştırma görevlisiyim.

Fransa'da ve Türkiye'de Türkoloji, kendini bu işe adamış genç araştırıcıların sayısına bakılırsa, pek sağlıklı görünüyor bana. Tek

YAŞAYAN TÜRKOLOGLAR:XV

Michel Balivet İle Söyleşi

SERVER TANİLLİ

sorun kaynak sorunudur ki, onun da çözümü her zaman öyle kolay olmuyor. Bu bilimi büyüleyici kılan, bugüne değin pek az kullanılmış olan tanık eserlerin basılması ve araştırmaya sunulması konusunda bekleyen işlerdir; bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıçlarına ve Doğu Avrupa'nın tarihine yeni bir aydınlık getireceklerdir: Behişti, Ruhî gibi tarihçileri düşünüyorum ya da Enverî'nin basılmamış olan bölümünü.

İleriye dönük tasarılarımın arasında biri şu: XV, XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı vak'anüvislerinin eserlerini -sistemli olarak- basmayı ya da yeniden basmayı amaçlayan bir çalışmayı başlatmak. Ne var ki, uzun soluklu bir çalışmadır bu; çeşitli dallardan araştırıcıları bir araya getiren bir ekibi de gerekli kılıyor. Örneğin bir İdris Bitlisî için İran dünyasını, bir Müneccimbaşı için de Arap dünyasını bilenlere gereksinme var. Gerçekten omuzlanmaya değer bir iş!

Bibliyografya

ESERLER

- ☐ *"Gregoire Palamas et Les Turcs"* (Aix en provence, 1968), Memoire
- ☐ *"Entente, Rapprochement, Syncretisme en Monde Turco-Byzantin et Ottoman"* (Aix-1975) Doctorat de Recherche
- ☐ *"Eglise Byzantine et Islam Turc aux XIV. et XV.s."* (Strasbourg Üniversitesi'nde hazırlamakta olduğu devlet doktorası tezi)

MAKALELER

- ☐ *"Derviches Turcs en Romanie Latine"* (Byzantinishe Focshungen)
- ☐ *"Monasteres Byzantins Fondes Par Des Turcs"* (Osmanlı Araştırmaları)
- ☐ *"La Campagne de Mehmet Çelebi Contre Thessalonique"* (Actes du CİEPO de Cambridge)
- ☐ *"Un Episode Meconnu de L'Expedition de Mehmed en Macedonie"* (Turcica)
- ☐ *Derviches, Papadhes et Villa geois en Anatolie Centrale"* (Journal Asiatique)
- ☐ *"Les Incunables du Musee Archeologique d'Istanbul"* Havva *Kıvırcık* ve Nicolas *Vatin* ile birlikte (Belleten)
- ☐ *"Ouverture Aux Turcs et Aristotelisme Chez Quelques Penseurs Byzantins du XV. siecle"* (İstanbul'da toplanacak "Aristoteles ve Akdeniz" kongresine sunmak üzere hazırladığı bildiri)

15. Yüzyılda Müslümanlar ile Hıristiyanlar Arasında Dinsel Kaynaşmanın İki Yandaşı. Bir Türk: Simavnalı Bedreddin ve Bir Rum: Trabzonlu Georgias

Yazan: Michel BALIVET
Çeviren: Aydın UĞUR

15. yüzyıl Hıristiyanlık bakımından ciddî bir bölünme dönemi oldu: Doğu Hıristiyanları ile Batı Hıristiyanları işbirliği ve kaçırılmış barışma girişimleriyle dolu yüzyıllardan sonra, bir anlayışsızlık ve açık husumet havası içinde birbirlerinden kesin biçimde kopma yoluna girmişlerdi. Üstüne üstlük, Katolikliğin birliği de örselenmeye yüz tutmuştu ve bir yandan Büyük Kopma (Grand Schisme)'nın, beri yandan ulusal karşıtlıklar ve filizlenen Hümanizm akımının darbeleri sonucunda Ortaçağ'a özgü "Hıristiyanlık" anlayışı da zayıflamıştı. Buna karşılık, Doğu'da doğruyolculuk (orthodoxie) Nuh deyüp, Peygamber demeyen ilk siyasal-dinsel hizib halinde bölünmeye uğramıştı. Uzlaşmazlığın etrafında billurlaştığı esas husus ise Ferrare-Floransa Konsili'ydi. Latin muhibleri ile birleşmeye karşı olanlar arasında mücadele kızışmıştı ve hemen herkes Bizans Hıristiyanlığına yeniden türdeşlik kazandıracak tek yolun hiziblerden birinin yokedilmesi olduğunun bilincine varmıştı.

"Düşman kardeşleri" birbirine düşüren bu anlaşmazlık havasının yanı başında, deyim yerindeyse "telâfi edici bir süreç" su yüzüne çıkmaktaydı: Yeni hümanist zihniyet ile doğrudan bağıntılı olarak, hem Latin, hem Bizans âleminde birçok kimse düşünsel ufuklarını genişletmek, eski önyargıları yıkmak, yeni doğrultularla kültürel donanımlarını zenginleştirme arzularını doyurmak yönünde çaba sarfetmekteydi. Müslüman âlemi bu yeni anlayıştan yararlanacaktı. Bizanslı ve Batılı hümanistler kendileri için alışılmadık bir evreni temsil eden İslâmiyet'e ilgiyle yaklaşmaktaydılar ve biraz da paradoksal biçimde, hümanistlerin Hıristiyan hasımlarından esirgedikleri hoşgörü ile ılımlılık, İslâm âleminin keşiflerinde kendini gösteriyordu.

Tam bir siyasal yayılma içindeki Osmanlı Devleti'nin bünyesinde de benzer düşünce akımları birarada yeşermekteydi. Biraz şematik biçimde "gâzilik ruhu" olarak adlandırılabilecek savaşçı misyonerler, hâlâ, Türklerin Avrupa içlerine doğru ilerleyişlerinin gerisindeki temel psikolojik güç olarak süregitmekteydi.[1] Ne var ki, bu kutsal savaş (cihad) anlayışına paralel olarak, bir yandan da hak mezhebe aykırı (hétérodoxe) öğeler taşıyan Mevlevîlik, Bektaşîlik, Hurufîlik gibi tarikatlar marifetiyle -en ünlü temsilcisi 13. yüzyılda yaşamış Celâleddin-i Rumî olan- Selçuklu Anadolusu'nun eski bağdaştırmacı (syncrétiste) ve hoşgörülü eğilimi gitgide gücünü artırmaktaydı.

Bunun yanı sıra, yeni Osmanlı Devleti'nin sınırlarında Hıristiyan unsurların sayısının artışı ve daha sonra İstanbul'un fethi padişahları Roma ve Bizans'ın imparatorluk ideolojisini benimsemeye itmekteydi.[2]

Gerek Hıristiyanlık, gerek İslâmiyet içinde, iki dünyayı birbirine yaklaştırmaya yatkın bu çeşitli ideolojik akımların biraradalığı yeni bir topluluğun bünyesinde dinsel geleneklerin kaynaşmasını amaçlayan, hemen hepsi üç aşağı, beş yukarı bağdaştırmacı nitelikte olan değişik girişimleri birçok kuramcının gözünde olabilir, hatta yeğlenilir kıldı.

Bu tür girişimlerin en cüretkâr uygulayımcıları, birbirine oldukça yakın yörelerden çıkmış iki kişi, Edirne dolaylarındaki Simavna'da doğmuş Şeyh Bedreddin (1358/59-1419) ile Girit'te doğmuş Trabzonlu Georgias (1395-1484) oldu.

Menâkib-i Şeyh Bedreddin'i kaleme almış olan Şeyh'in torunu Hafız Halil'e bakılırsa, Bedreddin iki kökten gelmektedir: Baba tarafından Selçukludur, ana tarafından Hıristiyan. Çok köklü bir etnik karışıma yol açmış olan, Türklerin Trakya'ya yerleşmelerinin ertesinde Avrupa toprağında doğmuş ilk Türk kuşağına mensuptur.[3]

Bizans menkıbelerinde yer alan Digenis gibi "iki soydan doğma" Bedreddin, siyasal açıdan henüz dinginleşmemiş, yeni fethedilmiş topraklarda yaşamının bir kısmını geçirdikten sonra, karışık kökenlerinin verdiği yatkınlıkla, içine doğmuş olduğu iki mirası barıştırmaya kalkıştı.

Dedesi Abdülâziz çeşitli Türk beylerinin, Osmanlılarla eşit konumda kendilerine Trakya'da tımar kopardıkları, Rumeli'deki ilk gâzi akınına katılmış-

(*) Michel Balivet, "Deux partisans de la fusion religieuse des chrétiens et des musulmans au XVe siècle: Le turc Bedreddin de Samavna et le grec Georges de Trébizonde", *Byzantina,* 10, 1980, s.361-400.

tı.[4] Öyle gözükmektedir ki, birçok Osmanlı olmayan Türk beyi bazı bölgeleri Padişah [ordularından] önce ele geçirmişti.[5] Bu durum, kendisini Osmanlıların uyruklarının değil de, müttefiklerinin soyundan gelen bir kimse olarak gören ve şanlı Selçuklu kökenine dayanıp Osmanlıların üstünlüğünün meşruiyetini kabullenmeyen Simavnalı Şeyh'in başkaldırısının ardındaki güdülerden bir kısmını da açıklayabilir.

Bedreddin'in babası İsrail Didymoteikhon'un zaptından sonra Edirne'ye yirmibeş kilometre uzaklıktaki Simavna (Ἀμμόβουνον) yöresini ele geçirdi ve yörenin Bizanslı yöneticisinin kızıyla evlendi. Bu evlilikten 760/1358-1359'da Bedreddin doğdu. İçinde doğduğu ev kiliseden bozmaydı. *Manâkıb*'a göre, annesi hısım ve yakınlarından oluşan bine yakın kişiyle birlikte İslâmiyet'i kabul etmiş ve Melek adını almıştı.[6]

İsrail'in ailesinde başka dinden kız alma geleneği süregelmiştir; Bedreddin Mısır'da bulunduğu sırada bir Hıristiyan köleyle evlenecek; bu evlilikten doğan İsmail de kendisine eş olarak Henos'lu bir Ermeni papazının yeğenini alacaktır.[7]

Edirne'nin zaptından sonra, Şeyh'in ailesi bu kente yerleşti ve genç Bedreddin ilk dinsel terbiyeyi, burada, babasından aldı. Yirmi yaşlarındayken eğitimini sürdürmek üzere Bursa'ya ve Konya'ya gitti. 1883'te hacı oldu. [Ancak, Mekke'ye gitmeden önce] Kudüs ve Kahire'de bir süre yaşadı. [Kahire'de] Şeyh Huseyn-i Ahlatî'nin rehberliğinde tasavvuf yolunda ilk adımlarını attı. [Mekke'den] Kahire'ye döndükten sonra, bir süre Memluk Sultanı Melik-i Zahîr Berkuk'un oğlunun eğitimini üstlendi. 1404 yılında İran'a yaptığı bir geziden sonra Mısır'dan ayrıldı ve Anadolu'ya geçip, artık olgunluğa erişmiş kendi düşüncelerini yaymaya girişti.[8]

Şeyh Bedreddin'i Konya'da, Aydın'da, Söke ve İzmir'de, tercihan Alevîler arasında bir Karamanoğlu, Germiyanoğlu ve İsfendiyaroğlu gibi Osmanlı olmayan beylerin yanında, dolayısıyla Osmanlı yayılmacılığına tepkili bir çevrede görüyoruz[9] Osmanlı hanedanının, 1402'de, Ankara'da I. Beyazıd'ın Timur önünde yenilgiye uğramasıyla bir ara duraklamış bulunan yükselişini, taht vârisleri arasındaki çekişmelere sahne olan bir dönem izlemekteydi. [Bu dönemde] Anadolu'daki Türkmen beylikler Beyazıd'ın haleflerine karşı her türlü bağlılığı reddedeceklerdi. Bedreddin, ününü Anadolu'nun her köşesinde sağlamlaştırırken Osmanlı'nın güçsüz düşmesinden yararlandı.

Ünü o derece yayılmıştı ki, *Manâkıb*'e göre, adı Küçük Asya'nın sınırlarının ötesinde de bilinmekteydi. İşte bu döneme ilişkin olarak *Manâkıb* yazarı ilginç bir olay anlatıyor: Şeyh Bedreddin'den söz edildiğini duyan Sakız Adası'nın Cenevizli valisi, ona adaya gelip öğretisini yaymak üzere davette bulunuyor: "Anda Sakız Adası'nın kâfiri / Görüben Şeyh'den kerâmet herbiri / Beglerine söylediler kim gelün/ Bunda Türk'ün Ulu'sun da'vet kılun / Ola kim da'vet icâbet eyleye / Didi kim nola idelüm da'veti / Bize Rûhullah iderse nusreti." Valinin bu arzusu karşısında rahipler ve keşişler şöyle diyorlar: "...Cümlemiz biz varalum / Ol uluyı bunda da'vet kılalum / Ola kim güftârımız kıla kabûl / Kim bize meylide of sırr-ı Rasûl." Sonra, "Begleri dedi ki âyâ görünüz / Oglına didi ki siz de varunuz /". Bedreddin bu daveti kabul ediyor ve Sakız'da on gün kadar kalıyor. Burada önde gelen din adamlarıyla ve yöneticilerle, biraz ilerde ayrıntılarıyla sözünü edeceğimiz, ilginç temaslarda bulunuyor.[10]

Hıristiyanlar arasındaki bu kısa ikametten sonra Şeyh Edirne'ye dönüp yedi yıl sürecek bir halvet dönemine girdi. Bu dönemde ünü durmadan büyüdü ve birçok mürid yetiştirdi.[11]

Mutasavvıf ve âlim olarak kazanmış olduğu saygınlık sonucunda, Beyazıd'ın mirasına sahip çıkma mücadelesi veren beylerden Musa Çelebi'nin dikkatini çekti. Musa Çelebi 1411'de Edirne'yi ele geçirdikten [ve Emirliğini ilân ettikten ç.n.] sonra, Şeyh'i kendisine Kazasker tayin etti; [böylece] Şeyh'in öğretisini yaymasına ve ününün güçlenmesine katkıda bulunmuş oldu.[12]

Musa Çelebi'yi yenen (1413) Çelebi Sultan Mehmet, Şeyh Bedreddin'i yüklüce bir aylığa bağlayıp, İznik'te ikâmete memur etti.

İznik'teyken, Bedreddin en inançlı müridleri Torlak-Hu-Kemal ve Börklüce Mustafa ile ilişki içine girdi; kısa bir süre sonra, [bu müridleri] Şeyhlerinin bütün dinlere açık, toplumcu düşüncelerı adına Osmanlılara karşı başkaldırdılar. Bu arada, Bedreddin, Hacca gitmek bahanesiyle önce Kastamonu'ya, oradan da Sinop'a kaçıp, Osmanlıların hasmı olan bir diğer Türkmen beyliğine, İsfendiyaroğullarına sığındı.[13]

Bedreddin, buradan deniz yoluyla Kırım'a, oradan da Eflâk'a geçti; Kazaskerlik döneminden beri yakın ilişki içinde olduğu Eflâk beyi Mirce [Mircea]'den destek buldu.

Bu tarihten itibaren Bedreddin, Hıristiyan bey'in de onayıyla, Tuna boyu illerinde yoğun bir Osmanlı aleyhtarı propagandaya girişti. Bütün hoşnutsuzlara mektuplar yazıyor; ister Hıristiyan olsun, ister Alevî, ya da sadece toplumsal ve ekonomik bakımdan ezilmiş bulunsun, herkesi Osmanlı egemenliğine karşı mücadele vermek üzere kendi yanında birleşmeye çağırıyordu.[14]

Ne var ki, Bedreddin'in kuvvetleri Beyazıd Paşa tarafından bozguna uğratıldı ve yakalanan Şeyh Serez'e, Sultan'ın huzuruna getirildi; [burada] bilginliğine ve atalarının itibarına hürmeten, ulemâ'nın oluşturduğu bir heyet önünde yargılandı. Mahkûmiyetinin hukukî dayanakları tartışmalıdır; hüküm dinsel ve ahlâkî suçlamalar kadar siyasal suçlamalara da dayanmaktaydı. *Manâkıb*'e göre, Bedreddin, Torlak-Hu-Kemal ve Börklüce Mustafa'nın isyanlarından ve Aygıloğlu adında bir haydutun cürümlerinden sorumlu tutulmuştu.[15]

Osmanlı tarihçileri davaya ilişkin olarak Bedreddin'in ideolojisinin ana hatları konusunda bize bilgi veren birçok suçlama aktarıyorlar: Şeyh, kamu düzenini bozmakla suçlanmaktadır, zira özel mülkiyeti ortadan kaldırmak ve malların ortaklığını yerleştirmek istemiştir. Öte yandan, değişik dinler ve peygamberler arasında bir fark olmadığını öne sürmektedir. Ona yönelik suçlamalarda kendisini peygamber olarak kabul istemesi ile İslâm'ın yasaklarını çiğnemesi de yer almıştır.

Şeyh suçlayıcılarının öne sürdükleri noktaları bir bir alıp kendisini savunmuştur; ancak, bazı inanışlara göre, sonunda kendi idam fermanını kendisi vermiştir. 1419 ya da 1420'de Serez çarşısında asılmış, malı ve mülkü vârislerine verilmiştir. İdamın ertesi günü müridleri cesedini kentteki bir türbeye gömmüşlerdir; nâşı buradan 1924'te İstanbul'a taşınmıştır.[16]

Bedreddin hareketi, çağdaşlarını siyasal ve dinsel bakımdan derinden etkilemiştir. Osmanlıların, kuşkusuz, uzun süre önce yapmış oldukları bir plân çerçevesinde Balkanlar'da kendi taraftarlarını örgütlemekte oldukları bir sırada, [Osmanlılara] karşı tezgâhlanan birçok ciddî başkaldırının doğrudan nedeni Bedreddin hareketinin etkisidir. Müridleri, Yahudilikten dönme Torlak-Hu Kemal ile, muhtemelen Sisam do-

ğumlu olan Börklüce Mustafa şeyhlerinin öğretisini -biri Manisa dolaylarında, diğeri ise İzmir bölgesinde- Alevî, Yahudi ve Hıristiyan çevrelerinde yaydılar.

Torlak'ın başlattığı hareket Manisa'daki kalabalık Yahudi cemaatinden olduğu kadar, dervişler ve bölgedeki Türkmenler arasında da taraftar topladı. 3.000 kişilik bir kuvvetin başına gelen dönme (mühtedi) sonunda yenildi ve 1417'de asıldı.[17]

Börklüce'nin isyanı daha da önemli olmuştur. Bu kişi, sancağı altında 10.000 kadar asker toplamış ve İzmir'in batısındaki Karaburun dağlarında kurduğu pusularla Osmanlı kuvvetlerini iki kez yenmiştir. Aydın beyi İskender Şişman öldürülmüş, onun yerine geçen Timurtaş Paşazade Ali de bozguna uğratılmış, hayatını kılpayıyla kurtarmıştır. İsyanının genişliği karşısında endişeye kapılan I. Mehmet, Mustafa'nın üzerine [Amasya valisi bulunan] Şehzade Murad'ın ve Sadrâzâm Beyazıd Paşa'nın komutasında kalabalık bir ordu yolladı. Bu kuvvetler, isyancıları yenmeyi başardılar ve elebaşı Efes'te idam edildi.[18] Doukas'ın isyana ilişkin verdiği ayrıntılı bilgiler, Bedreddin'in müridinin vazettiği toplumsal/dinsel öğreti üzerine çok değerli bir tanıklık oluşturmaktadır.[19]

Simavnalı Şeyh'in ideolojisinden türeyip aynı anda patlak veren bu üç isyanın öyküsü birçok noktanın belirtilmesine imkan tanımaktadır.

Yeni fethedilmiş bir ülkede Hıristiyan bir anadan doğan, kendilerini Osmanlıların uyruğu olarak değil de, eşiti olarak gören Gâzilerin torunu ve çocuğu olan, genç yaşında tasavvuf yolunu benimsemiş Şeyh, sultanların iktidarı merkezîleştirme eğilimine karşı durabilen başlıca güçleri şahsında toplamaktaydı. Kısa bir süre için, Osmanlı otoritesine karşı toplumsal, etnik, dinsel ya da ekonomik bakımından başka konumda olanları biraraya getirmeyi başardı: Fakir köylüler, şerîatın ortayolcu yorumuna aykırı hareketlere mensup (hétérodoxe) dervişler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Alevî, göçer Türkmenler farklı, farklı nedenlerden ötürü, Bedreddin'in bütün dinleri bir gören anlayışının ya da ekonomik ortakçılığı savunan yaklaşımının cazibesine kapıldılar.

Manâkıb'e göre, Bedreddin'in Selçuklu kökeni onu bir çeşit kabile dayanışması aracılığıyla Anadolu'daki Türkmen boylarına bağlı tutuyordu; bu boylarla, bütün yaşamı boyunca ister Halep'te, ister Karaman, Konya, Aydın, Sinop'ta bulunsun, hep yakın ilişki sürdürmüştü. Bu boyların hepsi, Küçük Asya'daki Türk âleminin bütünü üzerinde Osmanoğulları'nın kurmak istedikleri egemenliği reddetmekteydi; kimi kendilerine özgü toplumsal özelliklerinden (göçerlik) ötürü, kimi dinsel farklılıklarından (Alevîlik) dolayı, kimi de Edirne'deki emirlerin üstünlüğüne meşruiyet atfedilmesini mümkün kılmayan Orta Asya kökenli mitik soy-sop çizgisi adına bu egemenliği reddediyordu. Türkmenlerin zihninde, bazı kabile efsaneleri Osmanlılara karşı direnişi destekleyen psikolojik gerçeklikleri temsil edebilirdi.

Oğuz efsanesi buna iyi bir örnektir: Oğuz boyunun atasının altı oğlu varmış. Günlerden bir gün, Oğuz oğullarını avlanmaya yollamış; oğullarının getireceklerinin kendi gelecekleri konusunda ön belirtiler taşıyacağını düşünürmüş. Üç büyük kardeş bir yay getirmişler; üç küçük kardeş ise birer ok. Bu büyük kardeşlerin (Bozok) küçüklere (Üçok) üstünlüğünün bir işareti olarak kabul edilmiş. Bozoklar emir olacaklarmış, Üçoklar ise vezir. Anadolu'daki birçok Türkmen boyu, Selçuklular ve onların oğulları kendilerini "Bozok"lardan biliyor ve Osmanoğulları'nın şahsında "Üçok"ların öne çıkışını hazmedemiyorlardı.[20]

Şeyh'in fikirleri aralıksız savaşların zor durumda bıraktığı ve merkezî iktidarca sıkı biçimde denetlenmeyen büyük toprak sahiplerinin iliğini emdiği kırsal çevrede, yayılmak üzere, çok uygun bir ortam buldu. Tarihçi Doukas, Börklüce Mustafa'yı bir köylü olarak tanıtıyor ve Börklüce taraftarlarını kırsal bölgelerden topluyor; ona göre, taşradaki nizamî kuvvetlere karşı girişilen silâhlı mücadele, eyaletlerin yönetimiyle görevlendirilmiş, Osmanlı timar sahiplerine yönelik bir "köylü isyanı"nı (jacquerie) çok andırıyor.[21]

Simavnalı Şeyh'in fikirlerinin ve müridlerinin kırsal çevrede tutulmasının nedeni ortak mülkiyete yönelik tasarımlarıdır. Doukas'a göre, Börklüce "Türklere mülkiyetsizliği öğretti ve kadınların dışında diğer her şeyi ortak olarak kabul etti; yiyecekler de, giyecekler de, çift de çabuk da, saban da... Ben senin evinde evimdeymişim gibi, sen de benim evimdeymişsin gibi -kadın kısmı dışında-."[22]

Aynı dönemde, oldukça yakın bir coğrafî yörede, Gemistes Plethon'un da, büyük toprak sahipliğinin artışına gem vurmak amacıyla toprakların bütün köylüler arasında paylaşılması görüşünü savunması, oldukça ilginçtir.[23]

Bedreddin'in fikirlerinin gayr-i müslim çevrelere nüfuzuna ilişkin olarak ise, Bizans ve Türk kaynaklarında ipuçları bulunmaktadır. Önceki adı Samuel olan Torlak-Hu-Kemal'in Yahudilikten dönme, Börklüce Mustafa'nın ise, büyük bir olasılıkla Sisam doğumlu olduğunu gördük.[24]

13. yüzyılda, Selçuklu Anadolusu'nda iki büyük tarikat kurucusunun Mevlânâ Celâleddin Rumî ile Hacı Bektaş Veli'nin başlattığı geleneği sürdüren Bedreddin ve müridleri, Küçük Asya'ya komşu Ege adalarındaki dinsel çevreler ve yöneticilerle yakın ilişkilerini hep canlı tuttular. Elimizdeki kaynakların ermişlerin yaşamı ve davranışlarını anlatan yazın anlayışına uygun (hagiographique) biçimde abartmalar içermesine karşın, öyle gözükmektedir ki, dinlerarası alışverişler gerçekleştirilmiş ve bu sırada bazen açıkça dinleri bağdaştırmacı (syncretiste) uygulamalar da sözkonusu olmuştur.

15. yüzyıla ait bir yapıt olan *Vilâyetname* sık sık Hacı Bektaş'ın müridlerinin Anadolu'daki ve Ege adalarındaki Hıristiyanlarla sürdürdüğü temasları anıştırmaktadır. Yarı-efsane kahramanı olan Hacı Bektaş'ın kendisi de, durmaksızın Hıristiyanlarla ilişki içinde gösterilmektedir. Kapadokya'da bir Yunan köyü olan Sinassos'tan geçerken Hacı Bektaş bir keramet gerçekleştirmekte ve bu tarihten başlayarak bölgenin Hıristiyanları her yıl, azizin anısına bu köyü ziyaret etmektedir.[25] Hacı Bektaş ve "Frenkistan"ın bir adasında oturan bir keşişle dostane ilişkiler sürdürmekte ve bu dostuna belli aralıklarla ziyarete gitmektedir.[26] Hacı Bektaş'ın kabrini inşa eden bir Hıristiyan ustadır.[27] Müridlerinden Haydar bir Hıristiyan kadınla evlenmiştir.[28] Bir diğer müridi Sarı İsmail Tavas Kilisesi'ne yerleşmiş ve Hazret-i İsa'nın suretinde yöre halkına görünmüş, onları İslâm'a döndürmüştür.[29]

Manâkıbname, Bedreddin'in Sakız Adası'nın yöneticileri ve din adamları ile buluşmasını, -ermişlerin yaşamöykülerini anlatan türün bakış açısı içinde- betimlemektedir. Bu anlatı, Doukas'ın Börklüce'nin müridlerinin Sakız Adası'na yaptıkları gezilere ilişkin olarak arı bir tarihçi anlatımı içinde söylediklerileriyle karşılaştırılabilir. [Bu durumda], her iki öykünün arasında, -Manâkıb yazarının abartmanın ve misyonerlik niyetinin be-

risinde hakikaten gerçekleşmiş bir buluşmayı yansıttığını düşündürten- benzerlikler görülebilir.

Manâkıb'da, Şeyh'i İzmir'de arayıp bulma girişimini, adanın valisinin buyruğu üzerine, üstlenen Sakız halkı, öncelikle de keşişlerdir: "Düzdiler âyinlerce armagan / Girüben deryâya oldular revan / İnüben İzmir'e lenger saldılar / Çıkuben hidmet-i Şeyh'e geldiler / Çeküben sogatını bunlar hemin / Baş yire koyubam öpdiler zemîn."[30] Doukas'a göre, Börklüce Sakız Adası'nın sivil ve dinsel yöneticilerine kendi fikirlerini tanıtmak amacıyla, durmadan haberci yollamaktaydı.[31]

Türkçe kaynakta, Sakız'dan gelip Bedreddin'in huzuruna varan kişiler, daha ilk elde tektanrılı üç dinin derin birliğine olan inançlarını dile getirmektedirler: "Didiler Şeyh'e ki Rabbun hakkiçün / Sizi ümmet kıldı Muhammed içün / Hem dahi Mûsâ Kelîmullah içun / Lûtfunuzla da'vetimiz kıl kâbul..."; [ve şöyle devam etmektedirler:] "Muhammed'in dini sizin ümmetinize ve ehl-i kitap'a (yani Yahudilere ve Hıristiyanlara) da verildi. Sona geldik, bizi kırma".

Bu sözleri dinlerin birliği konusundaki inancın sergilendiği, Sakız'dan gelenlerin üç dini birleştiren öğelerin, ayıran öğelere oranla çok daha önemli olduğunu vurguladıkları ve Şeyh'in bu sözleri sevinçle karşılayıp Sakız valisinin davetine uyma kararını aldığını anlatan bölüm izlemektedir: "Dinde ayrıysak nola iy sırr-ı Hak / Rabbimiz birdür kamumuz abd-i Hak / Çok tazarru itdi bunlar Şeyh'e pes / Şeyh de rızâ gösterüb itdi nefes / Yedi ruhban idi bunlar iy amu / Cümlesi arabca bilürdü kamu / ... / Gemiye binüp ol adaya geçe / Dinledi Şeyh bunların sözin biraz / Gördi bunlarda yok asla garez..."[32]

Bizanslı vak'anüvis [Doukas'a] göre, Hıristiyanlıkla Müslümanlığın köklü biçimde aynı olduğunu ve kurtuluşun Hıristiyanların imanıyla yöndeşme (convergence) ile mümkün olabileceğini habercileri eliyle öne süren kimse Mustafa'dır. Mustafa'nın Sakız'a yolladığı habercileri Troullote manastırı'nda bulunan Girit kökenli bir münzevî keşişe gitmekte ve onun huzurunda iki dinin amel ve imanının birliğini dile getirmektedirler. Mustafa keşişe [habercileri aracılığıyla] şunları söylemektedir. "Ben de senin çile yoldaşınım ve senin taptığın Tanrı'ya ben de tapıyorum."[33]

Bu dinsel evrenselliğin cazibesine kapılan keşiş Mustafa'nın "din kardeşi" (συνασκητὴς Çile yoldaşı) olmaktadır. Bu deyim, ille de ermişin İslâm'a döndüğü anlamına gelmemektedir. Bu deyim sadece bir çeşit manevî duygu ve düşünce birliği içine girmek anlamına da alınabilir. 15. yüzyılda bu tür karşılıklı ilişkiler çok yeni bir şey değildir. 13. yüzyıl sonunun ünlü mutasavvıfı İbrahim Ibn Adham'ın da mürşidi uzun süre keşiş Symeon olmuştur[34] Eflâki'nin *Menâkib-ül Arifin* adlı yapıtı 13. yüzyılda Hıristiyan keşişlerle Mevlânâ Celâleddin Rumî arasında kurulmuş manevî ilişkilerin örneklerini aktarmaktadır. Mevlânâ, İstanbul'a [o zamanki Kostantinopolis'e, ç.n] gidecek olan bir Müslüman tüccar için sıkı ilişkide olduğu bir İstanbullu keşiş katında aracılık yapmaktadır. Bir diğer keşiş, sırf Mevlânâ ile tanışmak üzere Bizans'ın başkentinden kalkıp [Konya'ya] gelmektedir. Mevlânâ, Konya dolaylarındaki Aziz Khariton manastırına sık sık gidip dua etmektedir ve manastırın Başpapazı Mevlânâ'yı büyük bir saygıyla karşılamakta ve onu büyük bir aziz olarak kabul etmektedir.

Eflâki'ye göre, "Mesih konusunda okudukları, İbrahim'in ve Musa'nın kitaplarını tararken öğrendikleri eski tarih kitaplarında peygamberlerin edimleri ve yüceliklerine ilişkin gördükleri, hepsi mürşidimizin şahsında somutlaşmaktaydı." Aynı manastırın bir keşişi Mevlânâ'nın müridi olmuştu: "Sayısız kerametini ve sınıra gelmez şaşırtıcı şeylerini gördüm; onun içten hizmetkârı oldum... Ondaki hakikate iman ettim."[35]

Gerçi, din kardeşi (συνάσκησις) terimi ille de dinden dönme anlamına gelmemektedir; ama, buna karşılık - elimizde kanıtları bulunan bir başka uygulamaya - iki farklı usüle göre ibadet etmeye işaret ediyor olabilir. Bunların ilkinde, aynı cemaatin bünyesinde ya da aynı binanın içinde herkes kendi usülüne göre ibadetini yapmaktadır. Birarada ibadet örneklerine 7. yüzyıl Mısır'ından[36] 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı kadar yakın dönemlere gelene dek rastlanmaktadır. Kapadokya'da Mamasun'da, Müslümanlarla Hıristiyanlar aynı mabedde Aziz Mamas'a birarada dua ederlerdi; binanın doğusundaki Hazret-i İsa'nın tasvirinin bulunduğu yer ve dokuz ikonayı Kıble yönündeki mihrabtan hiçbir bölme ayırmamaktaydı. Aziz'in türbedarı bir derviş idi.[37]

İkinci durumda συνάσκησις deyimi Hıristiyan keşişinin İslâm'ın kurallarınca, ya da Müslüman dervişin Hıristiyan kurallarınca ibadet etmesi diye alınabilir ki, bu, her ikisinin de aynı zamanda kendi dinlerinin ibadet kurallarına da uymalarını engellemez. Burada tam bir bağdaştırmacı niyet söz konusudur. Örneğin, Bedreddin'in ölümünden 20 yıl kadar sonra, Macaristanlı Georgias, Sakız adasında bir Hurufî dervişine rastlar. Derviş, "Hıristiyanların kilisesine gitmekte, istavroz çıkarmakta ve kutsal sudan alıp üstüne serpmekte ve açıkça 'sizin uyduğunuz yasa bizimki kadar iyidir' demektedir."[38]

Vilayetname'nin bir bölümü, aynı anda birden çok usüle göre ibadet eden kişilere ilişkin bir diğer örnek vermektedir: Bizans'ın eyaletlerinden birinde yaşayan ve Hacı Bektaş'ın gizli bir müridi olan bir Hıristiyan keşiş Şeyh'in bir habercisinin ziyaretini kabul eder. Haberciyi gizli bir odaya alır; orada derviş kılığını giyer; dualarını yapar; sonra da tekrar Hıristiyan rahibi giysilerini kuşanır.[39] 17. yüzyılda düzmece Mesih, Yahudi Sabetay Sevi de benzer uygulamalara gitmekten geri durmayacaktır. İslâm'a döndükten sonra, Bektaşî tarikatına girecek; aynı zamanda Yahudi usulüne göre ibadete devam edecektir.[40]

Manâkıb'a göre, Bedreddin'in Sakız adasında kalışı da benzer ibadet uygulamalarına vesile olmuştur. Vali tarafından büyük saygıyla ağırlanan Şeyh, zikr'e yani Ortodoks Hesykhastes'lerin(*) ayinlerini andıran ve Allah'ın isimlerinin anılmasına ve sema'ya dayalı bir ayin düzenlemiştir. Rahipler ve keşişler bu ayine katılmışlardır: "Ne kadar râhib ki var geldi heme/.../Zikrolundı anda ol gün ol gice/Oldı bunlar zikre hayran iy hace/Tevhidün nûri bunların kalbine/.../Halka-i zikre girenler didi hû/Ayagı digmezdi yire dise hû/Gözile görürdi dirler kâfiran/.../Hayrete varup bu hâle iy emîn/." Bu olağanüstü olay karşısında, Manâkıb, birçoğunun İslâm'a döndüğünü ekliyor: "İki papazlar gelübdi key ulu/Anlar Enez'lü idi iy bahtlu/.../Anlara dokundı Şeyh'ün cezbesi/Hufyeten İslâm'a geldiler hemin/.../Beş kişi imâ-

(*) Hesykhastes, Doğu Kilisesi'nde özellikle Aynaroz (Athos)'ta yaygınlık kazanmış bir teolojik akımdır. Yunanca sükûnet, dinginlik sözcüğünden türemiştir. Tanrısal ışığa kavuşmanın yolunun susmaktan ve dikkati nefs üstüne toplamaktan geçtiğine inanır. Bu akımın izleyicileri nefes denetimi ve konsantrasyon teknikleri geliştirmişlerdir.[ç.n.]

na geldi iy ahı/.../Şeyh dahi bunlara va'de eyledi/Edrene şehrine gelesiz didi..."[41]

Şeyh Bedreddin nasıl Eflâk'ta Mirce Bey'in desteğini elde edecekse, aynen bunun gibi Ada'da bulunduğu süre zarfında yöneticilerin onayını kazandı. Sakız'ın valisi, Şeyh'i bahçesine götürdü ve Şeyh "Gördi bunlardan kemâl-i rağbeti..." Ada halkı da Şeyh'i yürekten coşkuyla karşıladı. Şeyhi dinleyenler onun ikinci Mesih olduğunu, nefesiyle ölüleri dirilttiğini söylediler: "Dinliyecek Şeyh'i bunlar iy emîn/Didiler Mesîh-i sânî bu hemin/Nefesi eyledi ihyâ mürdeler..."[42] Eflâki de, aynı tür sözleri Mevlânâ ile karşılaşan gayr-i müslimlere söyletmektedir: "Eğer siz Müslümanlar, Şeyhimizin zamanının Muhammed'i olduğunu söylüyorsanız, biz de onu zamanımızın Musa'sı ve İsa'sı olarak kabul ediyoruz."[43]

Hıristiyanların davranışı, Manâkıb'ın anlattığı gibi, son derece coşkulu ise, bunun nedeni Bedreddin'in ve müridlerinin Hıristiyanlık konusunda oldukça açık bir tavır benimsemeleridir. Mustafa'nın müridleri "herhangi bir Hıristiyan'a rastladıklarında onu misafir eder ve onu Zeus'un habercisi olarak telâkki edip, saygı gösterirlerdi." Doukas, Bedreddin'in müridlerinin Müslümanlardan çok Hıristiyanlarla ilişki kurmayı yeğlediklerini, İslâm'da zorunlu olan derviş başlığını (zerküllah) giymeyi reddettiklerini belirtmektedir. Mustafa'ya verilen idam cezasının da Hazret-i İsa'nın çarmıha gerilişini andırır biçimde olmasının da oldukça anlamlı bir yanı vardır.[44]

Batı Anadolu'da Beyazıd Paşa'nın yönetimindeki bastırma harekâtının şiddeti Bedreddin'in müridlerinin görüşlerinin etkisinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Karaburun'da, Padişah'ın ordusu, ellerine silah almamış da olsalar, dağa sığınmış isyancıların gönüldaşı olan kitlelerin katliamına girişmektedir. Bir kez isyan edildikten sonra, Ege eyaletlerindeki bütün dervişler, isyancıların muhtemel yandaşları olarak kabul edilip misillemeye tâbi tutulmuşlardır. Bu ise, Mustafa'nın ve Torlak'ın "Asya ve Lidya'daki Türk dervişlerinin"[45] büyük çoğunluğunun desteğine sahip olduklarını göstermektedir.

Bütün bu olup bitenlerin nedeni, Bedreddin'in kuşkusuz tasavvuf geleneğinden aldığı fikirlerinin sistematik biçimde popülarize edilmesinin ve Ege bölgesiyle Balkanlar'da yaygınlık kazanmasının -ki bu popülarizasyon süreci yeni bir olguydu- sonucunda, Ankara bozgununu izleyen iç savaşlarla güçsüz düşmüş Osmanlı devletinin toplumsal ve dinsel düzenini tehlikeye sokmasıydı.

Önceki eğitimi itibarıyla, Şeyh tasavvuf geleneğine bağlıydı ve fikirlerinin büyük kısmı bu gelenekten kaynaklanmaktaydı. On yıla yakın bir süre Şeyh Bedreddin, İslâmî ilimlerin o çağdaki ana merkezi olan ve İslâm aleminin dört bucağından öğrencilerin akın akın geldiği Kahire'de yaşamıştı.[46] Yirmibeş yaşında kendi metinlerini yazmaya başlamıştı. *Manâkıb,* Şeyh'in birçok yapıtından söz etmektedir. Arapça'nın grameri üzerine yapmış olduğu çalışmaların yanısıra -bir tanesi de tasavvuf'a ilişkin olup Türkçe kaleme alınmış bulunan- üç kaybolmuş yapıtının adını biliyoruz. Cünümüze kalabilmiş olan dört risalesinin ikisi fıkıh üzerinedir. Ancak, bizleri Şeyh'in düşünceleri konusunda asıl aydınlatan metinleri Endülüs'te doğmuş olan büyük metafizikçi Muhyiddin-i Arabî'nin *Fusûs ül-Hikem*(*) (Hikmetlerin Özü) adlı yapıtının şerhi ve *Vâridât*'ıdır.[47]

Takipçileri tarafından "Dinin Canlandırıcısı", "Şeyh-i Ekber" diye adlandırılan İbn Arabî (1165-1240)'nin etkisi Bedreddin'in yönelimlerinde, kendisinin de belirttiği gibi, tayin edici olmuştur. Esasen, Endülüslü sufi uzun yıllar yaşadığı Anadolu'daki bütün tasavvufî hareketlere damgasını derinden vurmuştur.[48]

Şeyh Bedreddin'in düşünsel serüveni, İbn Arabî'nin şerhinin merkezini oluşturan "vahdet" fikri ile başladı. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ta İbn Arabî'nin kendisine rüyada gözüktüğünü ve dünyadan şeytanı kovduğunu, bu âlemde şeytanın çok ufak bir parçasından başka bir şey kalmadığını söylediğini anlatmaktadır. Burada şeytan, insanları Allah'tan ayıran ve kendi aralarında birbirine düşüren Şer'i sembolize etmektedir. *Vâridât*'a göre, sufinin amaçlarından biri de vahdet arayışı içinde, dünyadaki "zenginlik-fakirlik", "Müslümanlık-Hıristiyanlık-Yahudilik" gibi karşıtlıklarla savaşmaktır. Bu toplumsal, ekonomik, dinsel karşıtlıklar "Birlik"e yükselişi engellemektedir.[49]

Bu bakış açısı içinde, mutasavvıfın, her toplum dinsel öz içerdiğinden, dünya işlerine karışması gerekir. [Bu yolla da] mutasavvıfların önderliğini yapacak bilgeler ve evliyalara gerek vardır. Bedreddin, *Vâridât*'ta şöyle demektedir: "İmam ve hatip gibi, cemaatlerin başlarında bulunanlar, Haktan uzaklaşırlarsa, o cemaat kötü olur, kötüden sakınmak da iyi olur. Sadece gidişi durdurup Hak yoluna çevirmek isteyenler bu cemaatte kalıp [mücadele etmelidirler.]" Bilgileriyle sıradan insanların üstünde olan Ermişlerin yönetme görevini üstlenme borcu vardır.

Üstelik, zaman değişmiştir. Hazret-i Muhammed'e gelmiş olan vahiylerin gizli anlamları vardı ve Peygamber'in bunları açıklamaya yetkisi yoktu. Ama, o günden bu yana 800 yıl geçti ve artık sadece seçkinlerin bilegeldiği anlamları açıklamak zamanıdır. *Vâridât* böylesi bir ideolojik karmaşayı başlatanları bekleyen zorlukları gizlememektedir; ama bu engeller, eski zamanlardaki peygamberlerle evliyaların karşılaştığı engellerin aynısıdır.

Sıradan insanların, cahillerin Ermişlere güvenmesi ve tıpkı bir hastanın tabibin talimatlarına uyduğu gibi kaderini Ermişe teslim etmesi gerekir, çünkü Ermiş sağlam bir rehberdir ve Peygamber'in temsilcisi olduğundan, onun görevine benzer bir görev üstlenmiştir. Ermiş, Allah'a olan yakınlığından ötürü doğruyu bilir. *Vâridât*, Ermiş'i eğitici yöntemlerinin uzak amaçlarını açıklamadan varlıkları doğru yola yönelten pedagoga benzetmektedir.

Bedreddin, "Bilesin ki, kitaplarda bildirilen ve dillerde dolaşan cennet, huri, köşkler, ağaçlar, yemişler, kevserler, eziyet, ateş ve benzerlerinin anlamları öyle açık seçik değildir. Bunların ancak seçkin Ermişlere âyân olan derin anlamları vardır" demektedir. Şeyh'in biçimlerüstü vahdet arayışı şöyle ibarelerle kendini ortaya koymaktadır: "Tümün değişik biçimleri, yine tümün kendisindedir... Tohumda, bütün ağacın kendisi, ağacın her yerinde tohum oluşmuyor mu?"

Allah'la bütünleşmeyi arzulayan bu tasavvufî zorunluk adına, nefs düzeyinde olduğu kadar nefsin tamamlayıcısı olan dış âlemde de, bütün bölücü, ayırıcı güçleri aşmak gerekmektedir. Eğer bir toplum yıkıma doğru gidiyorsa, bunun suçu halkta değil, yöneticilerin manevî ihmallerindedir: "Cemaatlerin başındakiler Hak'tan uzaklaşmışlarsa, iktidarı bıraksınlar. Çünkü her türlü ibadetin temeli Hak'kı amaç edinmektedir. Hak olmayınca ibadet olmaz. İbadetin

(*) Bu yapıtın Türkçe çevirisi için bk. Muhyiddin-i Arabî, *Füsûs ül-Hikem* [Çev. M.Nuri Gençosman] (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981). [ç.n.]

olmadığı bir cemaat de kötüye gider; bundan sakınmalıyız."[50]

Bedreddin, Allah'ı merkeze alıp, bütün dinleri birleştirecek ideal bir mistik devlet uğruna, dinsel biçimciliğe, sultanların dünyevî iktidarına ve ekonomik ayrımcılığa karşı silâh kuşanmıştı. Bu tür bir teokratik girişim İslâm âleminin tarihinde biricik değildir. 9. yüzyılın sonunda Karmatîlerin kurmuş olduğu dinsel devlette oldukça benzer bir program benimsemişti. Karmatîlerde de, dinsel evrenselcilik, mülkiyette ortaklık, Kur'an-ı Kerim'in gizli anlamının ilham-ı rabbanî ile anlaşılması gibi fikirler bulunmaktadır.[51]

Şeyh Bedreddin'in görüşleri onun ölümünden sonra da ayakta kaldı ve Şeyh'in etkisi sonraki dönemlerde de oldukça büyük oldu; ne var ki bu etkiyi tam anlamıyla saptamak oldukça güçtür. Ölümünden sonra, Doukas'ın sözünü ettiği Sakızlı keşiş örneğinin gösterdiği üzere, müridleri Şeyhlerinin öğretisini yaymaya devam ettiler.

Şeyh'in müridlerinin bir kısmı Safevîlere katıldı, bir diğer kısmı Bektaşî tarikatı[52] tarafından emildi; bu arada bir üçüncü kısım ise, Börklüce Mustafa'nın manevî himayesini benimseyip, özellikle Alevî çevrelerinde bir yoksulluk ülküsü yaymaya ve Osmanlı egemenliğine karşı sessiz bir muhalefeti beslemeye devam etti.

Hurufîlerin bütün dinleri bir tutan propagandasında, Kızılbaş isyanlarında ya da 16. yüzyıldaki Kalenderoğlu isyanında, muhtemelen Bedreddin'in ideolojik mirasının rolü bulunmaktadır.[53] G.B.Rampoldi'nin[54] söylediğine göre, Mustafa'nın kurmuş olduğu tarikat 19. yüzyıla kadar yaşamıştır. Öte yandan, Théodore Spandouyn Cantacassin, 16. yüzyıldaki Türk mezheplerini betimlerken, Torlak-Hu-Kemal'den türeyen kolun, o zamanın en önde gelen dört derviş tarikatından birini oluşturduğunu belirtmektedir:

"Torlaklar, diğer tarikat mensuplarına oranla daha çok sayıdadırlar ve bu yeni bir dindir. İlk ortaya çıkışından bu yana bir yüzyıl geçmemiştir. Missini adında, efendimiz Hazret-i İsa'dan söz ettiği için derisi yüzülen bir adam tarafından başlatılmıştı. Bu Missini, 'derimi de yüzseniz, Hazret-i İsa'nın Tanrı olduğunu söylemekten geri durmam' diyormuş ve derisi yüzülerek öldürülmüş."[55]

15. yüzyılın başında, Bedreddin'in en cüretli temsilcisi olduğu bütün dinlerin birliği fikri Osmanlı toplumunun her katmanına, halk kitlelerinden yüksek dereceli yöneticilere kadar damgasını vurmuştur. Öyle gözükmektedir ki, Şeyh Bedreddin'in fikirleri, en çok, bu tür öğretilerin basitleştirilmesinde özellikle çok etkin olan İran kaynaklı Hurufî tarikatı tarafından dört bir yöreye taşınmıştır. Macaristanlı Georgias'a göre, Hurufîler açıkça şöyle demektedirler: "Herkes kendi yasasının [sınırlara] içinde selâmete kavuşur; her soya ya da kavme onun içinde kurtulacağı yasa Tanrı tarafından verilmiştir ve bütün yasalar onlara uyanlar için aynı derecede iyidir. Bunlardan biri için diğerlerinden daha iyidir, denemez."[56]

1444 yılında, Bedreddin'in yıllar boyu görüşlerini dile getirdiği Edirne kentinde, geleceğin II. Mehmed'i olacak şehzadenin huzurunda, bir Hurufî dervişi bütün dinlerin aynı olduğunu öne sürmektedir. Halk arasındaki ününden ve şehzadeyi derinden etkilemesinden endişeye kapılan ulema, vaizi ortadan kaldırdı ve müridlerini kılıçtan geçirtti. Ne var ki, Babinger'in belirttiğine göre, "17. yüzyılın ortasına kadar, sık sık, halkın gözünde İslâm ile Hıristiyanlığı barıştırmayı mümkün kılabilecek [önermeler getiren] vaizlerin ortaya çıktığı duyulmaktaydı ve bunlar halk katında dikkate değer bir destek bulmaktaydılar."[57] Bazen de bu fikirleri olumlu biçimde karşılayan sadece halktan ibaret kalmıyor, yönetici çevreler de etkileniyordu. Nitekim, 16. yüzyılda Sadrazam, İstanbul'daki büyükelçi Ghiselin de Busbecq'e şunları söylemektedir: "Yeryüzünde evliya hayatı sürdürmüş olanların inandıkları din ne olursa olsun, ebedî acılara garkedileceklerine inanamıyorum." Busbecq bu sapkın kanaatin çağdaşı birçok Türk tarafından benimsendiğini belirtmektedir.[58]

★ ★ ★

[Yazar daha sonra Şeyh Bedreddin'in çağdaşı bir dinbilgini olan, Girit doğumlu Trabzonlu Georgias'ın görüşlerini ele alıyor. Bedreddin ile Georgias çağdaş olmakla birlikte, birbirlerinden haberdar değiller. Ne var ki, görüşleri dinsel bağdaştırmacılık yönünde büyük benzerlikler taşıyor. Aralarındaki temel fark, Georgias'ın Bedreddin gibi etkin siyasete girmemiş olması. Bir diğer önemli fark ise, Bedreddin, Osmanoğulları'nın egemenliğine şiddetle muhalif iken, Georgias'ın Osmanlılara övgüler yağdırması. Yazar bu iki tarihî kişiliğin görüşlerinin birarada ele alınmasının, 15. yüzyılda Balkanlar'a ve Ege'ye egemen olan zihniyetin önemli bir yanını oluşturan dinleri birleştirme eğiliminin öneminin anlamasına yardımcı olacağını belirtiyor.]

★ ★ ★

15. yüzyılda, birbirine düşman ve kapalı bilinen iki farklı dünyaya mensup Bedreddin ile Trabzonlu Georgias'ınki gibi dinsel anlaşmayı hedefleyen girişimlerin varlığı bazı sorular uyandırıyor.

Müslümanlarla Hıristiyanların, daha da özel olarak Türklerle Bizanslıların ilişkilerini sadece husumet çerçevesinde incelemek, bu son derece karmaşık dönemin zihniyet tarihinin önemli bir bölümünü göz ardı etmek anlamına gelmez mi?

Bu iki kahramanın girişimlerinin ışığında, silâhlı çatışmaların ve dinsel ve kültürel karşıtlıkların yanısıra, özellikle 15. yüzyılda büyük yoğunluk kazanan, ancak hiçbir zaman ideolojik bir bütünlüğe ulaşamamış, iki dini barıştırmaya ve anlaştırmaya yönelik bir eğilimin de yer aldığı söylenebilir mi?

Yoksa, acaba Bedreddin ve Trabzonlu Georgias çağdaşlarının özlemleriyle hiçbir bağlantısı olmayan sadece birer meczup ya da hayalci teorisyen miydiler?

Bir sonuca varmak üzere, 14. ve 15. yüzyıllara hızla göz gezdirmek bize bazı ipuçları verebilir:

Bazı coğrafî ve kronolojik bağlantıların altı çizilmelidir: Biri eski Helenizmi dayanak alan, diğeri ise Hazret-i İbrahim'den gelen üç dinin birleştirilmesini savunan, dinsel bağdaştırmacılığın iki taraftarı, aşağı yukarı aynı sırada, aynı kentte yetişmiştir. Plethon Edirne'de, Georgias Skholarios'a göre, "Barbarların sarayındaki en güçlü kişilerden biri"[59] olan Yahudi bilgini Elize'nin yönetiminde eğitim görmüştür. Aşağı yukarı aynı dönemde, Bedreddin de Edirne'de temel eğitimini tamamlamaktadır.

1360'da oradan çok uzakta olmayan bir yörede Trnovo Konsili, Trakya'da ve Bulgaristan'da çok sayıda Yahudiliği benimsemiş (Judaïsant) Hıristiyanın varlığına dikkati çekmektedir.[60] Yine Edirne'de Şeyh Bedreddin'in ölümünden yirmi yıl sonra, geleceğin II. Mehmed'i tarafından can-ü gönülden dinlenen bir Hanefî dervişinin dinlerin eşdeğerliliği konusunda vaaz verdiğini görmüştük.

Bitinya da, Bedreddin en gayretli mü-

ridlerini, yani Yahudi Torlak ile Börklüce Mustafa'yı eğitmişti.

Altmış yıl sonra, Gregorias Palamas, Türklere esir düştüğünde, aynı bölgede, İslâm'a dönmüş olan ve tektanrılı üç dinin bağdaştırılması görüşünü savunan ve muhtemelen eski Yahudi olan esrarlı Χίονες, 'lere rastlamıştır.[61]

Bursa'da, Selânik Başpiskoposu bir Türk imamıyla baştan sona hoşgörü ve açık görüşlülük taşıyan bir görüşme yapmış ve Türk muhataplarına söylediklerini şöyle bitirmişti: "Sizlerle anlaşırsak bir mezhepten de oluruz." Buna bir Müslümanın cevabı "bir gün gelir, birbirimizle anlaşırız", olmuştu. Başpiskopos da, "ben de o günün bir an önce gelmesi için dua ediyorum", diye cevap vermişti.[62] Yine Bursa'da, Palamas'ın o bölgeye uğramasından birkaç yıl sonra, bir Müslüman vaiz, tezahürat sırasında halka Hazret-i İsa ile Hazret-i Muhammed'in peygamberliklerinin eşdeğerli olduğunu belirtiyordu.[63]

17. yüzyılda, Sabatay Sevi bütün Ege kıyılarını, Trakya ve Makedonya'yı, İzmir'den Çanakkale'ye, Selânik'ten Edirne ve İstanbul'a kadar dolaşacak ve Yahudi mistisizmi ile İslâm'a dönme olayını bağdaştırdığını ilân edecekti.

Ege adaları, daha önce de belirttiğimiz gibi, ümmetlerarası yakınlaşmaların en cüretlilerine tanık olmuştur: Hacı Bektaş buralara gelmiş, Bedreddin Sakız'da, Börklüce Sakız ve Sisam'da vaaz vermiş ve Macaristanlı Georgias Sakız'da Hıristiyanlıkla Müslümanlığın eşitliğini savunan bir Hurufî dervişine rastlamıştı.

İstanbul'u ziyaret eden ve orada önde gelen Müslümanlarla temas kuran Nicolas de Cues bu ziyaretten sonra dinlerarası evrensel barış hülyasını dile getirmiştir. Bu [hülyasını dile getirdiği] yapıtı Trabzonlu Georgias'ın Risalesi ile aynı yıl basılmaktadır. Aynı biçimde, Girit doğumlu filozof [Trabzonlu Georgias], Sultan'ın başkentinde bir süre kaldıktan sonra Türklerin lehine eylemlere girişmektedir.

Edirne, Trakya, Bitinya, İyonya, Ege Adaları, İstanbul'u içeren Ege kıyıları ve Marmara her ne kadar her türlü yakınlaşmanın en zengin olduğu bölge gibi gözükse de, bu yakınlaşmalar sadece bu bölgeye özgü değildir.

Ankara'da, 1391'de II. Manuel Paleologos önde gelen Müslümanlarla incelik ve karşılıklı saygı dolu dinsel bir tartışmaya girmiştir. [Bu önde gelen Müslümanlar] Basileos'un [yani II. Manuel'in] kendi deyimiyle "sağduyulu ve bilge kişilerdir"[64]. İç Anadolu da, 13. yüzyılda, Mevlânâ'dan beri Hıristiyanlarla Müslümanların yakın bağlar kuruşuna tanık olmuştur. Şeyh Bedreddin'in büyük mürşidi, Muhyiddin-i Arabî bu bölgede uzun süre kalmıştır. Muhyiddin-i Arabî evrenselci inançlarını şöyle dile getirmektedir: "Gönlüm bütün biçimleri alabilir, o Hıristiyan'ın manastırı olduğu kadar, putların mabedi, hacının Kabesi, ceylanların çayırı, Musa'nın kanununun levhası, müminlerin Kur'an'ıdır da". Aynı doğrultuda Mevlânâ şunları yazmaktadır: "Ben ne Hıristiyanım, ne Musevî, Ne Farisî, ne de Müslüman; ne Doğu'danım, ne de Batı'dan. İkiliği bir kenara koydum, iki âlemin bir olduğunu gördüm."[65]

Bir Mevlânâ'nın, bir Hacı Bektaş'ın dinleri bağdaştırma ideolojisinden derin biçimde etkilenen İç Anadolu halkı, 13. yüzyıldan başlayarak, kültürel ve dinsel bakımdan hemhal olma yoluna girmekten kaçınmadı: Bertrandon de la Brocquière'in 15. yüzyılda anlattığına göre "Ramazanoğullarının beyi doğduğunda onu Yunan usulünce vaftiz ettirmiş olan bir Hıristiyan kadınının oğluydu" ve aynı biçimde, dönemin Karaman beyi ya da 13. yüzyılda Selçuklu sultanı İzzeddin de [vaftiz olmuşlardı][66]. Gregorias'a göre, 14. yüzyılda birçok Türk ikonları kutsal kabul etmekte ve dualarını bunlara yöneltmekteydi.[67] 14. yüzyılda Schiltberger, Hıristiyanların Mevlânâ'nın mürşidi olan Şems'in Konya'daki kabrini ziyaret ettiklerinden söz ediyor ve Ankara'daki Müslümanlarla Hıristiyanların birarada düzenledikleri bir ayini anlatıyor.[68] 13. yüzyılda Sivaslı bir emir Aziz Athanase'nin Trabzon'daki türbesini ziyaret ediyor.[69]

Daha Doğu'da, Suriye'de, Batopedionlu Sabbas, 14. yüzyılda rastladığı önde gelen Müslümanlarla dostane bağlar kurup sürdürüyor.[70] Halep'te şair Nesimî, Bedreddin isyanı ile aynı zamanda, Hazret-i İsa'nın tanrısallığını ileri sürdüğü için ölüme mahkum ediliyor.[71]

Batı yakasında da, dinlerarası açık görüşlülük örnekleri az değildir. 1360'a doğru Oxford'da, esasen muhafazakâr olan Benedictine tarikatına mensup bir keşiş olan Boldanlı Uthred, "ölüm anında, ister Hıristiyan, ister Müslüman, ya da herhangi bir dinden olsun, bütün insanoğulları Tanrı ile doğrudan yüzyüze gelirler ve bu olaya göstermiş oldukları tepki ışığında haklarında ebedî karar verilir"[72] görüşünü savunmaktaydı.

Yine İngiltere'de, 14. yüzyılda, John Wycliffe, Katolik Kilisesi'ne karşı çıkarken "nasıl Kilise'ye mensup bazıları [Tanrı'nın] lânetine uğrarsa, Kilise dışındaki bazıları da [Tanrı'nın] inayetine kavuşur. Eğer buna karşı çıkmazsanız, eğer bu dediğim doğruysa, Yahudilere kâfir, Kuzey Afrika Müslümanlarına (Saracens) sapkın, Yunanlılara bölücü (schismatics) vb. diyemezsiniz. Ben diyorum ki: Eğer insan kurtuluş yoluna kendisi engeller koymazsa, hangi mezhepten olursa olsun, isterse Kuzey Afrikalı bile olsa, kurtuluşa erebilir."[73]

14. yüzyılda Hıristiyanlarla Müslümanları aynı inançta biraraya getirmek isteyen Guillaume de Postel'in bütün insanlığı kucaklayan girişimi, Trabzonlu Gregorias'ın yaklaşımını andırmaktadır.

İtalya da, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yakınlaşma girişimlerinin uygun toprak bulduğu bir yer gibi görülmektedir: Trabzonlu Gregorias, hayatının bir bölümünü burada geçirmiştir. (...) Daha 14. yüzyılda Boccaccio, *Dekameron* adlı yapıtında, Hazret-i İbrahim'e dayanan üç tektanrılı dini "yakışıklı, erdemli ve herbirini eşit bir şefkatle seven babalarına karşı saygı dolu" üç delikanlıya benzetmektedir. İtalyan yazar şöyle demektedir: "Tanrı Baba üç kavme (Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan) üç yasa verdi". "Herbiri Hakikat'i bildiğini sanmakta; ama hangisi haklı? Tartışma hâlâ sürüyor."[74]

Demek ki, Şeyh Bedreddin ile Trabzonlu Gregorias'ın girişimleri, her ne kadar köktenci olurlarsa olsun, Ortaçağ'ın sonlarında Hıristiyan ve Müslüman âlemlerini etkileyen geniş bir fikir ve kaygı akımının içinde yer almaktadır. Onların yaşamları ve yazdıkları bize, bazen sadece siyasal çatışma ve dinsel karşıtlık bakımından ele alma eğilimi gözlenen, Türkler ile Bizanslılar ve Batılılar arasındaki karmaşık ilişkileri daha doğru biçimde anlamamız için yararlı yeni öğeler vermektedir.

---

[1] Anadolu'nun fethinde "gâzilik ruhu"nun rolüne ilişkin olarak Ortaçağ Türk edebiyatının epik kaynaklarına bk: E.Rossi, *Il Kitab-ı Dede Qorqut*, Vatican 1952; Irène Melikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris 1954; P.Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938.

[2] II. Mehmet ve ardıllarının Bizans İmpa-

ratorları'nın ünvanlarını kullanmasına ilişkin olarak bk. Helène Ahrweiler, "Une lettre en Grec du Sultan Beyazıd II", in *Turcica,* Paris 1969, I, s.150-160; açıkça bağdaştırmacı bir metin için bk. " Αμιρᾶς Τουρκορρωμαίων, " Miklosıch ve Müller, *Acta et diplomatica graeca medii aevi,* Viyana 1860-1890, II, s.87.

[3] Bedreddin'le ilgili olarak özellikle şu kaynaklara bk.: Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı* (yay. Abdülbâki Gölpınarlı ve İsmet Sungurbey), İstanbul 1967; Şeyh Bedreddin, *Varidât,* (yay. Cemil Yener), İstanbul 1970; A.Gölpınarlı, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin,* İstanbul 1966: A.Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin,* İstanbul 1966; M.Şerefeddin, "Simawne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e dair bir kitap," *Türkiyat Mecmuası, III,* 1935, s.233-256.

[4] *Manâkıb,* s.6.

[5] Bu sorunla ilgili olarak bk. Irène Beldiceanu-Steinherr, "La conquête d'Andrinople par les Turcs", in *Travaux et Mémoires,* Paris, I., s.431-461.

[6] *Vâridât,* s.8; *Manâkıb,* s.11-13.

[7] *Vâridât,* s.10; *Manâkıb,* s.96; S.Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* Los Angeles-London 1971, s.358, not 16.

[8] *Vâridât,* s.10-11; *Manâkıb,* s.25, s.46, s.57-84.

[9] *Ibid.,* s.85-88.

[10] *Ibid.,* s.89-93.

[11] *Ibid.,* s.93-95.

[12] *Ibid.,* s.97; I.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar, Ankara 1947, s.191.

[13] *Manâkıb,* s.102.

[14] *Ibid.,* s.103-106.

[15] Ibid., s.117.

[16] *Ibid.,* s.118; *Vâridât,* s.13-18; Uzunçarşılı *op.cit.,* s.193.

[17] 15. yüzyılda Manisa ve yöresinde çok kalabalık bir Yahudi nüfusu bulunmaktaydı. Turgutlu'da 1415-1421 yıllarından kalma Yahudi mezartaşları bulunmuştur. Bu konuya ilişkin olarak bk. A.Galante, *Histoire des Yuifs d'Anatolie,* İstanbul 1939, s.100.

[18] *Vâridât,* s.12-13; H.Akin, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma,* Ankara 1968, s.81; Uzunçarşılı, *op.cit.,* s.192.

[19] Doukas, *Historia turco- byzantina,* éd.Grecu, Bucarest 1958, XXI, s.149-153.

[20] C.Bardakçı, *Alevîlik-Ahîlik-Bektaşîlik,* Ankara 1950.

[21] Doukas, s.149/11; 151/11; 153/13.

[22] *Id.*

[23] F.Masaï, *Plëthon et le Platonisme de Mistra,* Paris 1956, s.92.

[24] Doukas, s.153/14.

[25] E.Gross, "Das Vilayetname des Hadjı Bektash", *Türkische Bibliotheque,* XXV, s.43, 1927.

[26] *Ibid.,* s.119-120.

[27] *Ibid.,* s.151-152.

[28] F.W.Hasluck, *Christianity and İslam Under the Sultans,* Oxford 1929, II, s.403.

[29] Gross, *op.cit.,* s.163-168.

[30] *Manâkıb,* s.90/1366-1371.

[31] Doukas, loc.cit.

[32] *Manâkıb,* s.90-91/1372-1379.

[33] Doukas, *loc.cit.*

[34] F.Schuon, "Nature et fonction du Maître spirituel", *Hermès,* 4, Paris 1966, s.286.

[35] C.Huart, *Les saints des derviches tourneurs,* Paris 1918-1922, I, s.105-106; s.184, s.261; II, s.67-68.

[36] Euthychius, (der.) Migne, *Patrologiae Graece Corsos Completus,* Cilt CXI, kol. 1142 ve 1145.

[37] Hasluck, *op. cit.,* II, s.575-576.

[38] Georges de Hongrie, *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum,* Roma 1481(?), 20. bölüm.

[39] Gross, *op.cit.,* s.95-97.

[40] R. Mantran, *Istanbul dans la secoude moitié de XVIIe siècle,* Paris, 1962, s.62; J. Nehama, *Histoire des Israélites de Thessalonique,* V, Thessalonique 1959, s.139-140.

[41] *Manâkıb,* s.92/1394-1411; Hesykhastes'lerin yöntemleri ile zikir arasındaki benzerlikler konusunda bk. L.Gardet, "Un problème de mystique comparée, *Revue Thomiste* 1952, s.642.

[42] *Manâkıb,* s.92/1392-1393; 1389-1350; s.93/1412-1413.

[43] Huart, *op.cit.,* II, s.96-97, s.410.

[44] Doukas, *loc.cit.;* Bedreddin için düzülen destanlarda sözü edilen bazı kerametler ve semboller ile İncil'deki bazı bölümler arasında ilginç benzerlikler kurulabilir: Mustafa'nın taraftarları, dikişsiz, yekpare elbise giydiklerinden, bunlara "yekpare elbiseliler (monokhytones)" adı verilmiştir. Hıristiyanların da sıkça kullandığı bu tevhid sembolü, acaba Mustafa'nın taraftarlarınca dinsel birleştirmeciliklerini belirtmek üzere, kasten benimsenmiş olamaz mı? [Öte yandan], Şeyh Bedreddin'in Sakız adasına giderken denizde tutuldukları fırtına ve fırtınanın Şeyh'in duaları sonucunda birdenbire sona ermesi İncil'deki fırtınanın dindirilişi bölümünü anımsatmaktadır. *Manâkıb,* s.91/1384-1389.

[45] Doukas, s.153/15.

[46] Vâridât, s.39.

[47] *Ibid.,* s.18.

[48] Muhyi-din İbn Arabî, *La Sagesse des Prophètes,* trad. Burckhardt, Paris 1955, s.7; A.Ateş, "İbn Al-Arabî" in *Encyclopédie de P'Islam.*

[49] *Vâridât,* s.52-53.

[50] *Ibid.,* s.49, s.46-47, s.53, s.48, s.61, s.63-64, s.67; Galanté, *op.cit.,* s.71'e göre Şeyh Bedreddin "sultanların istibdatı Allah'tan kaynaklanmaz, zira en üst iktidar kaynağı halktır", demiştir.

[51] *Vâridât,* s.37.

[52] Her ne kadar tarihsel açıdan saptanmaları zor olsa da, Bedreddin ile Hacı Bektaş'ın müridleri arasındaki bağlar oldukça güçlüdür. Bazı olgulardan söz edilebilir: Şeyh Bedreddin, öyle gözükmektedir ki, Dobruca'daki Türkler arasında çok sayıda taraftar bulmuştur. Bu Türklerin Baba İshak'ın taraftarlarının çocukları olduğu söylenmektedir. Bunların ataları, Balkanlar'a, Bektaşî menkıbelerinde yeri olan Savcı Saltık'ın peşinde gelmişlerdir. Bu konuda bk. Ö.Barkan, *"des déportations* comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'empire Ottoman, *Revue de la Faculté des Sciences Economiques d'İstanbul* 1949-1950, s.74, n.5.

[53] H.J.Kissling, "Badr Al-Din B.Kadı Samawna", *Encyclopédie de l'İslam.*

[54] G.B.Rampoldi, *Annali Musulmani,* XI, 115, 1825.

[55] T.Cantacassin, *Petit traicté de l'origine des Turcqs,* Paris 1896, s.222-224.

[56] Macaristanlı Georgias, *Ibid., loc.cit.*

[57] F.Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps,* Paris 1954, s.50-51.

[58] O.Ghiselin de Bus-becq, *The Turkish Letters,* Oxford 1968, s.120.

[59] Scholarios, *Oeuvres complètes,* éd. Petit, Paris 1930, IV, 162, 8-12; S.Lampros. Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, Atina 1912-1930, II, s.19-23.

[60] J.Meyendorff, "Grecs, Turcs et Juifs en Asie-Mineure au XIVe siècle", in *Byzantinische Forschungen* 1966.

[61] Χίονες 'ler konusunda bk. Taroni tes, Τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου Θεσσαλονίκης πρὸς τοὺς ἀθέους Χίονας Διάλεξις, in Revue Σωτήρ, , 1892, XV, s.240-246; G.G.Arnakis, "Gregory Palamas among the Turks", *Speculum,* 1951, XXVI, s.113-114; P.Wittek, *Byzantion,* XXI, 2, s.421-423; Meyendorff, *Introduction à l'étude de Gregoire Palamas,* Paris 1959, s.160-162.

[62] Palamas, *"Lettre à son Eglise", Neos Ellinomnemon,* Atina, 1922, *op.cit.,* s.19.

[63] Vryonis, *op.cit.,* s.359, n.17.

[64] II. Manuel Paleologos, *op.cit.,* s.47.

[65] Aktaran L.Benoist, *L'Esoterisme,* Paris 1953, s.92; aktaran Schuon, "Remarques sur la Sounna", *Etudes traditionnelles,* No.439, s.199.

[66] Bertrandon de la Brocquière, *Le Voyage d'Outre-mer,* éd. Schefer, Paris 1892, s.90, s.115; Pachymeres, éd. Bonn, I, 131, s.263-268.

[67] Gregorias, éd Bonn, I, 95.

[68] Aktaran Hasluck, *op.cit.,* II, s.376.

[69] Vryonis, *op.cit.,* s.486.

[70] Philotheos, Kokkinos, "Vie de Sabbas", (der.) Papadopoulos-Kerameus, *Analekta 'Isrosolumitikis Bibliothekis,* V, *op.cit.,* s.264, s.285-286.

[71] Cantacassin, *supra.*

[72] M.D.Knowles, "The Censured Opinions of Uthred of Boldon", *Proceedings of the British Academy* XXXVIII, 1953.

[73] Aktaran Southern, *op.cit.,* s.82.

[74] Boccaccio, *Dekameron,* Birinci Gün, Üçüncü Öykü.

OKUYUCULARA MEKTUP

Baştarafı 4. sayfada

Şimdiden söyleyeyim, haklı yakınma nedenleri olsa bile, ben Lâtife Hanım'a karşı önyargılıyım. Atatürk'ün büyük yanlışı, iyi yetişmiş diyerek, şımarık bir zengin kızını alması. (Lâtife Hanımın büyük erdemiyse, başka herkesin tersine, ömrü boyunca Atatürk'le ilişkisinin maddî manevî ticaretini yapmamış olması!)

Kitabiyat sayfalarımızda, bu ay dört yapıt tanıtılıyor. Orhan Koloğlu'nun özetlediği Cezayir Denizciliği'ne yukarıda değinmiştim. Cemal Kafadar'ın 16. yüzyıl Yahudileriyle ilgili kitaplara dair yazısı, geçen sayılarımızda çıkan Osmanlı Yahudilerine değgin makalelerle eklemlenmekte. Gültekin Emre'nin sunduğu, Nazi Almanyası'yla ekonomik ilişkilerimizi belgeleyen kılavuz da yakın dönem tarihçileri için önemli bir kaynak sayılmak gerekir. Nihayet, Mehmet Ali Kılıçbay'ın, ilk Osmanlı sosyalistlerinden Dr.Refik Nevzad'ın az bilinen Fransızca bir kitabı üstüne kısa tanıtması, yabana atılmayacak bir katkı.

Bu ayın ortasında idrak edeceğimiz İd-i Adha dolayısıyla, bütün inançlıların Kurban Bayramı'nı şimdiden kutlarım. Eylül'den itibaren *Tarih ve Toplum*'da beğeneceğiniz bir dizi yenilik yapacağız. O sayılarımızda da buluşmak üzere, hepinize saygı ve sevgilerimle...

Mete Tunçay

Lâfı çok uzattığımı biliyorum. Fakat yine de, koymak istediğim bir yarısavunu notum var. Bağışlayın.

Mea culpa, ama...

Dergimiz yazarlarından ve Dergâh Yayınları yöneticisi Sayın İsmail Kara'nın 26 Haziran 1986 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, benim 1500'den bu yana *İslâm Dünyası* (İletişim Yayınları'nın Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi'nin ilk cildi) çevirim üstüne bir tanıtma yazısı çıktı. Arkadaşıma çok teşekkür ederim. Yaptığı eleştirilerin haklılığını da teslim ediyorum. Ancak, birçok noktada ben İngiliz yazarının yalancısı olmuşum; yoksa teknik açıdan, salt çevirmen sıfatıyla kendimi hâlâ masum hissediyorum. İsmail Kara'nın en önemli eleştirisi, bence şu: "Sayfa 27, sütun 2'de yer alan hadisin anlamı köşeli parantezle fahiş hatalı bir hale getirilmiştir. Hadiste takva sahibi bir insanın güzel ve erdemli genç bir kadının teklifini 'Ben Allah'tan korkarım' diye reddetmesi sözkonusu edilirken, tercümede kızla sevişmeden önce yukardaki sözün söylenmesi şekline dönüştürülmüştür." Gerçekten, benim çevirim şöyle: "Allah'ın gölgesinden başka bir gölgenin olmayacağı günde, O'nun kendi gölgesi altına alacağı yedi kişiden biri de, güzel ve erdemli bir genç kız tarafından çağrılınca, [onunla sevişmeden önce] 'Ben hiç şüphesiz, Allah'tan korkarım' diyen adam olacaktır." Ama, alışılmışın tersine, köşeli ayraç ve içindeki yorum benim değil. Yazar Robinson, aynen şunları yazmış: "a man whom a young girl of accomplishment and beauty calls and who says [before he joins her to make love]: Certainly I fear God." Doğrusunu isterseniz, dünyada olsun, ahrette olsun, bu yolla gölgelik edinme şansımı pek yüksek görmemekle birlikte, bu satırları çevirirken kuşkuya düşmedim değil. Ama sonra, Hazreti Peygamber'in sözüne karışmak benim ne haddime diyerek, işin arkasını kovalamadım. Yani yanlış olan çeviri, benim değil, Robinson'unki. Tabiî, daha iyi (veya yeterince vakti olan) bir çevirmen aktardığı bilgileri tahkik edip, gerekirse düzelterek verirdi. Ben, öyle yapmamaktan suçluyum. İsmail Kara'nın gösterdiği öteki örnekler de buna benziyor. Miracle'ı "mucize" ile karşılamıştım. Bu, peygamberler için doğruymuş, ama ermişlerin yaptıklarına "keramet" demeliymişim. Revelation'ı "vahiy" ile karşılamıştım. Peygamberlere gelen için iyiymiş de, ermişlere gelen "ilham" sözüyle karşılanmalıymış. Yazar, böyle ince ayrımlar gözetmemiş, ben de çevirdiğim kaynağı aşacak feraset gösterememişim. İsmail Kara, Kur'an "şerh" olunmaz, tefsir edilir diyor. Commentary sözcüğünü görünce, "açımlama (şerh)" dedim; yazar interpretation kullanmış olsaydı "yorumlama (tefsir)" derdim. Yazarın master'larını, tarikat şeyhlerinin kastedildiğini anlasam da, "usta" diye çevirdim.

Kitab-ı Mukaddes'i (Bible-Biblos) Kutsal Kitap diye Türkçeleştirmem, büyük harfle yazıldığı sürece, bana yine de sakıncalı gelmiyor. Eski ve Yeni Ahidler gibi, Kuran da kütub-u mukaddesedendir, ama Kutsal Kitap yalnız ilk ikisini kapsar (hattâ İslâm'da "Zebur" adıyla bilinen, Mezamirler de Eski Ahid'in içinde olmakla Kutsal Kitap kavramına girer).

[Müslümanların Kral David'e peygamberlik atfederek, ona da ayrı bir kitap (Zebur) indirildiğini (Musevilikten ayrı bir din kurduğunu) sanmalarını ise tartışmak istemiyorum. Bunun hiçbir tarihsel kanıtı yok. Birçok kaynakta da, dördüncü hak (kitaplı) din olarak, pratik gerekçelerle Zerdüştîliğin kabul edildiğini okumuştum.] Hz. İbrahim'e nazil olanların "yazılar" değil, "sayfalar" olduğu da, İslâmî terminolojiyle ilgili bir ayrıntı; çevirmen olarak beni pek vurmuyor. Benim Kur'an okulu dediğim yere, eleştiricinin Kur'an kursu dememi istemesi ise, böyle bir terminolojik titizliğe ne kadar uygundur, bilmiyorum. Sema ve ilâhî yerine, dans ve şarkı dememin uygunsuzluğuna pekiyi de, benim "doğruyolcu" dediğim yerde, ortodoks'un Sünnî olduğuna hayır! O cümlede, birinin ortodoks hattâ bağnaz bir mizacı olduğu anlatılıyor. Büyük harfle başlıyorsa, "ortodoks" sözcüğü Hıristiyanlıkta Ekümenik Kiliseyi (Rum-Ortodoks) İslâm'da da evet Sünnîliği anlatır. Bir tutum özelliği olarak ise, (Yunanca orthosdoksa'dan) küçük harfle başlayan ortodoks'a "doğruyolcu" demekten başka çare bulamadım. Yoksa ortodoks Marxistlere de, Sünnî Marxistler mi diyelim?

Bu mazeretler, bütün günahlarımın bağışlanmasına yetmez, elbette. Zamanım kıttı, iyi bilen birine danışamadım. Yine de, cildi çevirirken kendim çok şey öğrendim; başkalarının da bunları okumalarının yararlı olacağını umdum. İsmail Kara'nın nazik ilgisi, umudumun büsbütün boş olmadığını gösteriyor. Tekrar teşekkür ederim.

Mete TUNÇAY

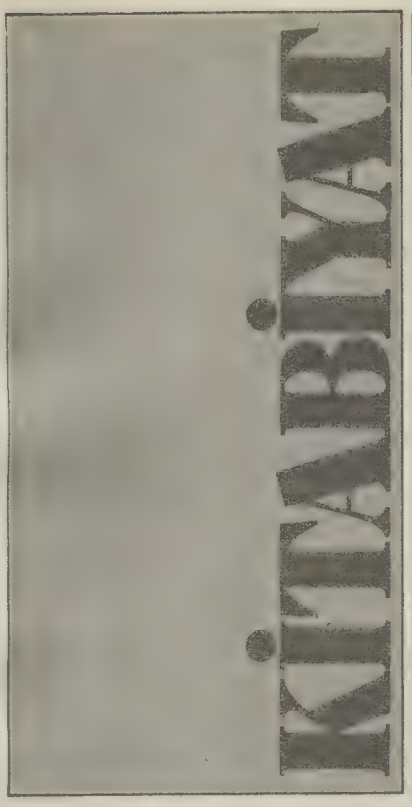

DR. REFİK NEVZAD'IN BİR DENEMESİ

Dr. Nevzad, L'Europe et la Turquie (Avrupa ve Türkiye), Paris, Images de la Paix, t.y. (muhtemelen 1917).

Osmanlı solcularından olan Refik Nevzad★, Paris'te bozguncu broşürler yayınlamak ve sahte fetvaları Fransızcaya çevirmek suçlarından İstanbul askeri mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1877 Türk-Rus savaşından başlayıp, 1914 Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan siyasal tarihi daha çok Osmanlı perspektifinden incelediği bu kitapta, yazar Osmanlı aydınları arasında o dönemler pek alışılmış olmayan bir üslûp ve tarz kullanmıştır. Bu tarz Osmanlı "felâketleri"ni dünya olayları çerçevesinde incelemek, sebep-sonuç ilişkileri kurmak olmaktadır.

Dr. Nevzad'a göre, bugün Batılı yazarlar egemen sınıfın (burjuvazinin) psikolojisiyle ilgilidirler, bu yüzden de ihanet içindedirler. Dr. Nevzad'ın bu suçlaması, Osmanlı, daha sonra da Cumhuriyet aydınının çok tipik bir tikinin yansıması olmaktadır. Aydın bir misyon sahibi olmalıdır. Bu misyon da halkının "kurtuluş"una hizmet etmektir. Misyonsuz aydınlar ise ihanet içindedirler. Bu tavrı anlamak mümkündür. Batılı aydın devletten bağımsız bir süreç içinde ve burjuvazinin bir unsuru olarak belirtilmiştir. Oysa, Osmanlı geleneksel kavrayışı içinde halkın sürü olması inancını eklediğimiz zaman, Osmanlı aydının kendi inandığı doğrular çerçevesinde "halkını" kurtarmak istemesini görebiliriz. Demokratik hakların oldukça sağlam bir şekilde kazanıldığı Batı Avrupa ülkelerinde ise, kimse böylesine kurtarma operasyonlarını kendine vehmetmemektedir. İşte bu çelişki içinde, Osmanlı aydını "halkını rahat bırakan" Batılı aydını ihanet içinde görebilmektedir.

Gene Dr. Nevzad'a göre, Ruslar Osmanlı'nın en büyük düşmanıdırlar, çünkü dünyaya egemen olma düşlerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama yönünde en büyük gayreti onlar göstermektedirler.

Paris Antlaşması'nın 7. maddesi ve onu teyid eden 13 Mart 1871 tarihli Londra Konvansiyonu, Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü garanti etmektedirler. Oysa Ayastefanos Antlaşması bunun tam anlamıyla ihlâli anlamına geldiği halde, Batılı güçlerin kılı bile kıpırdamamıştır. Aynı şey Berlin Antlaşması'nın 25. maddesini ihlâl ederek Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya-Macaristan için de olmuş ve antlaşmaya imzalarını koyan Batılı ülkeler bu hareketinden ötürü bu ülkeye bir protesto bile göndermemişlerdir. Batılıların Osmanlı Devleti'nin böylece parçalanmasına göz yummalarının nedeni, onların kendi emperyalist kaygıları ve zaten onların da bu ülkeden pay kapmak istemeleridir.

Refik Nevzad'ın bu akıl yürütmesi Osmanlı aydınlarının ve onlardan müdevver Cumhuriyet aydınlarının çoğunda görülen bir dışsallıklar mantığı üzerine dayanmaktadır. Yaşanan gerçek dramın dünya ölçeğindeki yansımaları ilgi alanlarına pek fazla girmemenin ötesinde, bu aydınlar ve Refik Nevzad, Osmanlı Devleti'nin neden ayakta kalması gerektiği sorusuna bırakın cevap vermeyi, bu soruyu sormamaktadırlar bile. Bu devlet parçalanmaktadır, bunu saptamak çok zor bir iş değildir, ama parçalanma nedeni tamamen dışsaldır. Batılıların ve Osmanlı'nın en büyük düşmanı Rusların toprak talepleri vardır, o halde onu parçalamaktadırlar. Pekiyi, Osmanlı neden emperyalist güçlerden biri olamamıştır? Neden bu ülkeler birbirlerini değil de, Osmanlı'yı parçalamak istemektedirler? Bunlar sorulmamakta ve sorulmadığı için de cevaplanmamaktadırlar. Büyük bir imparatorluk ulusal bir devlete dönüşmenin sancısı içinde, üstelik bu sancıyı çok büyük sıklıkla savaş alanlarında yaşayan Osmanlı asker-sivil aydınları sürekli olarak kendilerini martirize etmişlerdir. Onlar bu kadar gayret gösterdikleri halde, imparatorluk gene de parçalandığına göre, ortada bir komplo vardır ve onlar da bu komplonun kurbanları olan pür ü pâk şehitlerdir. Dr. Nevzad sosyalist bir Osmanlı'dır ve o dönemde Avrupa'da sosyalistler arasında revaçta olan çözümlemeleri, özellikle Jean Jaurés'in ağzından olmak üzere, kullanmaktadır. Fakat, Refik Nevzad'ın bağlamı nihaî çözümlemede Osmanlı Devleti'nin bekası olduğundan, emperyalizm, burjuvazinin çıkarları, aydın ihaneti vb. tamamen bağlantısız, açıkta, boşlukta kavramlar olarak kalmakta ve bir ilişki çerçevesine eklemleşmiş bü-

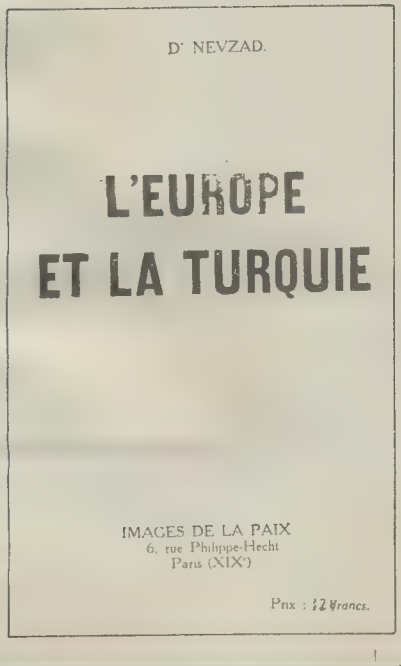

★ Dr. Refik Nevzad'ın yaşam öyküsü ve sosyalistliği için bakınız: Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar I, 1908-1925* (Ankara: Bilgi Yay., 1978), 3. bas. s.55-58 ve dn. 51-60. (Burada sözkonusu edilen yapıt, dn. 57'de anılmaktadır.)

tünler olarak intibak edememektedirler.

Bu konuda tipik bir örnek, Dr. Nevzad'ın ulusallığın ancak dinle birlikte varolabileceğini beyan etmesidir. Bunun sol düşüncelere ne kadar yabancı bir önerme olduğunu bir kenara bırakalım, ama bu düşüncenin modern Avrupa ulusçuluğunun ne kadar dışında kaldığını gözardı etmek mümkün değildir. Refik Nevzad, Osmanlı "millet" anlayışını Avrupa milliyetçiliğinin mütekabili olarak görme hatasına düşmektedir. Çünkü Osmanlı'da "millet" her şeyden önce dinsel bir cemaattir.

Dr. Nevzad'ın bu küçük kitabında olunmak istenilenle gerçekten olunan arasındaki farkları yansıtan optik bozukluklarına dair çok sayıda örnek ayıklamak kolay bir iş olacaktır.

Bu kitabın okunmasının yararı, Osmanlı ve daha sonra da Cumhuriyet aydınının Batılı düşünce akımlarını tam anlamıyla benimsemekte ve özümlemekte ne denli güçlük çektiğinin somut bir örneğini görmek olacaktır.

Mehmet Ali KILIÇBAY

CEZAYİR DENİZCİLİĞİ

Moulay Belhamissi *Histoire de la Marine Algerienne (1516-1830)* (= Cezayir Denizciliğinin Tarihi), ENAL, Cezayir, 1983, 187 sayfa + 28 belge-resim

Oruç ve Hızır Reislerle başlayıp, Cezayir'in Fransızlarca işgaline kadar süren 300 yıllık dönemin tarihini ikiyüz sayfaya sığdırmak, ancak anahatlarını vermekle mümkün olabilir. Belhamissi de bunu yapmış. Ancak Cezayirli tarihçinin araştırma alanındaki çizgisi izlenirse, bu yapıtın bir düşünce sürekliliğinin ürünü olduğu kolayca çıkar.

Belhamissi 1972 yılında Fransa'nın *Provence Üniversitesi*'nde, Profesör R. Mantran'ın yönetiminde, "Oruç ve Hayrettin'in Gazavat'ının Arapça metninin Eleştirel Yayını" başlıklı bir tez savunmuştur. "Cezayir Denizciliğinin Tarihi" ile, sadece XVI'ncı yüzyılı irdeleyen bir araştırmadan, Cezayir'deki tüm Türk dönemini kapsayan bir çalışmaya geçilmiş oluyor. Bunun üçüncü kademesi, hazır durumda yayını bekleyen, 3-4 ciltlik ayrıntılı bir Cezayir Tarihi'dir.

Yazar genelde iki ilkeye dayanıyor:

1- "Türk emperyalizmi" kavramına karşılık "Türk varlığı, mevcudiyeti = Presence Turque" kavramını savunarak, Türklerin istenmeden değil, istendikleri için Kuzey Afrika'ya geldiklerini ve Akdeniz'in bu bölgesinin benlik ve kişiliğini buna borçlu olduğunu vurgulamak.

2- Sadece Cezayir kentine hasredilmiş olan ülke tarihini, tüm halkın tarihi olarak irdeleyip, yerli unsurun arka plâna itilmiş katkısını gün ışığına çıkarmak.

Bu iki ilkeyi Gazavat üzerindeki tezinde de, diğer yapıtlarında da görüyoruz.

Belhamissi, Gazavat'ın öykü türünde kaleme alınmasına rağmen, XVI'ncı yüzyıl Akdeniz ve Cezayir yaşamı üzerindeki en önemli Doğulu tarih kaynağı olduğuna inanıyor. Türkçe aslının bütün elyazmaları karşılaştırılarak bir eleştirel basımının yapılmamış olması dolayısıyla (Acaba, 1972'den beri de yapılmadı mı?)*, Arapça çevirilerin ana metinden ne derece ayrıldığını hangi eklemeler ya da çıkarmaların bulunduğunu saptayamadığını belirtiyor. Ve bu konuyu, tarih araştırması yapan kurumlarımızı düşündürecek bir notla noktalıyor

"Türkçe orijinalinin bir bilimsel baskısının bugüne kadar yapılmamış olmasına karşılık çevirilerinin çok daha parlak bir kaderi olmuştur." Ve hemen XVI'ncı yüzyıldan başlayarak yapılan İspanyolca, İtalyanca, Arapça, Fransızca çeviriler hakkında bilgiler veriyor.

Genel olarak konuya yerel değil de, uluslararası açıdan yaklaşması, Belhamissi'in sağlıklı değerlendirmeler yapmasını sağlamaktadır. XVI'ncı yüzyıl başında Orta Doğu ve İslâm dünyasını tehdit eden tehlikenin sadece Hint Okyanusundaki gelişmelerde değil, Akdeniz'de İspanyolların Trablusgarb'a kadar tüm Magreb kıyılarını işgal etmelerinde de bulunduğunu anımsatıyor. Ve Barbaros kardeşlerin bozulan dengeyi düzeltmelerindeki rollerini şöyle özetliyor:

"Ülkeye bir merkezî hükûmet, bir denizci uygarlığı ve özellikle uluslararası ilişkilerde bir ağırlık kazandırdılar."(s.1)

"Cezayir Denizciliğinin Tarihi" bu temaları işlemektedir. Kitap iki bölüm halinde düzenlenmiş:

I- Coğrafi Çerçeve ve Gelişme: (s.13-104) Tarihin miyopluğu - Bir Öncelik: Savaş Denizciliği - Feda edilen Ticari Denizcilik - 300 yıllık bir düello - Savaş dünyası - Cezayir - Savaşının Ödülü: Akdeniz - Donanmanın Kuruluşu - Yapı ve Evrimi - Kadrolar - Bahriye'nin Hizmetinde - Deniz Prensleri - Karadaki Yaşam-Gemideki Yaşam - Akın ve Savaş Türü.

II- Eylem Ateşleri İçinde: (s. 107-187) Daima Savaş - Islâmi dayanışma - Sultan'a Sürekli Destek - Akıncı Savaşı - Akdeniz de bir Denge Faktörü - Kıskanılan bir Prestij - Gereksiz bir Ambargo - Yıkılış,

Gazavat tezinde, o çağların Avrupa kaynaklarının tek yanlılık ve önyargılığından yakınan Belhamissi, "Cezayir Denizciliği'nin Tarihi", 'Tarihin Miyopluğu' kısmında, bol örneklerle bu önyargılılığı eleştiriyor:

"Bütün Osmanlı döneminde moda Türk düşmanlığıydı: aynı konular üzerinde benzer yargılara, hemen tüm Avrupa eserlerinde rastlanır.

Bu dönem yazarlarının çoğu, dinî hırs, ırk önyargıları, gerçeği bilmemek veya hesaplı bir kötü niyetle, kör gibi davranmışlardır. Sürekli düşmanlık her türlü objektiflik endişesini yoketmiş ve klişelerden ve hazır fikirlerden kurtulmak için kişisel çaba pek nadir görülmüştür... Cezayir'i yermek için verilen örneklerin daha önce Magrip kıyılarında İspanyollar tarafından uygulandığını unutmuşlardır... Cezayir'e yöneltilen küfür nehrini saymak olanaksızdır: Serseriler Cumhuriyeti, korsan yuvası, haydut yatağı, hırsız kaynağı, Afrika canavarlarının mağarası... Tutuklanmış ya da kaçırılmış binlerce Müslümanın esir diye satıldığı ve Hıristiyan galerilerinde çalıştırıldığı Almeria, Alicante (İspanya), Cagliari, Cenova, Livorno, Napoli (İtalya), Marsilya, Provence (Fransa) ve Malta'yı göstermek istemezler... Eğer Fransız kenti Saint-Malo korsanlık yapıyorsa, bu "tarihinde bir kazadır," ama Cezayir "korsanlıktan başka bir şeyle yaşamıyordu." (s.15).

Akdeniz'deki korsanlığı sadece Müslümanlara yakıştıranlara karşı XIX'uncu yüzyılın ortalarına kadar Yunanlıların bu yolla yaşamalarının unutulmasına dikkati çeken yazar ekliyor:

"Bu körlüğün örneklerine hâlâ günümüzde de rastlanıyor. ...Barjot ve Savant'ın 'Dünya Denizcilik Tarihi' kitabında, Kuzey Afrika devletlerine sadece yarım sayfa ayırmasına ve Barbaros Hayrettin'den bahsetmemesine şaşıyoruz..." (s.23).

Belhamissi'nin ilginç katkısı, bazı kavramların içeriğini saptamak konusundaki çabalarında görülüyor. Korsan *(Pirate)* ile Akıncı *(Corsaire)*'yı ayırmak için önce örneklere başvuruyor. Namus iddiasındaki bir ticaret merkezi (örneğin Marsilya) aralarında dostluk antlaşması olan bir diğer kenti (Cezayir) arkasından vurmak için korsanlar beslerse (Malta Şövalyeleri) bu "korsanlık sayılmaz mı?"; ya da Rusya Osmanlı Devletini arkadan vurmak için Akde-

* Fahir İz'in Harvard'da bu konuda bir çalışma yaptığı, ama yayınlanmamış olduğu söylenmektedir.

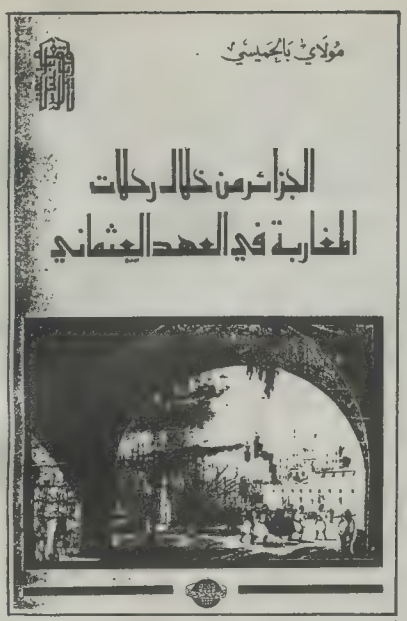

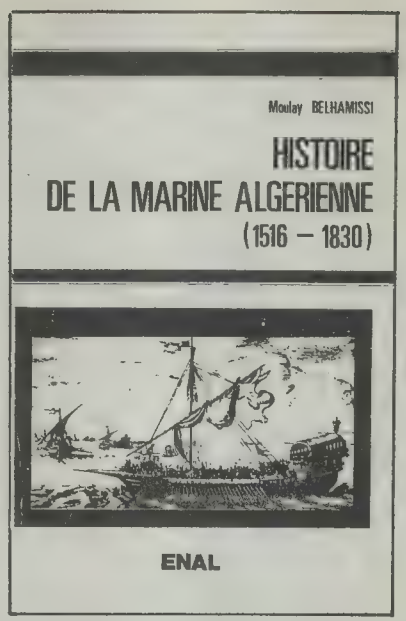

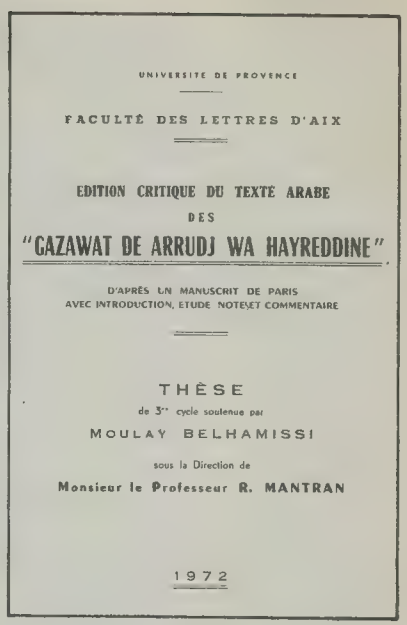

niz'de korsanlığı destekler, hattâ kendi korsanlık merkezlerini oluşturmanın yollarını ararsa (ada satın almağa kalkışarak) bu "korsanlık olmaz mı?" (s.40-41).

Korsanlıkla Akıncılığın farkını ise şöyle açıklıyor: "XVI'ncı yüzyıldan önce Akıncılık ilkeldi. Barbarosların ve Türklerin Magreb'e gelişiyle 'zanaatsal ve yerel' düzeyden, sanayisel bir düzeye geçti.

Korsan, denizleri kendi çıkarı için, ülkesinin hükûmeti tarafından yetki verilmeden dolaşandır. Bu sadece eli silahlı bir hayduttur... Akıncı ise, aksine düzenli bir savaşçı, bayrağını dalgalandırdığı ulusunun yetkisini taşıyan bir deniz eridir. Demek ki, Akıncılık savaş denizciliğinin bir kolu ve akıncı sadece savaş halinde düşman gemilerine saldırmakla yükümlü bir askerdir. Ne bir hırsızdır, ne de bir kanun kaçağı." (s.143-144)

Türk tarihinde Garp Ocakları diye bilinen Kuzey Afrika devletlerinin korsan yuvaları olmadıklarını kanıtlamak için de şunu ekliyor:

"En kuvvetli devletler, en gururlu hükümdarlar, Papalar, Allah'tan başkasıyla konuşmayan İmparatorlar, Doç'lar, Okyanusların hakimi İngiltere ve Amerika, bu Akıncı Reis'lerle görüşmek ve isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. (s.155)... Bu donanma ülkeye (Cezayir'e) uluslararası prestiji, denizcilik deneyimini ve 16-17'nci yüzyıllarda bağımsız bir politika için maddî olanakları verdi. Zamanın en iyi deniz gücüydü. (s.173)"

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi kitap sadece bazı anahatları ortaya koymayı amaçlıyor, konunun ayrıntılarına inmek kuşkusuz daha kapsamlı -ve yayını bekleyen- araştırmaya bağlıdır. Pek kısa dokunulan, aslında konuya büyük ölçüde anlaşılırlık getirecek iki noktayı, ilerdeki araştırmalarda yer alması gereğini düşünerek belirtmeyi yararlı bulduk.

Yazar "Türk" sözcüğünü şöyle tanımlıyor: "Gerçekte her ırkı, her ulusu ve pek çok dini kapsayan bir yelpazeyi belirleyen bir sözcük: Asya Türkleri, Müslüman olmuş Slavlar, Cezayirliler, Sale Magriplileri, Tunuslular, Mısırlılar, Sudan Zencileri, Hıristiyanlığı terketmiş Cezayirliler vb..." (s.178)

Bir kurumun hem başarılı, hem de böylesine karşıt elemanlardan kurulu olduğu ileri sürülse, orada bu çelişkileri amaç birliğine dönüştüren bir eritme potasının varlığını kabul gerekir. O zaman, XVI'ncı yüzyılda Avrupa'da, "Müslüman olmak" deyiminin yerini "Türk olmak" deyiminin almasındaki (O.Kologlu, *Le Turc Dans la Presse Française*, Beyrut 1971, s.17) özellik üzerinde durmak gerekiyor. Oluşuma Belhamissi'nin de belirttiği gibi sadece "Korsan ve Çapul" açısından bakmak kuşkusuz yanlış sonuçlar yaratır.

Bu durumda eritme potasını oluşturan Türkler ve Türk kurumlarıyla yerli halkın ilişkileri üzerinde çok daha ayrıntıyla durmak gerekiyor. Bu ilişkiler ayrıca, kitapta fazla incelenmemiş görünen "Osmanlı Devleti içindeki ekonomik bağlantılar" konusunun da daha ayrıntılı irdelenmesini gerektiriyor. XIX'ncu yüzyıl başına kadar süren insan göçü de dikkate alınmalıdır. Ancak o zaman Kuzey Afrika'yı, sadece karşı Avrupa kıyılarıyla yaşar sanmak hatasından kurtulabileceğiz.

Belhamissi'nin diğer bir ilginç eserinde *(Al Cezair min hilal rihlat al-Magaribe fi al uhd al Osmani* = Osmanlı döneminde Faslı Gezginlerin görüşüyle Cezayir; Cezayir 1981, Sned) bir Fas elçisinin önemli gözlemlerine rastlıyoruz. 1589-1591 yılları arasında İstanbul'a gelen Tamgruti adlı elçinin "Cezayir'deki askerlerin hatta İstanbul Türklerinden de üstün olduklarını" ve "Cezayir kentine Küçük İstanbul" diyerek övündüklerini (s.24-57) belirtmesi, bu ilişkilerin bugün bildiğimizden çok daha yoğun olduğunu kanıtlıyor.

Orhan KOLOĞLU

ONALTINCI YÜZYILDA OSMANLI YAHUDİLERİ

Amnon Cohen, *Jewish Life under Islam: Jerusalem'in the Sixteenth Century* [İslam'ın Yönetimi] Altında Yahudilerin Yaşamı: Onaltıncı Yüzyılda Kudüs), (Cambridge, Massachusettes ve Londra: Harvard University Press, 1984) Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries:*

Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa (Onbeşinci Yüzyılın Sonları ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudileri: *Responsa*'da Yansıdığı Şekliyle İdarî İktisadî ve Soysal İlişkiler), Leiden: E.J. Brill, 1984).

Kişi ya da kilometrekare başına Osmanlı tarihçisi gibi saçma bir istatistikle ülkeleri karşılaştıracak olsak, korkarım İsrail Türkiye'yi geçebilir. Hele (Türkçe bilmeden) Osmanlı döneminde Doğu Akdeniz Yahudiliğini araştıranları da işin içine katacak olursak. Bu ikinci kategorinin dışında da İsrail'de hatırı sayılır bir grup Osmanlı tarihçisi var anlaşılan. Çoğu, öğrenimlerinin hiç olmazsa bir kısmını Avrupa veya Amerika'da görmüş, Batı dillerinin yanısıra Türkçe, İbranice ve genellikle Arapça bilen, tabii aynı zamanda Avrupa'dan İsrail'e geçmiş ünlü Şarkiyatçıların geleneğine yaslanan bu tarihçilerin sahada zamanla bir ağırlık oluşturacakları düşünülebilir.

Yakın geçmişte yitirilen Uriel Heyd ve Gabriel Baer, diğer önemli çalışmalarının yanısıra, "Osmanlı ceza hukuku" ve "esnaf teşkilatı" konulu yayınlarıyla Osmanlı tarihinin bu gibi temel kurumları sözkonusu edildiğinde ilk akla gelen isimlerden olmayı başarmışlardı. (Baer'in bir grup araştırmacıyla başlattığını duyduğumuz, Barkan ve Ayverdi'nin yayınladıkları İstanbul Vakıf Tahrir Defteri'ne dayalı, geniş kapsamlı istatistikî çalışmanın da yarıda bırakılmayacağı umulur.) Arkalarından gelen kuşağın şimdiden temayüz eden isimlerinden biri Amnon Cohen; mükemmel Türkçesi, Arapçası ve sahayı iyi tanıması sayesinde, daha çok Kudüs ve Filistin yöresiyle ilgili çalışmalarını imparatorluğun genel tarihi ekseninde anlamlı bir şekilde değerlendirerek "yerel" ya da "etnik" tarihçiliğin dışına taşıyor. Bu tanıtma yazısına konu olan diğer kitabın yazarı Aryeh Shmuelevitz ise, daha önce, 1450-1523 arasını kapsıyan (ve Türkçe'ye çevrilmeyi bekleyen) önemli bir İbranice kroniğin edisyonunu yaparak yayınlamış ve tanıtmış olarak biliniyor. Cohen'in kitabı, önceki çalışmalarının üzerine kurulu olgun bir eser; Shmuelevitz'inki ise, Heyd'la başlayıp Kemal Karpat'la Wisconsin Universitesi'nde bitirdiği doktora tezinin yayınlanmış hali.

Onaltıncı yüzyılda Osmanlı Yahudileri'ni ele alan bu iki kitabı birbirinden ayıran bir özellik, Cohen'in bakış alanını Kudüs şehri (biraz da çevresi) ile sınırlı tutması. Daha ilginç bir farklılaşma, kullanılan kaynaklar düzeyinde ortaya çıkıyor. Shmuelevitz, İslamî fetva kurumunun Musevilikteki benzeri olan *responsa* ("cevap" anlamına gelen *responsum*'un çoğulu) derlemeleri ekseninde örmeğe çalışmış kitabını. Cohen ise, Kudüs Yahudi cemaatinin sosyal haritasını çizerken tümden şehrin kadı sicillerine dayanıyor.

Cohen'in kaynak seçimi ilk ağızda oldukça şaşırtıcı. Yahudi tarihi, Müslüman kaynaklarından, hele şer'i mahkeme sicillerinden, yola çıkarak yazılabilir mi? Kitabı okudukça beliren cevap daha da şaşırtıcı: Kocaman bir *evet*.

Peki bir Yahudi niye şeriat mahkemesine gider? Tabii, bazen mecburi gider, yani sanık ya da (gönülsüz) şahit olarak. Bir Müslüman'dan (ya da Hıristiyan'dan) davacı olduğunda da kadının huzuruna çıkması gerekir çıkarını koruması için. Kuşkusuz, bu yola başvurması için kadının tarafsızlığına hiç olmazsa bir nebze güvenmesi gerekir ki, Cohen'in örneklerle gösterdiği gibi, Yahudiler'in çeşitli davalarda kadıdan bir Müslüman aleyhine karar çıkartabilmeleri bu güvenin oluşmasını sağlamışa benziyor [112-15]. Ama işin ilginci, Yahudiler'in diğer Yahudiler'le olan davalarını görmek için de kimi zaman kadının önüne varmaları. Davacı olduğu kişi Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden biriyse, davanın Musevî mahkemelerinde tarafsızca görülemeyeceğinden korkan bazı orta halli ya da şehre dışarıdan gelmiş Yahudiler'in kadıyı tercih ettikleri anlaşılıyor. Bazen Yahudi cemaati adına, içlerinde başa çıkamadıkları bir ferdin hakkından gelmesi için kadıya başvurduğu da görülüyor. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, şer'i mahkemenin kimi zaman tercih edilmesinin nedeni, daha güçlü bir makam oluşu. (Şüphesiz, daha da büyük bir yetkeye başvurmak gerektiğinde, sorunu payitahtta Divana sunmak veya Şeyhülislam'dan fetva istemek yolu raiyyetin her kesiti gibi Yahudilere de açık). Kadıya ulaşan Yahudiler-arası bazı davaları anlamlandırmak kolay değil, ama kimisi de apaçık: 1550'de Kudüs'lü bir Yahudi, kadıdan yine Yahudi bir dul kadınla kendisini evlendirmesini ister; kadı, damat adayının cemaatinden durumu soruşturur, meğer dul üç hafta önce bir başkasıyla nikâhlanmıştır [130].

Bu gibi davaların yanısıra, kadı'nın aynı zamanda şehrin en önemli idarî yöneticilerinden olduğu hatırlanırsa, esnaf teşkilatı ya da vakıf dükkânların kirasıbakımı, çarşı-pazar işlerinin düzeni, paranın ayarı gibi bir sürü konuda şehrin sair halkı gibi Yahudi nüfusun da sicillerde sık sık boy göstereceği anlaşılır. Doğu Kudüs'ün anlayışlı Müslüman yöneticilerinden izin alarak, kendi deyimiyle, Şer'i mahkeme sicillerinde "dizi halinde ciltleri okuyan ilk Yahudi ve ilk İsrailli" Cohen, onaltıncı yüzyıldan kalma 84 cildi 1968'den bu yana devirmiş olarak [xi-xii] Kudüs Yahudi toplumunun sosyal portresini başarıyla çiziyor.

Önce, inceleme konusu olan topluluğun Osmanlı yöneticileriyle olan ilişkisi üzerinde duruluyor. Cohen'in bulguları son yıllarda giderek geçerlik kazanan yeni bir görüşü, yani şarkiyatçılığın "millet sistemi" dediği şeyin klâsik Osmanlı düzeninde sözkonusu olduğunda biraz hayal mahsulü sayılabileceği yargısını, pekiştiriyor. Kudüs Yahudilerinin hiyerarşik bir "Musevî milleti" örgütlenmesi içinde merkezî bir Haham başılığa bağlı olmadıklarını belirtiyor Cohen; arada sırada Şam'a uzanıyor idarî işleri, ama büyük çoğunlukla her şey mahalli sınırlarda halledili-yor.

Kudüs'ün imparatorluğun her üç büyük dini için taşıdığı sembolik anlama takılarak şehrin nüfusu konusunda yanılgıya düşmemeli. Nüfus, zirveye vardığı 1553-54 yılında bile, 16 binin altında; onaltıncı yüzyılın Doğu Akdeniz'inde önemli bir metropol sayılacak ölçüde değil. Bu da Osmanlı hakimiyetindeki çeyrek yüzyıl boyunca sürdürülen imar faaliyetleri sayesinde yaratılan canlanmanın sonu, Cohen'e göre; 1525-26'da nüfus 6 binin de altında [16]. Her iki tarihde de büyük çoğunluk Müslümanlardan oluşuyor (1553-54'de yaklaşık % 75). Bu arada şehir, surlarla çevrelenip koruma altına alındığı gibi, dükkanların tamiri, yeni vakıfların kurulması ve su sorununun halledilmesiyle tipik fetih-sonrası Osmanlı umranından yararlanıyor. Ancak, yüzyılın ikinci yarısında nüfus düşmeğe başlıyor.

Cizye nüfusa göre belirlendiğinden, demografik hareketler sürekli olarak mesele haline geliyor. Gayri-Müslim toplumlar nüfuslarını az göstermeğe çalışırken, vergi toplamağa memur olanlar bu sayıyı kabarık tutmağa çaba gösteriyor. Toplum yöneticileri, bir yandan rüşvetle, bir yandan da sayım sırasında cemaatlerinin bir kısmının şehir dışında bulunmasını sağlayarak bu işi "hallediyorlar." Cohen'e göre, cizye sayımlarında beliren rakamların %20 yükseltilmesi gerekiyor gerçek Yahudi nüfusu bulmak için [34].

Nüfus saptaması resmiyet kazandıktan sonra, vergiyi toplama işi ve biçimi tamamen cemaat yöneticilerine kalıyor. Bu ve benzeri konularda büyük ölçüde özerk olan Yahudi toplumunun dış dünya ile ilişkilerini *şeyhülyahud ve deyyan* denilen belirli yöneticilerin yanısıra, mutlaka formel bir biçimde be-

Üstte, Edirne'li bir Yahudi genç kızı. Kaftandaki Osmanlı motifleri ilgi çekicidir. (Nicolas de Nicolay, *Les navigations... et voyages faicts en la Turquie* (Antwerp, 1577)'den aktaran Cecil Roth, *The House of Nasi: Dona Gracia* New York: Greenwood Press, 1969), s.115). Yanda, bir Yahudi taciri. (Nicolas de Nicolay, *Les quatres premiers livres des navigations et peregrinations orientales* Lyons, 1568)'den onyedinci yüzyılda yapılmış bir kopya. The Jewish Theological Seminary of America, New York).

lirlenmesi gerekmeyen *"ayan ve ekabirülyahud"* ayarlıyor.

Cizyenin yanısıra, ölümlerden sonra ortaya çıkan miras paylaştırma sorunları da Yahudi cemaatiyle Osmanlı yönetiminin arasını açıyor kimi zaman. Cemaat önderlerinin bütün ölümleri gerekli makamlara bildirmesini şart koşuyor kanunlar, beytülmalın hakkını korumak açısından; ama bir akçelik cerimeye rağmen ölümlerin saklandığı oluyor [59]. Buna karşılık, devlet memurlarının yerli yersiz müdahalelerinden kaçınmak için Yahudiler Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den, özel bir istek olmadıkça miraslarını kendi dinlerince taksim etme haklarını vurgulayan bir fetva alıyorlar [62].

Cohen'in üzerinde durduğu bir diğer konu, borç ilişkileri. Cemaatler arası temasların belki de en yoğun olduğu alan bu. Gerek Yahudilerin Müslümanlara, gerek Müslümanların (özellikle askerî sınıfın) Yahudilere karşılıklı alacak-verecek ağlarıyla bağlanmaktan (sevmeseler de) çekinmediklerini açıklıkla görüyoruz. Cohen, yüzyılın sonuna doğru sicillere yansıyan borç çekişmelerindeki artışı Filistin iktisadiyatının durgunlaşmasına bağlıyor [68]. Paranın değerindeki ani iniş-çıkışlar da bu durumu körüklüyor. Mesela 1599'da, bazı Yahudiler kadının huzuruna çıkıp, daha önce borçlandıkları Müslüman bir tüccarın kendilerinden %30 faizli ödeme istediğinden yakınıyorlar; oysa Kanuni'nin Kanunnamesi'nde belirtilen asgari faiz oranı %10. İstenen faizin "fahişliğine" dair Kudüs müftüsünden iki de fetva getiriyorlar. Kadı, gerekli şer'i hile kullanılmadığı için, %10'luk faizi dahi haksız buluyor [69].

Daha sonra Yahudi cemaatinin sosyal ve hukuki statüsünü ele alan Cohen, özellikle Yahudilerin şeriat ve kanun önünde yararlandıkları hakları ve boyun eğmeğe yükümlü oldukları eşitsizlikleri tasvir ediyor. Mahkemede bir Müslümanın ağzından çıkan şu yemini de Yahudilerin aşağılanmasına örnek olarak gösteriyor: "Yalanım varsa, Yahudi olayım." (Acaba "...sam Arap olayım" deyimini duymuş mudur Cohen?) Bu bölümde verilen önemli bir sonuç, kadınların - özellikle (bu kitabın teması dahilinde) Yahudi kadınların - iktisadî ve sosyal hayata yazarın dikkatini çekecek bir ölçüde katıldıkları ve kanun önünde aktif bir şekilde (hukukî yapının tanıdığı ölçüde) haklarını aradıkları [137]. Daha önce Ronald Jennings'in Kayseri kadı sicillerinden Müslüman kadınlar üzerine benzeri sonuçlara varmasına gönderme yapan Cohen, *Pre-modern* Orta Doğu'daki kadınlarla ilgili görüşlerimizin değişmesi gerektiğini savunuyor. Bu açıdan, Jennings ve Cohen'in değişmesini istedikleri görüşün daha çok "Oryantalleştirici" bir has Batılı görüşü olduğunu belirtmeliyiz. Yani, bu derginin okurlarının birçoğu için, onaltıncı yüzyılda kadınların belirli miras ve mülkiyet haklarının oluşu, bu hakların kadınlar tarafından kullanılışı pek şaşırtıcı olmasa gerek.

Kitapta son olarak iktisadî faaliyetler üzerinde duruluyor. Aralarında Yahudi zenaatkârların olduğu tüm meslek grupları (amil, sarraf, kasap, mücevherci, ayakkabıcı-derici, bahartçı- attar, hekim-cerrah, çilingir, kumaş tüccarı, zeytinyağı ve *sabun tüccarı*, şarap üreticisi, peynirci, değirmenci, fırıncı) ve gayrimenkul, tarım gibi faaliyet alanları tek tek ele alınıyor. Bu renkli bölümde esnaf-muhtesib çekişmeleri, et

kesicisiyle satıcısının farklılaşması, "koşer" (belgelerde "küşir", yani Yahudilerce helâl) etin Müslümanlarca da arandığı ve hatta narhının diğer etlerden pahalıya vurulduğu gibi maddî yaşam hakkında nice ilginç bilgi buluyoruz. Loncalarda etnik ayrım olmayışı, Yahudilerin lonca yöneticiliği yapmasının olağan karşılanışı da dikkati çekiyor. Genel düzeyde, imparatorluğun ticarî tarihi açısından kaçırılmaması gereken veri, yüzyılın ikinci yarısında baharat ticaretinin dünya ticaret yollarındaki büyük değişikliklere ayak uydurarak dikkati çekecek bir canlanma yaşadığı, bir de kahvenin yeni bir hatırı sayılır bir meta olarak ortaya çıkışı [170-171]. 1560'ların başlarında şehirde beş yeni kahvehane açılarak tavlalar şakırdamağa başlıyor.

Shmuelevitz'in yapıtı, tüm imparatorluğu birden ele almağa çalıştığı için belki, böylesine canlı bir görüntü veremiyor. Daha çok bir kaynak tanıtısı düzeyinde. Ama tanıtılan kaynak çok önemli. Yahudi tarihi için taşıdığı önemi Osmanlı tarihinin diğer cepheleri için taşımasa da, Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılması çok yararlı olabilir. (Üstelik Avrupa dillerine bazı çeviriler de var.) Hahamların kendilerine yöneltilen hukukî-dinî sorulara verdikleri cevaplardan oluşan *responsa*, özelilkle para hareketleri, kredi-finans ilişkileri, ortaklıklar, ticaret yolları, vergi meseleleri gibi can alıcı sorunlara ışık tutan çok zengin bir malzeme oluşturuyor. Ayrıca; karşılaştırmalı hukuk tarihi çalışacak olanlar için fetva-*responsa* mukayesesinin nasıl bir maden olduğunu belirtmeye gerek yok sanırım. Osmanlı ticaret hayatında dinin Müslümanlar üzerinde engelleyici bir rol oynadığını düşünenler mesela (ki biz bu yargıya katılmıyoruz), böyle bir karşılaştırmayı muhakkak yapmalı.

Yahudi cemaatlerinin özerkliği, şer'i mahkemeyi kullanmaları, vergi-nüfus bağlantısı bağlamında tavırları konularında Shmuelevitz'in söyledikleri, Cohen'in yerel düzeyde belirttiklerinin genel olarak da geçerli olduğunu kanıtlıyor. Yazar ayrıca Yahudi cemaatinin yükümlü olduğu şer'i ve kanunî tüm vergileri tek tek ele alıyor [84-108].

Yahudi cemaatinin, bilhassa hahamların, Osmanlı devletini ne gözle gördükleri de *responsa*'da açıkça ortaya çıkıyor, çünkü iki değişik otoritenin çelişme potansiyeli bu kaynaklarda sık sık beliriyor. Yahudi cemaatinin veya fertlerin çıkarları Osmanlı yasalarının gereklerine aykırı düştüğünde hahamların ne tavır aldığı sorusunu irdeleyen Shmuelevitz, "devletin kanunu kanunumuzdur" prensipiyle karşılaşıyor. Yani, hahamlar "kutlu devlet" diye niteledikleri Osmanlı Devleti'nin (tek tek yöneticilerden şikâyetçi olsalar da) adalet şemsiyesinin kendi cemaatleri için ne kadar önemli olduğunun bilinciyle Osmanlı yönetimini gücendirmemeyi ilke ediniyorlar. Bu ilkeyi uygulamak için de Osmanlı idarî ve hukukî düzenini yakından tanımak zorunda hissediyorlar kendilerini [30-40]. Bu yüzden, mesela akçeyi kırparak küçültmek gibi kanunsuzluklara, piyasa şartları ne olursa olsun, göz yumuyorlar.

Shmuelevitz'in çalışmasının hacimli bir bölümü ticarî faaliyetlere ayrılmış (128-178). Özellikle Avrupa ticaretinde Yahudi tacirlerin dilleri ve çeşitli ülkelere yayılan eş-dost-akraba ağlarıyla temayüz ettiği zaten biliniyorsa da, bu kitapta bu ticaretin yapısı ve yayıldığı alan üzerine ayrıntılı bilgi edinmek mümkün. Müslüman tacirlerin bu faaliyet içindeki yerlerinin (ki onaltıncı yüzyılda hiç küçümsenmeyecek bir düzeyde olduğu rahatlıkla söylenebilir) incelenmesinde, Müslüman-Yahudi ortaklıkları sözkonusu edildiği [143, 153] *responsa* derlemelerinden yararlanılması gerekiyor.

Osmanlı tarihinin bir *imparatorluk tarihi* olduğunu hatırlamanın en iyi yolu, Türk-Müslüman unsurun dışındaki cemaatler üzerine yapılan çalışmaları tanımak olsa gerek. Üstelik kaynak ve yöntem zenginliği açısından, "etnik" ya da "azınlık" araştırmalarına Osmanlı tarihçiliğinde şimdiye kadar olagelenden daha merkezî bir yer tanımanın büyük yararı olduğu da açık. Bu yazıda ele alınan iki kitap da bu açıdan tanınmağa değer. Özellikle Cohen'in çalışması, yurdumuzun çeşitli kütüphane ve arşivlerine yayılmış, araştırmacısını bekleyen binlerce cilt kadı sicilinin yerel tarih yazmak isteyenler için ne kadar renkli bir malzeme oluşturduğunun zarif bir kanıtı. Şer'i mahkeme arşivlerini sistemli bir şekilde kullanarak ortaya konan ilk kitabın (bildiğimiz kadarıyla Özer Ergenç'in Ankara kadı sicillerinden hazırladığı nefis çalışması daha yayınlanamadı) gayri-Müslim bir topluluk üzerine olması da düşündürücü.

Cemal KAFADAR

ALMAN-TÜRK SANAYİ VE TİCARET KILAVUZU

Orienthandelsverlag, Berlin-1935 Yazı Türkçe kısmı çıkaranlar: Theodor Tanzten, Osman Tokumbet ve Karl Trucksaess.

"Kılavuz", "Alman-Türk tecimsel bağını pekiştirmek için çıkarılıyor." Kılavuzun Türkçe olarak yayımlanmasının amacı: "ilgisi olan Türk çevrelerini Alman ihracat ekonomisi üzerine aydınlatacak bir araç olmak isteğindedir."

"Başlangıç" yazısında, iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesinin amaçlandığı şöyle belirtiliyor: "Hemen bütün ülkelerin arkasına sığındıkları kendi başını yiyici kısa görüşlü proteksiyonizmin sonucu olarak acun ökonomisinin iyice durgunlaştığı bu zamanda Alman-Türk dış teciminde bu gibi temayüllerin görülmemesi çok sevinçle karşılanmalıdır. Bu iki ülke arasında kurulmuş olan tecimsel mukaveleler iş başında bulunanların ara yerdeki engelleri yoketmek ve gürbüz bir gelişime yolaçmak için nasıl emek döktüklerini gösterir." İki ülke arasındaki yöneticilerin girişimiyle giderilen güçlükler ve artan ticaret ilişkisi açıkça ortaya konduktan sonra, "Alman-Türk dış teciminin, bugünkü ölçüye göre, hemen hiç aksamadan ilerlemesinin sebebi kimseye gizli değildir. Bunu, bugün artık tamamiyle anlaşılmış olan ve ileride de çok daha iyi gelişmeye kabiliyetli bulunan, her iki ülkenin birbirinin ihtiyaçlarını tamamlaması esasında aramak gerekir. Bundan

dolayı Alman-Türk alışverişini artıracak çalışmalar her iki ülkenin faydasınadır."

Böylesine yararlı bir görevi üstlenen kılavuzun birinci bölümü,"... Alman-Türk mal değişiminin temellerini ve gelişim imkânlarını incelemektedir."

İkinci bölümde: " Ökonomi gruplarına göre düzenlenmiş olan ikinci bölekte dış teciminde önemli rol oynayan taşıma araçları ve üretim kolları üzerine bilgiler verilmektedir."

Ve, ayrıca "Her yazının sonunda türlü ökonomi gruplarına ürünlerini saymak ve propaganda yapmak imkânı sağlanmıştır."

"Alman-Türk dış tecimini ilgileyen gümrük ve döviz türleri, tarifeler, harçlar, baş vurulacak yerlerin adları gibi sorukları karşılıksız bırakmamak için üçüncü böleğin ardında bir "Faydalı Yolgösterici" kısmı katılmıştır."

En sona da, "Kılavuz"un içinde yer alan kuruluşların ürünleri, alfabetik sıraya göre, eklenmiş.

Kılavuz'un çıkarılmasında yardımcı olan kişi ve kuruluşlar da şöyle sıralanıyor: Alman Dış İşleri Bakanlığı, Berlin Türk Büyükelçiliği, Ankara'daki Türkofis, Werberat der Deutschen Wirtschaft, Rein Ticaret Odası, "Alman Şark Sosyetesi", Hamburg Türk Başkonsolosluğu, Bremen, Hannover, Würzburg Türk Konsoloslukları. Bu kuruluşların katkısıyla hazırlanıyor "Kılavuz".

"Kılavuz"un ..."temiz Türkçeyle yazılma"sında Habib Edip Törehan'ın büyük katkısı olmuş, ayrıca ilân kısmını da Orhan Saltok Türkçe'ye çevirmiş.

"Kılavuz"u biraz daha yakından tanıyabilmek için, içindekilerin dökümünü ayrıntılı olarak vermek gerekiyor:

1. Bölüm: "Türk-Alman iktisadî münasebetlerin vaziyet ve imkânları.

"1. Almanya hammaddeleri işleyen sanayi memleketidir."

"2. Mevcut mukavelelere göre Türkiye ile Almanya arasındaki ticari münasebet."

"3. Türk mallarının rüchaniyeti! - Alman mallarının zaferi!"

"4. Türkiye ziraat mahsullerinin Almanya'ya idhal şarait ve imkânları."

"5. Alman deniz limanlarının Türkiye ile Almanya arasındaki ticari münasebette ehemmiyet ve hizmetleri."

2. Bölüm: "Alman iktisadiyat gruplarının Türk-Alman ticari münasebetindeki ehemmiyeti."

" 1. Sergiler, ithalat ve ihracat ticareti."

" 2. Bankalar ve sigortalar."

" 3. Nakliyat, ekspedisiyon ve depo muameleleri. Liman teçhizatı, gemi inşaatı."

" 4. Makinalar, avadanlıklar, sanayi tesisatı."

" 5. Elektrik sanayii."

" 6. Otomobil sanayii."

" 7. Lokomotif ve vagon inşaatı. Demir yolu ve dekovil mâlzemesi."

" 8. Maden sanayii ve çelik eşya."

" 9. Maden ocakları ve cevher işleme saniyii."

"10. İnşaat ve mühendislik."

"11. Kimya sanayii."

"12. Cam, porselen, kil, ateş tuğlası (şamot), yapma taş sanayii. Çanak çömlek."

"13. İnce avadanlıklar. Fen aletleri. Optik. Fotograf."

"14. Mensucat, halat ve deri sanayii. Ağaçtan ve kağıttan yapılmış eşya. Ambalaj levazımı."

"15. Terbiye, tahsil ve edebiyat."

"16. Turizm."

"Faydalı Yolgösterici"ler: "Almanya'nın mesahasi ve nüfusu", "Türk-Alman dış ticaretiyle uğraşan resmi ve gayrıresmi rakamlar", "Gümrükler muamele vergileri ve kontenjanlar hakkında Almanya'da cari hükümler", "Almanya'da dövize dair kanuni ahkâm", "Türkiye ile Almanya arasındaki ticarî münasebetlerin erkam ile ifadesi", "Alman ticarî istihbaratı", "Panayır ve sergiler, Laipzig panayırı, Berlin'in Sergi ve Meşherleri, 1935 senesi yazından itibaren açılacak sergi ve meşherleri ait cedvel", "Alman paraları", "Türk paraları", "Almanya'da pasaporta dair ahkam", "Posta, Telgraf ve Telefon Tarifesi".

Aranılan eşyanın alfabe sırasıyle listesi.

Firma adları

355 sayfalık "Kılavuz"un kısaca dökümü böyle.

Şimdi, biraz daha ayrıntılı olarak "Kılavuz"un üstünde durmak istiyorum.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmeleri bu "Kılavuz" sayesinde tanımak olanaklıdır. Alman ekonomisinin Türkiye pazarlarında nasıl etken olduklarını, Alman firmalarının her ürettiği malın Türkiye'ye nasıl sokulduğunu da yine burada görebiliriz. Türkiye tam bir pazar ülkesi durumunda. Örneğin, "Son

TESİS TARİHİ V 1853

VİKTORİA
SİGORTA

ÇALIŞMA SAHAMIZIN İHTİVA ETTİĞİ MEMLEKETLER:

ALAMANYA — SERBEST DANZİG VE MEMEL HAVALİSİ DE DAHİL OLDUĞU HALDE · AVUSTURYA · BELÇİKA · BULGARİSTAN · ÇEKOSLAVAKİYA · DANİMARKA · FİLİSTİN · FİNLANDİYA · FRANSA · HOLLANDA · IRAK · İRAN İSPANYA · İSVEÇ · KIBRIS · MACARİSTAN MISIR · NORVEÇ · PORTEGİZ · ROMANYA SURİYYE · TÜRKİYE · YUNANİSTAN

TÜRKİYE ŞUBESİ:
İSTANBUL-GALATA
Kürekçiler-Caddesi MANNHEİM-HAN.

ARDELT

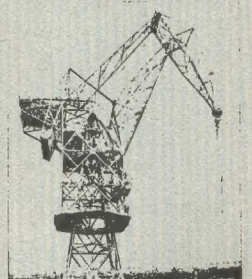

KÜLELİ DEVRİLE BİLEN VİNÇ
20-60 ton kaldırır 30-70 metreye kadar sıyırır 33 metre makara irtifâı
5 ton yardımcı kaldırma cihazı 6 m açıklık

Vinç ve terfi tertibatı

buhar, Dizel ve yahut elektrik motoriyle işler her yer için ve her türlü kullanış maksatları için meselâ:

tersaneler, limanlar, kanal ve nehirler,

FABRİKALAR, DEPO YERLERİ ve sâire için.

ASANSÖRLER – ÇIKRIKLAR – KAPANLAR – MANETOLAR.
ELEKTRİK CİHAZLARI.

ARDELTWERKE G. M. B. H. EBERSWALDE bei BERLIN
DEUTSCHLAND

Alman motorlu
nakil vasıtalarının
tutumluluk zaferi!

Otomobiller

Adlerwerke vorm. H. Kleyer AG., Frankfurt a. M., Kleyerstr. 17
Auto-Union AG.
Audiwerke, Zwickau i. Sa.
DKW-Werk Zschopau i. Sa.
Horch-Werke, Zwickau i. Sa.
Wanderer-Werke, Siegmar b. Chemnitz
BMW Bayerische Motoren-Werke, Zweigniederlassung Eisenach
Hanomag Automobil- und Schlepperbau GmbH., Hannover-Linden
Hansa-Lloyd u. Goliath-Werke, Borgward & Tecklenborg, Bremen
Maybach-Motorenbau GmbH., Friedrichshafen a. Bodensee
Mercedes-Benz, Daimler-Benz AG., Stuttgart-Untertürkheim Mannheim Sindelfingen
Adam Opel Aktiengesellschaft, Rüsselsheim a. M.
Stoewer-Werke, Aktiengesellschaft, vorm. Gebr. Stoewer, Stettin

En ufak otomobiller

Framo-Werke GmbH., Hainichen i. Sa.
Hansa-Lloyd u. Goliath-Werke, Borgward & Tecklenborg, Bremen
Standard Fahrzeugfabrik G. m. b. H., Stuttgart-Feuerbach, Talstr. 5-9

Kamyonlar, omnibüsler

Adlerwerke vorm. H. Kleyer AG., Frankfurt a. M., Kleyerstr. 17
Büssing-NAG Vereinigte Nutzkraftwagen Aktiengesellschaft, Braunschweig
Faunwerke GmbH., Nürnberg
Hanomag Automobil- und Schlepperbau GmbH., Hannover-Linden
Hansa-Lloyd u. Goliath-Werke, Borgward & Tecklenborg, Bremen
Henschel & Sohn AG., Kassel
Fried. Krupp Aktiengesellschaft, Abt. Kraftwagenbau, Essen
C. D. Magirus Aktiengesellschaft, Ulm
MAN Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg AG., Nürnberg 24
Mercedes-Benz, Daimler-Benz AG., Gaggenau — Berlin-Marienfelde
Adam Opel Aktiengesellschaft, Rüsselsheim a. M.
Phänomen-Werke, Gustav Hiller AG., Zittau/Sa., Bahnhofstr. 29
Stoewer-Werke Aktiengesellschaft vorm. Gebr. Stoewer, Stettin
Vomag-Betriebs-AG., Plauen i. V.
Auto-Union AG., — Wanderer-Werke, Siegmar b. Chemnitz

Hususi nakil vasıtaları

Daimler-Benz A. G., Gaggenau — Berlin-Marienfelde
Faun-Werke GmbH., Nürnberg, Wächterstraße 2-16
Hanomag Automobil- und Schlepperbau GmbH., Hannover-Linden
C. D. Magirus Aktiengesellschaft, Ulm a. D.
MAN Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg, Nürnberg 24

HYDRAULIK G. M. B. H. DUISBURG

tam tertibatlı hidrolik tesisatı

ve buna ait yardımcı makinaları ve nakliye tesisatını imal eder:

Her cins ve boyda demirhane presseleri,
Saç lâvha bükme presseleri,
Madeni boru ve profil presseleri,
İçi boş cisimler ve çelik borular imaline mahsus hidrolik presseleri,
Lastik ve kablo sanayiinde kullanılan hidrolik presseler.

HYDRAULIK GMBH DUISBURG

Türk-Alman Ticaret Kılavuzu

sizi doğrudan doğruya müstahsil ve satıcı münasebete girmenize delalet eder. — Müstehlikin müstahsil ile doğrudan doğruya münasebette bulunması zaman ve para tasarrufunu mucip olur.

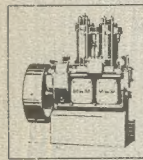

MWM PATENTALI BENZ
DİZEL MOTORLARI
5-1200 BK (Beygir Kuvvetinde)
İstasyoner Motorlar
Gemi Motorları
Seyyar Motorlar
MOTORENWERKE MANNHEIM A.G.
VORM. BENZ ABT. STAT. MOTORENBAU

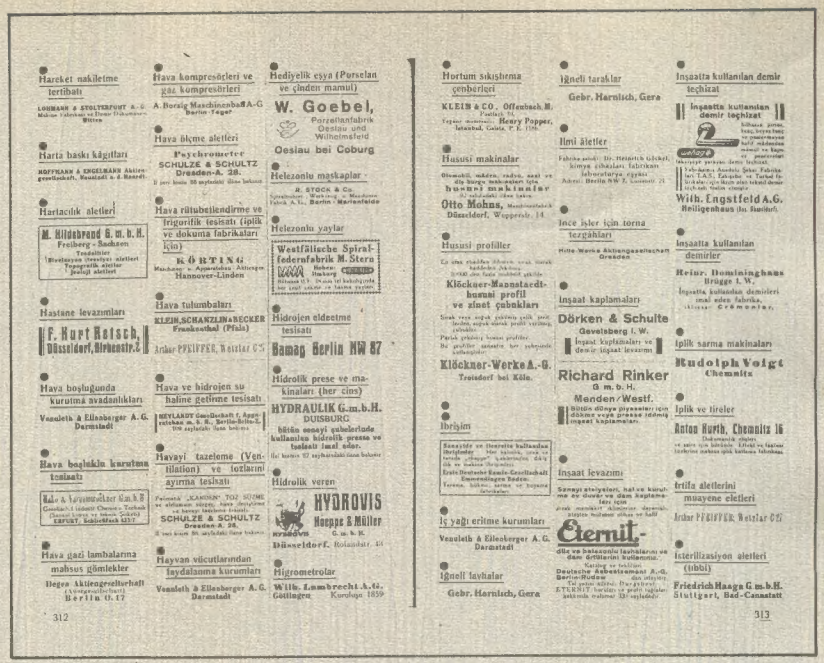

Hareket nakletme tertibatı
Hava kompresörleri ve gaz kompresörleri
Hediyelik eşya (Porselen ve çinden mamul)
W. Goebel,
Oeslau bei Coburg
Harita baskı kâğıtları
Hava biçme aletleri
Psychrometer
SCHULZE & SCHULTZ
Dresden-A. 28.
Helezonlu mıstıkaplar
Hartaçılık aletleri
Hava rütubetlendirme ve frigorifik tesisatı (iplik ve dokuma fabrikaları için)
KÖRTING
Hannover-Linden
Helezonlu yaylar
Westfälische Spiralfederfabrik M. Stern
Hastane levazımatı
Hava tulumbaları
KLEIN, SCHANZLIN & BECKER
Frankenthal (Pfalz)
Hidrojen eldeetme tesisatı
Bamag Berlin NW 87
Hava boşluğunda kurutma avadanlıkları
Hava ve hidrojen su haline getirme tesisatı
Hidrolik prese ve makinaları (her cins)
HYDRAULIK G.m.b.H.
DUISBURG
Hava boşluklu kurutma tesisatı
Havayi tazeleme (Ventilation) ve fotlarını ayırma tesisatı
Hidrolik veren
HYDROVIS
Hava gazi lambalarına mahsus gömlekler
Hayvan viticutlarından faydalanma kurumları
Higrometrolar
Wilh. Lambrecht A.-G.
Göttingen
Hortum sıkıştırma çemberleri
İğneli taraklar
Gebr. Harnisch, Gera
İnşaatta kullanılan demir teçhizat
İnşaatta kullanılan demir teçhizat
Wilh. Engstfeld A.G.
Heiligenhaus (bz. Essen)
İlmî âletler
Hususi makinalar
Otto Mohns,
Düsseldorf, Wupperstr. 14
İnce işler için torna tezgâhları
Hususi profiller
İnşaatta kullanılan demirler
Reinr. Dominghaus
Brügge i. W.
İnşaatta kullanılan demirleri imal eden fabrika.
Klöckner-Mannstaedt-hemmi profil ve zinet çubukları
İnşaat kaplamaları
Dörken & Schulte
Gevelsberg i. W.
İplik sarma makinaları
Rudolph Volgt
Chemnitz
Richard Rinker
G. m. b. H.
Menden/Westf.
İplik ve tireler
Anton Kurth, Chemnitz 16
İbrişim
İnşaat levazımı
Eternit,
İş yağı eritme kurumları
İtfaiye aletlerini müayene eletleri
İğneli lavhalar
Gebr. Harnisch, Gera
İsterilizasiyon aletleri (tıbbî)
Friedrich Haaga G. m. b. H.
Stuttgart, Bad-Cannstatt

senelerde dünya ticaret hacminin azalmasına mukabil, Türkiye ile Almanya arasında emtia mübadelesi çok artmıştır." Sonra, "Bu hususta Türkiye ile Almanya arasındaki mevcut dostluğun tezelzül etmemiş bir halde devamının da tarafeyn ticaretinin feyz ve terakkisinde âmil olduğunu hesaba katmak icap eder. Büyük Lideri Kemal Atatürk'ün rehberliği ve iadesi altında yerleşmiş bir kütle halinde birleşmiş olan Türk milleti, kendisi gibi içinden toplu ve kuvvetli bir birlik vücude getirmeye çalışan Almanya'nın emellerini takdir etmesini bilmiş ve ticaret mukavelesi de dahil olduğu halde bütün mukavelenamelere esas teşkil eden itimadı Üçüncü Reich'ın rehberlik prensibine de esirgememiştir." (s.6).

Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret anlaşması 27 Mayıs 1930'da yapıldıktan sonra, iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler son derece hızlı bir biçimde gelişmiştir. Öyle ki, "... Almanya'da Türk malları tercih edilmekte ve Türkiye'de de Alman malları en ileride bulunmakta"dır. (s.14)

Türkiye ile Almanya arasındaki, Birinci Dünya Savaşı yıllarından gelen "silah arkadaşlığı"na dayalı dostluk, iki ülkenin ticarî ilişkilerini de sürekli geliştirmiştir.

"1930 senesi mayısında aktedilmiş olan Türk-Alman Ticaret muahedesi memleketin halihazırdaki ticari münasebetlerinin esasını teşkil etmektedir. Bütün bunlara rağmen Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret 1934 senesinde oldukça terakki ve tezayüt etmiştir. 1934 senesinin ilk altı ayında Türk-Alman ticareti bir sene evvelki aynı devreye nisbetle memnuniyete değer bir tezayüt izhar ettiği gibi, yine bu senenin ilk dokuz ayının netayici de bunun daha fevkinde bir artış göstermektedir. Almanya'nın Türkiye'den ithalatı 1933 senesinin ilk dokuz ayında 23.6 milyon iken bu miktar 1934 senesinin aynı devresinde 30.5 Milyon Reichsmarka tereffü etmiş, yine o zamanlarda Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı 27,6 Reichsmarkdan 39,5 milyon Reichsmarka çıkmıştır. Bu vaziyete göre 1934 senesinin ilk dokuz ayında Türk-Alman ticareti Almanya lehinde 9,2 milyon Reichsmarklık bir tezayütle kapanmıştır." (s.27-28) Bundan böyle de tüm hesaplar Almanya'nın üstünlüğü ile kapanacaktır.

Türkiye'nin her şeyinde ve yaşamın her alanında Alman mallarının etkinliği, üstünlüğü görülür. Örneğin, "Alman makine sanayii, Türk iktisadiyatının fennî ve iktisadî laimelerine uymayı daima bilmiş ve Türk milletinin imar emeline sadık bir şeriki mesai olarak iltihak etmiştir." (s.66) Sonra, "Alman makine sanayii Türkiye ziraatinin makineleşmesine delâlet ederken... Çünkü makine faaliyetinin kâr temin edebilmesi için ilk şart, bütün işletme unsurlarının hemâhenk surette inkişaf etmesidir." (s.71) Görülüyor, nasıl da herşey bize bağlı!

"... Almanya, Türkiye'nin elektroteknik ithalatının yarısını temin etmektedir." (s.123)

"... Almanya, radyo ahize makineleri ile Türkiye piyasasında kuvvetli bir surette temsil edilmektedir." (s.133)

"Türkiye büyük savaştan sonra ülkesini yeni demiryolu ağlarıyla örmeye ve eskiden kalanları da yenileştirmeye giriştiği zaman, durumun değişmiş olmasına bakmadan, ilk akla gelenler Alman lokomotif tipleri olmuştur." (s.149)

"Türkiye'de işleyen lokomatiflerin bir çoğunu da Borsic fabrikaları yapmıştır."

"Türkiye, yaptırdığı yollarda kullanılan makinaları, senelerden beri Almanya'dan almıştır." (s.151)

Samsun-Sivas hattının 369-540 ve Kayseri-Sivas hattının 165-586 kilometrelerindeki köprüler; Haydar Paşa-Ankara hattının 188 ve 660. kilometrelerindeki köprü; Ankara-Kayseri yolu üstündeki Gazi Demiryolu Köprüsü'nü Alman firmaları yapmıştır.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin sonucu Türkiye'nin Almanya'dan en fazla mal alan ülke durumuna getirdi. "Türkiye'nin ihtiyacı olan kimyevî maddeleri de en ziyade gönderen memleket Almanya'dır." (s.212)

"Kılavuz" Türklere ve Türk firmalarına Alman mallarının üstünlüğünü kanıtlamayı amaçlıyor. Ayrıca, yıllardır Türkiye üzerinde kurulan kesin hâkimiyeti de, hem de çok açık bir biçimde gösteriyor. Firmaların ürünlerinin reklâmının yanında ürünlerin fotoğrafları da yazıların arasına serpiştirilmiş.

"Silah arkadaşlığı"nın gelişmesinin ayrıntılı bir belgesidir bu "Kılavuz".

O günlerde başlayan sıkı dostluğun devamını 1960 sonrası işçi alımında da Almanya'nın lehine geliştiğini görüyoruz. Eski bir dostluğun izleri üzerinde yürüyen Türkler, Almanya kapıları açılınca koşa koşa geldiler ve tüm Almanya'yı doldurdular.

Gültekin EMRE

Ciddi ve istikrarlı yönlendirme, tasarrufun güvencesidir.

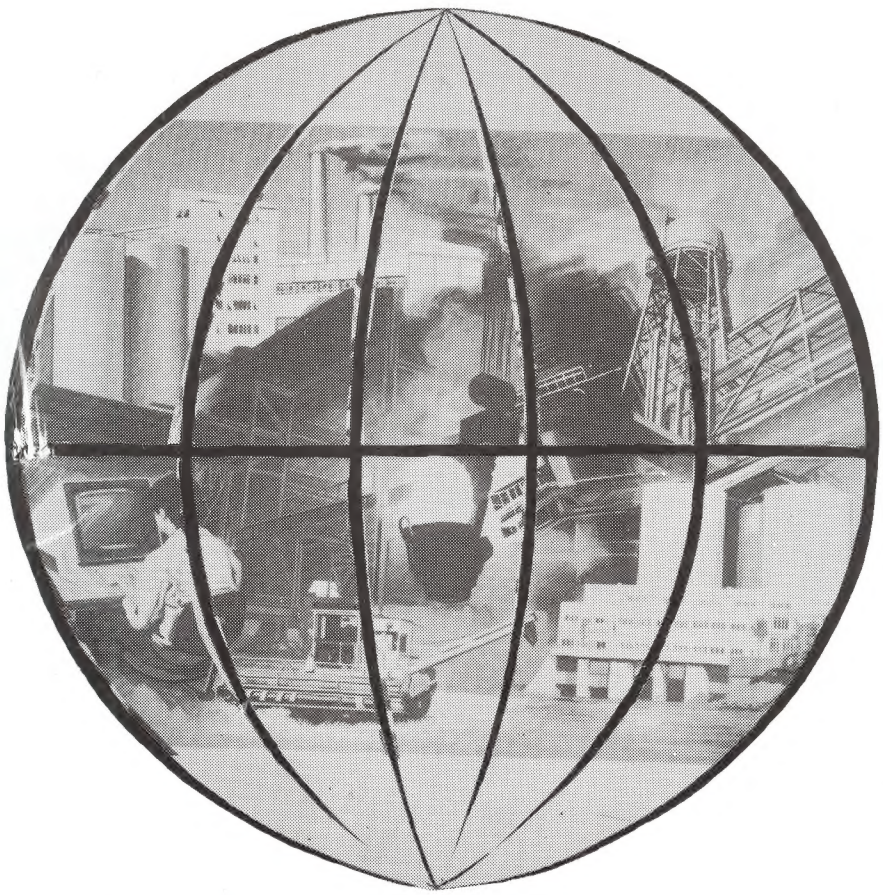

Türkbank, tasarrufun güvencesine ve yönlendirilmesine gösterdiği özen ve ciddiyetle, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Mutluyuz, gururluyuz.

Daima güvenle,
daha mutlu geleceğe.

"İKİNCİ ADRESİNİZ"
TÜRK TİCARET BANKASI
TÜRKBANK

T E Ş E K K Ü R

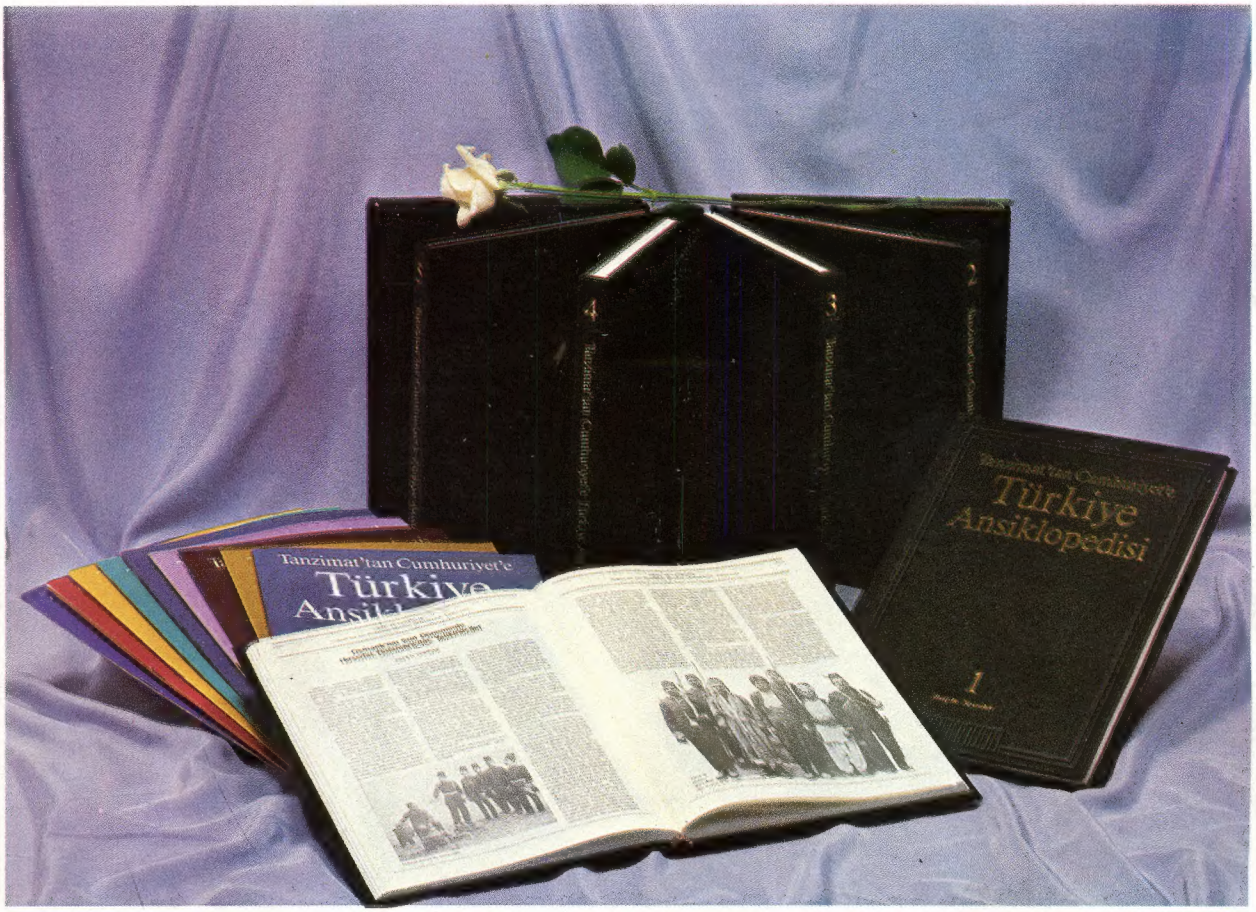

Yayınevimiz, 54. fasikülle yayımı tamamlanan
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'nin
yayımı sırasında göstermiş oldukları ilgiden dolayı tüm okurlarına,
eserin hazırlanmasına katkıda bulunmuş
yerli, yabancı bilim adamı, yazar ve sanatçılara,
emeği geçmiş yayınevi çalışanlarına, dağıtımını sağlamış tüm personele
teşekkürü bir borç bilir.

Kapsadığı dönemin tarihini, ekonomisini,
toplumsal yapısını siyasal ve kültürel yaşamını en ayrıntılı biçimde veren

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
Türkiye Ansiklopedisi

İLPA
(İletişim Pazarlama, Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu/İstanbul)
tarafından en uygun koşullarla satışa sunulmuştur.

İletişim Yayınları